SL II-33057
821.135.1.09
R14

Ilie Rad

MEMORIALISTICA DE RĂZBOI IN LITERATURA ROMÂNĂ

Biblioteca de

jurnalisticã

ARGEȘUL

II 33057

Ilie Rad

MEMORIALISTICA DE RĂZBOI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

Editura „AUGUSTA“
1900 Timişoara, str. Daliei nr. 1 A
Tel. : (056) 20 29 31, 20 29 32
Fax : 20 29 30
I.S.B.N. : 973-9353-89-4

Ilie Rad

MEMORIALISTICA DE RĂZBOI ÎN LITERATURA ROMÂNĂ

TIMIŞOARA
1999

821.135.1.09
R 14
821.135.1.09-94
355.422 (498) „18/19" (0:82-914)

1
2019

2
2009

815665V

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„OCTAVIAN GOGA"
CLUJ

BIBLIOTECA JUDEȚEANA
— CLUJ —
SALA DE LECTURĂ

Eroilor ştiuţi şi neştiuţi,
care au căzut pe câmpurile de bătaie

Cuvânt înainte

Literatura care gravitează în jurul Romantismului ne-a obişnuit de multă vreme cu imaginea poetului romantic, plimbându-se meditativ (de regulă noaptea, căci „romanticul este un selenar", spunea Călinescu în inegalabilul său eseu, *Clasicism, romantism, baroc*) în mijlocul unei naturi opulente, în căutarea motivelor de inspiraţie.

Mutatis mutandis, ni l-am imaginat pe criticul sau istoricul literar într-o ipostază asemănătoare, străbătând, cu privirea avidă şi degetele febrile, rafturile unei Biblioteci faimoase, imaginate cândva de Borges, în căutarea unui subiect inedit. De câte ori, la capătul unei astfel de căutări, criticul sau istoricul literar nu şi-a văzut iluziile risipite, constatând că tema aleasă pentru studiu a fost de mult cercetată pe toate feţele, iar adevărurile pe care voia să le spună au fost rostite de alţii înainte.

În ceea ce ne priveşte, ideea de a aborda *memorialistica de război* în literatura română a apărut în 1987, cu prilejul recenzării unei culegeri de proză inspirată din războiul pentru independenţă de la 1877. Ulterior, la cristalizarea acestui proiect aveau să contribuie trei factori.

E vorba, mai întâI, de pasiunea noastră pentru istorie, mai precis, de o anumită doză de curiozitate în

cercetarea filelor îngălbenite de ziar, în despuierea cărţilor peste care s-a aşezat patina vremii. Este o curiozitate, recunoaştem, mai puternică decât tentaţia de a împinge exegeza unei opere până la extreme. Am arătat cândva, într-un articol din *Amfiteatru* (nr. 3/1979), intitulat *Eseul vagabond,* avantajele şi dezavantajele apropierii de istoria literară. Să adăugăm, apoi, o anumită deprindere pe care o aduce trecerea ineluctabilă a timpului. Lectura cărţii de istorie, spunea odată D. D. Roşca, este un semn al îmbătrânirii. Nu ne recunoaştem încă acest sentiment, dar mărturisim că interesul nostru pentru istorie creşte în raport direct proporţional cu vârsta. Poate şi pentru că acest tulburător sfârşit de veac şi de mileniu ne oferă ocazia de a fi martorii unor momente de istorie dramatică. Este un prilej pentru a constata câtă dreptate avea Miron Costin, în observaţia sa plină de amărăciune, pe care A. D. Xenopol şi-a luat-o ca moto la a sa *Istorie a românilor*: „Iară nu sântu vremile supt cârma omului, ci bietul om supt vremi!".

Al doilea temei a fost nevoia noastră de certitudine. Ca orice om de catedră, am venit în contact, nu o dată, cu ceea ce, în mod peiorativ, se numeşte „eroism de manual". Este posibil oare ca o mamă să nu-şi primească, în miez de noapte, fiul rănit şi să-l trimită înapoi pe câmpul de luptă, unde să-şi dea viaţa pentru ţară? Este posibil ca nişte oameni simpli, luaţi direct de la plug, să meargă la moarte cântând, ca la nuntă, cu unicul ţel de a se jertfi pentru patrie? Au existat voluntari care şi-au părăsit traiul lor confortabil şi s-au dus să îndure rigorile războiului, iar de

cele mai multe ori „să moară puţin", cum ar zice Sorescu, pentru un ideal naţional? Aceste îndoieli au crescut atunci când am descoperit eseul lui Camil Petrescu, *Mare emoţie în lumea prozatorilor de război,* în care am citit cu stupoare: „Toată literatura de război eroică şi efervescentă ca sifonul e falsă. Fals cântecul patriotic, false înaintările cu trompeţi şi tobe ca la nuntă.

La atac nu se pornea cu discursuri, soldaţii nu chiuiau de bucurie când primeau ordin de luptă. Literatura apologetică e o mistificate (...). Orgiile de sânge şi foc sunt de domeniul fanteziei, munţii de cadavre n-au existat, tranşeea faimoasă a baionetelor de la Verdun n-a existat. Nu curg râuri de sânge în război. Nu sunt atacuri de baionetă (citiţi exact: *nu există, n-au existat niciodată în decursul istoriei încăierări de baionete*)".

N-a fost nevoie să citim zecile de cărţi despre luptele de la Griviţa sau Mărăşeşti pentru a constata că, totuşi, Camil Petrescu nu a avut dreptate. Evenimentele recente ne-au demonstrat, prin curajul cu care oamenii înfruntau gloanţele, că există „întâmplări" ale fiinţei umane care scapă din rigorile, prea strâmte uneori, ale judecăţii omeneşti.

În fine, pe parcursul elaborării lucrării ne-am dat seama că ea corespundea şi unei stări sufleteşti. Stabilind un contact intim cu acele „sfinte firi vizionare", vedeam aievea, printre şirurile de slove, chipurile brăzdate de suferinţă ale înaintaşilor, ale tuturor celor ce, de-a lungul veacurilor, n-am avut altă năzuinţă mai sfântă decât aceea a libertăţii şi demnităţii României. Din irizările adevărului

intrat în legendă se întrupau figurile luminoase, nemăritoare de moarte, ale ostaşilor care, la Plevna, Mărăşeşti ori la Oarba de Mureş au dobândit independenţa şi libertatea ţării. Şi toţi aceştia, prezenţi în fulgurarea reînvierii clipelor de demult, fără cuvinte şi gesturi mari, în exemplara lor modestie, în tăcerea lor solemnă, cu care au alunecat în uitare şi s-au sacrificat pentru pământul străbun, te îndemnau parcă să le asculţi povestea şi să le-o întregeşti din paginile celor, nu puţini, care i-au făcut nemuritori.

Într-un veac nu prea vesel şi nici prea inteligent, când atâtea din marile valori care au constituit dintotdeauna măreţia şi demnitatea fiinţei umane sunt atacate şi ignorate, distruse sau răsturnate, lectura unor astfel de cărţi devine reconfortantă. Ea se transformă într-un veritabil *punct de sprijin,* îndemnând la cumpătare şi meditaţie.

*

* *

În ceea ce-l priveşte pe autorul demersului de faţă, el n-are pretenţia de a fi făcut prea mult, poate nu a găsit încă subiectul căutat. Ca mulţi dintre cei aflaţi în perimetrul specific al vârstei, culturii şi preocupărilor comune, el este printre cei care, ne place să credem, *nu au găsit, ci caută încă.*

Ilie Rad

I. INTRODUCERE

„Dacă vrei să stai de vorbă cu mine,
atunci defineşte-ţi termenii!"
(VOLTAIRE)

1. Războiul şi literatura. 2. Memorialistica literară – delimitări necesare. 3. Scurt istoric al memorialisticii. 4. Memoriile de război – o memorialistică „specializată". 5. Trăsăturile memorialisticii de război. 6. Repere metodologice.

1. *Războiul şi literatura.* Literatura de război (cum să-i spunem altfel ca să evităm parafraza: literatura care a descris războiul?) are un trecut care se confundă cu însăşi istoria literaturii.

Războiul, cu toate suferinţele provocate omenirii, face parte din categoria subiectelor cultivate de scriitori în toate timpurile şi spaţiile literare. Homer a evocat luptele faimoase dintre greci şi troieni, furnizând astfel subiecte pentru scriitorii lumii de-a lungul multor veacuri. Cântecele de gestă din Franţa şi Spania medievale poartă pecetea unor rivalităţii între cavaleri, dar şi spiritul de sacrificiu împotriva maurilor. Sunt celebre şi astăzi

„cântecele de vitejie" precum *Cântecul lui Roland, Cântecul Nibelungilor, Cântecul Gudrunei, Cidul, Cântecul despre oastea lui Igor* etc. Poemele renascentiste din Italia aduc în prim-plan războaiele cu păgânii sau marile dispute dintre cetățile rivale. Războiul de 100 de ani a intrat, de asemenea, în cele mai multe culturi europene. Și sunt doar câteva exemple, din multele câte s-ar putea da.

Într-un eseu incitant, *Războiul, generator de literatură*, publicat la sfârșitul primului război mondial, în revista *Sburătorul*, inclusă apoi în sumarul volumului *În marginea epopeei (note de război*, 1919), Eugen Lovinescu constata: „Literatura de război e slabă". Totuși, „războiul este înainte de toate unul din cele mai însemnate izvoare de inspirație epică. Este deci în cel mai larg înțeles un generator de frumusețe (...). Departe de a crede deci că literatura de război va înceta, ea nici n-a început. Abia peste câțiva ani războiul va deveni fecund. O imensă literatură de război se va ridica în întreaga lume civilizată. Și dacă nu vom avea și noi *Iliada* noastră, vom avea, desigur, opere de artă în care epopeea celor doi ani de luptă va fi fixată sub trăsăturile eternității"[1].

Că războiul și-a găsit cea mai autentică reflectare în proză nu trebuie să ne mire. „Literatura epică – scria Ion Vlad – este cea mai direct implicată în evenimente și (...), la rândul lor, acestea includ, inevitabil, grave tulburări precum războaiele, evenimente examinate epic mai cu seamă sub aspectul consecințelor în planul existențelor, al raporturilor umane în general"[2].

Războaiele purtate de români (şi acestea n-au fost tocmai puţine) au avut, cum era şi firesc, ecouri puternice în literatura noastră. Primii care au reflectat în opera lor teatrul de război au fost cronicarii. Urmează apoi lupta pentru independenţă, care şi-a găsit puternice rezonanţe într-o nuvelistică minoră, în poezia epocii (Alecsandri, Coşbuc), în publicistică, dar şi în memorialistică. Al doilea război balcanic (1913), la care a participat şi România, nu a avut, din motive cunoscute, arătate şi de noi în capitolul respectiv, ecouri literare prea mari. A urmat primul război mondial, tratat într-un registru epic cu adevărat superior (e suficient să amintim aici capodopere precum *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* de Camil Petrescu, *Pădurea spânzuraţilor* de Liviu Rebreanu, *Balaurul* de Hortensia Papadat-Bengescu etc.).

Ultimul război mondial a avut, pentru noi, românii, un caracter paradoxal, din toate punctele de vedere. Reticenţe de conjunctură, informaţii unilaterale, tiparele dogmatice preluate, imperativele ideologice ale momentului etc. au făcut ca literatura despre ultimul război să nu fie decât în mică măsură o panoramă veridică a evenimentelor politice şi sociale din acea vreme. Nu contestăm faptul că în unele arii de cultură literatura dedicată acestui eveniment, proza mai cu seamă, a ajuns la o evidentă stare de saturaţie. Literatura română despre ultimul război cunoaşte nenumărate succese notabile (*Delirul* de Marin Preda, *Alexandra şi infernul* de Laurenţiu Fulga, *Cei doi din dreptul Ţebei* de D. R. Popescu, *Întâlnirea* de Francisc Păcurariu, *Şoseaua*

Nordului de Eugen Barbu, *Străinul* de Titus Popovici etc.).

Parafrazându-l pe Eugen Lovinescu, să sperăm că şi pacea va fi generatoare de literatură, la fel de valoroasă, căci vocaţia pacifistă a poporului român a fost verificată de-a lungul veacurilor.

2. *Memorialistica literară – delimitări necesare.* Încercarea de a defini memorialistica este o întreprindere uşoară şi dificilă în acelaşi timp, deoarece în jurul acestui termen s-a acumulat o importantă bibliografie. E suficient să amintim că numai în ultima vreme la dezbaterea pe tema memorialisticii au participat critici şi istorici literari precum Silvian Iosifescu, Al. Paleologu, Eugen Simion, Ion Vlad, Nicolae Manolescu, Constantin Ciopraga, Mihai Ungheanu, Valeriu Râpeanu, Mihai Gafiţa, Al. George, Serafim Duicu, H. Zalis, Teodor Vârgolici, N. Barbu, Bucur Ţincu, Ioan Holban, C. Trandafir, Mihai Dinu Gheorghiu, Cornelia Ştefănescu, G. C. Ursu, Nae Antonescu, Mircea Popa, Al. Zub etc., clarificări importante aducând însă, la vremea lor, şi Tudor Vianu, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Eugen Lovinescu, Camil Petrescu ş.a. Şi am amintit numai contribuţiile bibliografice româneşti [3].

Nu este în intenţia noatră să trecem în revistă diversitatea punctelor de vedere exprimate, ci să stabilim doar câteva repere, în virtutea cărora să ne putem delimita sfera de interes.

Termenul de *memorii* nu e, cum s-ar crede, plurarul substantivului *memoria* (= facultatea de a-şi aminti), ci al lui *memoriu*, care, conform *Dicţionarului explicativ al limbii române*, înseamnă „expunerea scrisă, amănunţită şi documentată, asupra unei probleme, unei situaţii". O definiţie comprehensivă a memorialisticii a dat-o Dinu Pillat, în *Dicţionarul de termeni literari*. După Dinu Pillat, termenul ar desemna „consemnarea retrospectivă a unor împrejurări şi evenimente cărora autorul le-a fost martor în cursul vieţii sale. Definindu-se ca preocupare la frontierea dintre literatura confesivă şi istorie, memorialistica prezintă în primul rând un interes documentar, ce apare câteodată dublat şi de unul artistic, în funcţie de talentul de evocare al naratorului. Accentul nu cade pe persoana autorului, ca în autobiografie, ci pe faptele şi evenimentele de care acesta a avut prilejul să ia cunoştinţă direct, la un moment dat. Scrisă de obicei la bătrâneţe, *memorialistica* aduce amănunte revelatoare, în măsură să contribuie la reconsti-tuirea adevărului cu privire la oameni şi întâmplări din trecut" [4].

Pentru Silvian Iosifescu, care ne-a oferit, în *Literatura de frontieră*, una din cele mai pertinente discuţii privind statutul şi specificul memorialisticii, aceasta „se referă doar la memorii, eventual şi la amintirile mai discontinue. N-ar intra în ea nici jurnalul intim, care *consemnează* şi nu *rememorează*, cu atât mai puţin corespondenţa"[5].

Într-un eseu extrem de interesant pe tema *literaturii subiective*, publicat iniţial în *Figuri şi forme*

literare (Editura Casa Şcoalelor, 1946), retipărit în volumul 10 al seriei de *Opere*, Tudor Vianu considera că un termen cu o arie mai largă decât *memoriile* este cel de *memorialistică*, ce se referă la un tip de comunicare directă, apropiată de confidenţa făcută posterităţii (*memoriile*), unui interlocutor real (*epistolele*) sau ale solilocviului transcris (*jurnalul intim*). Deşi între cele trei specii există, evident, unele deosebiri, acestea sunt mai mici şi mai puţine decât asemănările dintre ele. „Toate aceste particularităţi – nota Tudor Vianu – ne determină însă a considera, cu noi îndreptăţiri, literatura subiectivă ca pe o unitate deosebită de celelalte forme ale literaturii"[6].

Considerăm, aşadar, că termenul de *literatură subiectivă*, în accepţiunea lui Tudor Vianu, este sinonim cu acela de *memorialistică*, incluzând aici, deci, *memoriile, jurnalele, corespondenţa*. Această accepţiune este avantajoasă şi din punct de vedere practic, metodologic. Într-o lume care cunoaşte o mare interferenţă a genurilor şi speciilor literare, ar fi fost extrem de greu să delimităm memoriile propriu-zise de jurnale, de pildă, fiindcă multe jurnale aveau să fie trepte în alcătuirea memoriilor. Dificultăţi vor fi în a delimita memorialistica de *istorie* sau de *reportaj*. Să nu ne facem iluzii prea mari. Genurile şi speciile literare au, oarecum, o soartă asemenătoare curentelor literare, despre care G. Călinescu afirmase atât de sugestiv: „Nu există în realitate un fenomen artistic pur, clasic ori romantic (...). Clasicism – Romantism sunt două tipuri ideale, *inexistente* practic în stare genuină, reparabile numai la analiza în retortă"[7].

3. *Scurt istoric al memorialisticii.* Într-un articol apărut în 1931, intitulat *Problema memorialisticei la noi*, Eugen Lovinescu făcea o afirmație pe cât de surprinzătoare, pe atât de adevărată: „Atât de înfloritoare în alte literaturi, până a fi devenit un element esențial, adevărată cale regală a literaturii franceze, de pildă, memorialistica și-a făcut o apariție târzie și sporadică în cadrele generale ale publicisticei românești"[8].

Încercând să explice cauzele care au întârziat consolidarea acestui gen la noi, Lovinescu, el însuși autor al unor valoroase *Memorii*, găsea explicația în instabilitatea vechiului nostru regim social și politic, care a creat un acut sentiment al provizoratului și a impus „lipsa de conștiință a duratei". Or, era de părere criticul, memorialistica se bazează tocmai pe „convingerea robustă a eternității", care lipsea poporului român, așezat în calea tuturor răutăților, „punct de trecere al atâtor neamuri streine și obiect de competiție al atâtor vecini hrăpăreți". Concluzile articolului, scris, să nu uităm, la mai bine de un deceniu de la făurirea statului național unitar român, erau cât se poate de optimiste: „Abia acum, în ultimele decenii, prin consolidarea poporului nostru într-o expresie de stat viabilă, prin crearea deci a condițiilor psihologice, memorialistica a început să se afirme ca o ramură posibilă a literaturii naționale"[9].

Dar explicația dată de Lovinescu era considerată de Perpessicius „falacioasă", împingând începuturile memorialisticii românești cu câteva secole înainte: „Fără a voi să mergem la *Învățăturile lui Neagoe Basarab* ca la un caz

aparte şi de un memorialism prea didactic, socotim că întreaga literatură a cronicarilor, aşa de bogată, de diversă, de pitorească şi de perspectivă, trebuie socotită ca începutul somptuos al literaturii noastre memorialistice, la strălucirea căreia cine ştie când vom mai ajunge"[10].

Fără îndoială, literatura cronicarilor avea un puternic caracter memorialistic; ea aparţinea unor oameni care nu aveau altă ambiţie decât aceea de a lăsa cititorului „atâtea din truda noastră, cât să nu uite lucrurile şi cursul ţării"[11].

Se poate spune, aşadar, că la noi memorialistica s-a dezvoltat atunci când a apărut sentimentul, asociat cu o nedisimulată mândrie, al participării la fapte şi evenimente de importanţă istorică. După cronicari, cei care au trăit acest sentiment au fost arhitecţii şi făuritorii revoluţiei de la 1848 şi ai Unirii Principatelor. Memorialistica românească şi-a creat un statut de sine stătător la sfârşitul secolului trecut, prin scrisorile lui Vasile Alecsandri şi Ion Ghica, prin cele câteva discursuri ale lui Kogălniceanu, prin amintirile din pribegie ale lui Ion Heliade Rădulescu.

Generaţia anului 1848 a avut conştiinţa faptelor deosebite pe care le-a realizat sau pentru care a luptat. Chiar dacă ulterior anii şi împrejurările vieţii i-au dezbinat, cei mai reprezentativi şi-au scris spre bătrâneţe o parte a operei lor sub formă de memorii. Marii oameni politici de la 1848 au fost, de cele mai multe ori, şi scriitori. Dar opera lor nu a fost înţeleasă în primul rând ca o scriere memorialistică pură, ci ca una esenţialmente literară. Ne aflăm într-o etapă în care literatura română nu-şi

cristalizase încă suficient genurile şi speciile literare, care trăiau într-un fenomen de interferenţă. Cel mai tipic exemplu în acest sens ni-l oferă *Amintirile* lui Creangă, operă în care sunt şterse graniţele dintre realitate şi ficţiune.

A urmat apoi Războiul de Independenţă, care a produs o literatură patetică, dar şi câteva lucrări memorialistice cu o individualitate distinctă. Primul război mondial a generat un număr şi mai mare de lucrări memorialisitice, mai ales în proză, din motivele arătate mai sus. O sursă extrem de fecundă a constituit-o, în perioada interbelică, viaţa mediilor literare şi artistice. Acum are loc o adevărată explozie, cantitativă şi calitativă, a memoriilor, cunoscând cele mai variate forme: „memoriile deghizate" ale lui Constantin Stere din romanul *În preajma revoluţiei*, paginile lui C. Bacalbaşa, iradiind parfumul epocii, din *Bucureştii de altădată*, glaciarele *Însemnări zilnice* dato-rate lui Titu Maiorescu, *Notele politice* ale lui Alexandru Marghiloman, precum şi mărturisirile memorialistice ale unor participanţi la vechea mişcare socialistă românească (I. C. Atanasiu, Isabela Sadovceanu, C. Mille etc.). Se adaugă, la această sumară înşiruire, admirabila sinteză a lui N. Iorga, *O viaţă de om aşa cum a fost,* apreciată ca „una din cele mai frumoase cărţi din câte s-au scris în limba românească"[12], superba evocare a lui Lucian Blaga, *Hronicul şi cântecul vârstelor*, sau cea datorată lui Sadoveanu în *Anii de ucenicie* şi lui Slavici în *Lumea prin care am trecut.* Desigur, va trebui să amintim şi lucrările apărute postum (cum sunt jurnalele

lui Gala Galaction, Liviu Rebreanu, Camil Petrescu) ori pe cele publicare în anii din urmă (memoriile lui Iorgu Iordan, Şerban Cioculescu, D. Botez, N. Carandino etc.).

Se poate afirma, aşadar, cu deplin temei, că memoriile reprezintă nu o „ramură posibilă", ci „o ramură de bază" a literaturii noastre naţionale.

4. *Memoriile de război – o memorialistică „specializată"*. În cadrul memorialisticii ca specie literară, se poate vorbi de o „memorialistică specializată", în funcţie de tematica abordată.

Există, aşadar, o *memorialistică de călătorie*, ilustrată, la noi, de însemnările lui Nicolae Milescu-Spătarul (*Călătoria de-a lungul Siberiei de la Tobolsk până la fortul Nercinsk*), Dinicu Golescu (*Însemnare a călătoriei mele*), Ion Codru Drăguşanu (*Peregrinul transilvan*), de lucrările datorate lui Vasile Alecsandri (*Jurnal de călătorie în Italia*) sau Gr. Alexandrescu (*Memorial de călătoriei*). În vremea din urmă, în condiţiile dezvoltării fără precedent a turismului, „foamea de spaţiu a omului modern se materializează, în mod obişnuit, în note, însemnări, jurnale, care, când nu sunt simple parafrazări ale ghidurilor turistice, înregistrează doar aspecte exotice şi pitoreşti ale locurilor vizitate" [13].

Există apoi o *memorialistică a închisorilor*, dintre reprezentanţii căreia amintim pe Ioan Slavici (*Închisorile mele*), Mihai Novicov (*Povestiri despre Doftana*, 1957; *Trei în grotă*, 1965), iar recent pe Virgil Ierunca (*Fenomenul Piteşti*, 1990) şi Paul Goma (*Gherla*, 1990).

O altă direcție ar putea fi *memorialistica salonului literar*, care își limitează sfera de interes la atmosfera literară a epocii, la trepidanta viață a redacțiilor, la întâmplări din existența unor scriitori (G. Panu, *Amintiri de la Junimea din Iași*; Iacob Negruzzi, *Amintiri de la Junimea*; Cella Serghei, *Pe firul de paianjen al memoriei*, N. Carandino, *De la o zi la alta* etc.), lucrări importante pentru geneza și avatarurile unor opere literare. Tot aici trebuie adăugate jurnalele lui Liviu Rebreanu, Gala Galaction etc.

În fine, avem *memorialistica de război*, care face obiectul demersului nostru și care este un teritoriu precis delimitat pe continentul vast al memorialisticii.

Începuturile ei sunt sincrone cu ale literaturii înseși. După consemnările din opera cronicarilor, Războiul pentru Independență înregistrează un mare număr de volume memorialistice. Dar adevărata explozie a „Cărții de memorii" se va înregistra abia în anii de după primul război mondial.

Începând cu Războiul de Independență, în rândul militarilor de carieră, mai ales, al acelora cu funcții de comandă, se va forma o anumită tradiție, transmisă din generație în generație, și anume aceea de a lăsa mărturii despre evenimentele trăite.

Ca și celelalte compartimente specializate amintite mai sus, memorialistica de război nu a beneficiat de o cercetare globală (după cum literatura de război, în general, ar merita un demers istorico-critic). Se cunosc doar două tentative în acest sens: una datorată Rodicăi

Florea – *Războiul pentru independență în memorialistică și scrieri istorice* (studiu parțial, publicat în *Revista de istorie și critică literară*[14], care ia în discuție doar câteva lucrări memorialistice, a doua aparținând muzeografei Maria Huminic Teclean, *Un important izvor: memoriile personale 1916-1918*[15], bazată pe câteva lucrări manuscrise, fără a proceda la o evaluare critico-estetică a lor.

Prin urmare, intenția noastră de tratare exhaustică a *întregii* memorialistici de război poate fi considerată ca fiind prima de acest gen. Înainte, însă, de a purcede la cercetarea ei, câteva delimitări sunt absolut necesare, pentru a fixa cadrele, limitele cercetării, prin stabilirea celor mai importante trăsături ale memorialisticii de război.

5. *Trăsăturile memorialisticii de război.* Cu riscul de a fi acuzați de didacticism, vom proceda, într-o manieră catedratică, la degajarea câtorva trăsături specifice acestui gen de memorialistică, așa cum s-au cristalizat acestea în discuțiile purtate pe marginea ei.

5.1. *Lipsa finalității artistice, a intenției literare.* O condiției *sine qua non* a memorialisticii o constituie *absența ficțiunii.* Această afirmație tranșată l-ar putea contraria pe, de pildă, Alexandru Paleologu, care afirma într-un eseu: „Memoralistica (vreau să spun marea memorialistică, cea care se impune în planul artei literare) e totdeauna operă a imaginației, ceea ce înseamnă că între memorialistică și ficțiune există ceva fundamental

comun". Continuându-şi argumentaţia, Paleologu se întreba: „Dar de câte ori cantitatea de invenţie nu se întâmplă să fie poate mai redusă în mari opere de ficţiune decât în celebre memorii", autorul acceptând în final că, oricum, distincţia trebuie făcută, ea fiind necesară şi justificată, iar „prezumţia de veridicitate în memorialistică şi de invenţie în ficţiune rămâne şi trebuie să rămână mai mult sau mai puţin constantă" [16].

5.2. *Refuzul artificiului literar, care ar risca să dizolve sinceritatea, autenticitatea mărturisirii.* Desigur, valorile literare nu se reduc la cele stilistice. Multe din lucrările memorialistice despre Războiul de Independenţă au fost apreciate de Caragiale tocmai pentru lipsa lor de artificii literare, de figuri de stil şi, în consecinţă, pentru prezentarea nudă a faptelor. Peste câteva decenii, Camil Petrescu, marele partizan al literaturii „autenticităţii", va scrie: „Stilul frumos (...) e opus artei (...). E ca dicţiunea în teatru, ca scrisul caligrafic în ştiinţă (...). Un scriitor e un om care exprimă în scris cu o liminară sinceritate ceea ce a simţit, ceea ce a gândit, ceea ce i s-a întâmplat în viaţă, lui şi celor pe care i-a cunoscut, sau chiar obiectelor neînsufleţite. Fără ortografie, fără compoziţie, fără stil şi chiar fără caligrafie" [17]. Desigur, sunt situaţii când talentul de evocare al memorialistului nu se poate nega, fără ca prin aceasta lucrarea să piardă în autenticitate. Este cazul memoriilor lui I. G. Duca, E. Lovinescu, I. Iordan, Iorga – scriitori în toată puterea cuvântului.

5.3. *Intenţionalitatea istoriografică, preocuparea pentru adevăr.* Aici trebuie să facem precizarea că jurnalul

sau epistola au o mai mare valoare de document istoric (sau chiar psihologic) decât memoriile, redactate după decenii de la consumarea faptelor, când unele amănunte pot fi omise sau greşit reţinute. Jurnalele au sorţi mai mari de veridicitate, fiindcă ele consemnează evenimentele pe măsură ce se produc. Dacă lipsa de intenţionalitate artistică este declarată de mulţi memorialişti, aproape toţi afirmă *intenţionalitatea istoriografică*, amintindu-ne de începu-turile memorialisticii, când ea era istorie *avant la lettre*. Analizând deosebirile dintre memorialistică şi istorie, Al. Piru stabilea că cea dintâi accentuează particularul, în timp ce istoria reţine generalul, nefiind analitică, precum memorialistica. Un alt cercetător, Bucur Ţincu, numea memorialistica „petite histoire", iar Mihai Gafiţa – „prag al istoriei, (...), o aşezare sub microscop a ceea ce istoria condensează în mari panorame, sinteze sau în legităţile ei"[18]. În fine, pentru Constantin Ciopraga, memoriile devin „mărturii care, cu un coeficient mai mare sau mai mic de relativitate, se adună în dosarele istoriei propriu-zise" [19].

Precizia documentară poate fi şi ea contestată. Chiar dacă nu sunt opere de ficţiune, memoriile sunt documente subiective, care pretind totdeauna verificări şi coroborare. Se ştie, de pildă, că, cercetând *Amintirile de la Junimea din Iaşi* ale lui G. Panu şi confruntând cele relatate cu procesele-verbale ale Junimii, întocmite de Xenopol, Lovinescu a contatat surprinzătoare nepotriviri, inexactităţi, erori, dar aspiraţia memorialiştilor de a oferi un document pentru posteritate este ligitimă.

5.4. *Tentația restauratoare.* Vom înțelege această trăsătură a memorialisticii prin comparație cu alte specii literare. „Autorii de reportaje literare, de vieții romanțate, de literatură istorică sau științifico-fantastică – scria Silvian Iosifescu – au și conșiința și intenția de a crea literatură" [20]. Dar pentru aceștia faptul real, adevărat, este doar *un punct de plecare*, în timp ce pentru memorialiști aceasta constitute punctul terminus. Obiectul reportajului literar este tot *faptul real,* numai că reportajul „nu se mărginește să informeze, ci descoperă, cu mijloace de stil și de construcție adesea subtile, fațete inedite ale omului și ale societății" [21].

O altă deosebire între memorialistică și reportaj contă în faptul că reportajul are dorința de a consemna, iar memorialistica de a mărturisi. Această distincție este foarte importantă. Multe memorii, apărute imediat după război, pot fi considerate, într-o oarecare măsură, și reportaje (a se vedea lucrările dedicate de C. Gane războiului balcanic). Un dublu caracter de reportaj și memorial au și volumele *Zile sângerate* (M. Sadoveanu) și *În marginea epopeei* (E. Lovinescu). De altfel, în acest ultim volum, Lovinescu judecă foarte aspru literatura de război, apropiată mai mult de reportaj și ziaristică decât de memorialistică: „Cu încheierea războiului s-a încheiat numai prima fază a literaturii de război, care are și cele mai puține legături cu arta: literatură de acțiune națională, cu un caracter mai mult retoric, literatură de discursuri răsunătoare, literatură de cântece patriotice, literatură de ură și de îmbărbătare, literatură ce tinde spre finalitatea acțiunei ... Privită din

punctul de vedere al artei, o literatură, firește, inferioară"[22].

5.5. *Natura testimonială.* Autorul de memorii este martor sau participant la evenimentele relatate, cu alte cuvinte, memorialistul trăiește timpul mărturisirii, într-un mod nemijlocit. Când un autor face eforturi pentru a trăi (și nu a retrăi!) cele povestite, considerăm că ne aflăm în patria ficțiunii. Așa se explică de ce nu am luat în considerare marele număr de lucrări inspirate din Războiul de Independență, dar ai căror autori nu au avut experiența frontului. Cronica lui Ureche, ca să dăm un alt exemplu, nu cuprinde evenimente trăite de autor, așa încât nu a intrat în sfera noastră de interes. Această particularitate a memorialisticii a fost recunoscută și de Lovinescu, criticul observând că ea pătrunde în domeniul literaturii cu un handicap provocat de însăși condiția ei: „Scoasă dintr-o experiență strictă, ea – memorialistica – nu poate acoperi decât o arie restrânsă de cunoaștere și de raporturi, fără posibilitățile de transcendere ale literaturii de creațiune, în care, când nu-l născocește pe de-a-ntregul, scriitorul își intensifică în voie elementul prim al experienței sale"[23].

În demersul nostru, mai cu seamă în cazul cronicarilor, sau al memoriilor dedicate Războiului de Independență, lucrările s-au referit, mai ales, la realitatea frontului, a câmpului de luptă propriu-zis. Ulterior, în cazul primului război mondial, am extins aria de investigații, constatând că și în cabinetele miniștrilor, în spitale sau în spatele frontului s-au produs drame nu mai puțin zguduitoare, produse de același flagel.

5.6. *Nevoia de justificare retrospectivă.* Cele mai multe memorii au apărut din nevoia firească a autorilor de a „da seamă", în fața societății și a posterității, de faptele săvârșite. „Hotărârea de a fi autor de memorii – afirma Iorgu Iordan – am luat-o determinat și de conștiința unei datorii față de societatea în mijlocul căreia am trăit și care m-a ajutat, nu numai indirect, să-i fiu de folos după puterile mele" [24].

De regulă, memorialiștii se recrutează din categoria unor mari personalități, a căror viață a fost puternic implicată, într-un fel sau altul, în istoria politică sau culturală a epocii lor. Ceea ce îl determină pe memorialist să nareze evenimentele timpului său rămâne tot conștiința istorică, obligația, resimțită acut, de a depune mărturie. „Dacă ai văzut fapte istorice, scria cândva Nicolae Iorga, în *O viață de om*, ai obligația să le păstrezi în forma în care ți s-au înfățișat ție. A scrie istoria e o obligație pentru omenire, a o adăugi cu ce ai aflat e o obligație pentru fiecare, rămânând ca cei care pot scrie să adune de la cine poate numai să vorbească" [25].

Lui Silvian Iosifescu, memorialistica i se pare „inseparabilă de sentimentul ireversibilului și de optica unui sfârșit de drum" [26]. Dar nu toți autorii au procedat astfel. Lovinescu, Iorga, I. C. Duca și-au scris memoriile în momente încă depărtate de crepusculul vieții lor.

5.7. *Predominanța portretistică.* Portretul moral și fizic devine, pentru memorialiști, un mijloc ideal pentru a surprinde „oamenii care au fost" și „lumea prin care au trecut". Această înclinație a memorialiștilor a fost

explicată, cu multă subtilitate, de către Silvian Iosifescu, prin faptul că „cel care scrie nu-şi poate urmări figurile întâlnite aşa cum îşi urmăreşte un romancier personajele"[27]. În memorialistica noastră, arta portretistică are o pondere însemnată, începând cu cronicarii. (E interesant de semnalat că o lucrare a lui G. C. Ursu – *Memorialistica în opera cronicarilor* – este, în realitate, o trecere în revistă a portretelor conturate de cronicari. Titlul ei mai exact a fost *Portretistica în opera cronicarilor!*). *Memoriile* lui E. Lovinescu (cele care au stârnit, la apariţie, atâtea mânii şi proteste) trăiesc mai ales prin portretele create. Aşa se şi explică faptul că unele lucrări memorialistice asociază cei doi termeni: *Amintiri şi portrete* (I. G. Duca), *Portrete şi scene din viaţa literare* (Lovinescu), *Amintiri şi medalioane literare* (I. M. Raşcu) etc.

5.8. *Prezenţa anecdoticii.* În strânsă legătură cu portretistica este anecdotica, în care mulţi văd „sarea şi piperul" literaturii memorialistice, procedeu de care unii autori abuzează până la saţietate (cum s-a întâmplat cu Lovinescu însuşi). Despre anecdotică, mentorul *Sburătorului* spunea: „Anecdotica măruntă poate fi ridicată la o semnificaţie apreciabilă prin valoarea sa psihologică şi purificată de toate rezidurile prin impersonalizate, poate fi înălţată la demnitatea faptelor zămislite sub semnul neclintit al esteticului" [28]. De aici acele „portrete anecdotice", care alunecă nu o dată spre portretul-pamflet. Anecdotica, spu-neam, se întâlneşte la toţi memorialiştii, reflectată în mai mică sau mai mare

măsură. Pentru a demonstra savoarea lor, vom exemplifica prin două pasaje luate din două memoriale diferite. Primul este relatat de Nicolae Stoica de Haţeg, fiind inspirat din războiul austro-turc din 1716-1718: la retragerea turcilor din faţa armatei imperiale, „un turc spahie de la Varadie, îndrăgit într-o nevastă frumoasă, în fugă cu sine pre cal o ia. Bărbatul ei, voinic, pre picioare fuga la munte, într-un loc strâmt îl prinde, jos îl trage; şi pre ea jos. Neputând turcu a da, ei în braţă să lupta de moarte. Barbatu zice muierii: Taie-i brăcinariu şălvarilor! Ea tăie a bărbatu-său, să se împeadece. Ci, pe noroc, turcu căzând, îl junghe şi-l omorî. Luo calu cu tot ce avu, cu muierea se întoarsă judecând-o; că ci îi tăie brăcinariu lui, făr de credinţă?". Cel de-al doilea pasaj i se datorează lui Gheorghe I. Brătianu: ..Ajungând într-un sat de lângă Suceava (Rădăşeni), autorul găseşte într-o casă ţărănească un calendar, cu diverse însemnări ale proprietarului. Una dintre acestea era din ziua de 15 august 1916, când a fost declarat războiul. Interesat de această însemnare, află cu stupoare ce scrisese săteanul: „15 august 1916. O fătat vaca!".

6. *Repere metodologice.* Lucrarea de faţă a fost structurată în funcţie de războaiele purtate de români (cele medievale, Războiul de Independenţă, al doilea război balcanic, primul şi al doilea război mondial). Nu am luat în discuţie memorialistica Revoluţiei de la 1848, a Unirii Principatelor din 1859, a Marii Uniri din 1918, cu toate că

şi aceste evenimente au comportat, nu o dată, convulsiuni sociale.

Fiecare capitol are o scurtă prezentare generală, în care s-au stabilit notele specifice memoriilor inspirate din războiul respectiv, invocând uneori, pentru o corectă înţelegere, şi contextul istorico-politic (e cazul războiului balcanic, de pildă).

Volumele luate în discuţie beneficiază de o prezentare generală. Cu acest prilej am relevat, ori de câte ori a fost posibil, *valoarea literară* a lucrării respective, procedând chiar la o izolare a „insulelor" de intenţionalitate artistică, de măiestrie literară, de stil, apreciind că operaţia de arheologie literară ar fi insuficientă. Nu ne-a interesat importanţa lucrării pentru istoriografia propriu-zisă, ci doar aceea de document literar şi uman.

Am utilizat din belşug referinţele critice, nu pentru a suplini comentariul propriu, ci din dorinţa de a sublinia confirmarea valorii literare, includerea memoriilor în circuitul critic şi estetic.

Din necesităţi tehnice, trimiterile bibliografice sunt făcute la sfârşitul fiecărui capitol.

Am luat în discuţie numai memorialistica tipărită în volume, nu şi marele număr de amintiri răspândite în presă, mai ales cu ocazii jubiliare.

Volumele cu caracter pur tehnicist, în sensul că descriu istoricul anumitor arme, au fost omise (de exemplu: G. D. Polizu, *Istoricul Regimentului 3 Călăraşi şi operaţiunilor militare ale campaniei 1877-1878*; Ion

Vasiliu-Năsturel, *Istoricul pontonierilor şi operaţiunilor militare ale campaniei în 1877-1878*). Asemenea lucrări de strictă specialitate există în legătură cu toate războaiele.

*

* *

Pe măsură ce avansam în studiul materialului, neam dat seama că demersurile noastre puteau fi orientate şi în alte direcţii, poate mai fecunde, mai originale, mai îndrăzneţe. Iată câteva teme: „Ipostazele naturii în memorialistica de război"; „Relaţia memorialistică-ficţiune în literatura de război"; „Naraţiunea (sau arta portretului) în memoriile de război" etc.

Aşadar, ceea ce trebuia să fie *un sfârşit*, nu este, iată, decât *un început*. Spre consolare, să invocăm o celebră afirmaţie făcută cândva de un poet: „Orice-nceput se vrea fecund!".

NOTE
CAPITOLUL I

1. Engen Lovinescu, *În marginea epopeei (Note de război)*, Bucureşti 1919, p. 33.

2. Ion Vlad, *Teme,* în *Lecturi constructive*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1975, p. 265.

3. Pentru informaţii şi indicarea surselor se poate consulta volumul *Memorialistica Revoluţiei de la 1848 în Transilvania.* Studiul introductiv, ediţie, note şi glosar de Nicolae Bocşan şi Valeriu Leu, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1988, p. 8.

4. Dinu Pillat, în *Dicţionar de termeni literari*, Editura Academiei R. S. R. , Bucureşti, 1976, p. 160.

5. Silviu Iosifescu, *Literatura de frontieră.* Ediţia a doua revăzută, Editura Encicolopedică Română, Bucureşti, 1971, p. 70.

6. Tudor Vianu, *Opere,* X. Studii de literatură universală şi comparată, partea I. Ediţie de Gelu Ionescu şi George Gană. Note de George Gană, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 125.

7. George Călinescu, *Impresii asupra literaturii spaniole*, Editura pentru Literatură Universală, Bucureşti, 1965, p. 16.

8. Eugen Lovinescu, *Scrieri,* vol. II, *Memorii.* Ediție de Eugen Simion, Editura Minerva, București, 1970, p. 209.

9. *Ibidem*, p. 211.

10. Cf. Valeriu Râpeanu, în Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost.* Ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu. Studiu introductiv, note, comentarii, indice de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1976, p. V.

11. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei.* Ediție critică de P. P. Panaitescu, Editura pentru Literatură, București, 1958, p. 42.

12. Mihai Berza, *Nicolae Iorga - moralist*, în *Revista istorică*, nr. 32, 1946, p. 8-36.

13. Ilie Radu-Nandra, *Eternitatea clipei*, în *Tribuna*, nr. 32, 1979.

14. Rodica Florea, *Războiul pentru independență în memorialistică și scrieri istorice,* în *Revista de istorie și critică literară*, nr. 1, 1977, p. 21-28.

15. Maria Huminic Teclean, *Un important izvor - memoriile personale 1916-1918,* în *Hierasus*, 1979, nr. 2, p. 342-349.

16. Alexandru Paleologu, *Memorialiștii*, în *Luceafărul,* nr. 48, 1972, p. 9.

17. Camil Petrescu, *Patul lui Procust,* Editura Facla, Timișoara, 1973, p. 24.

18. Mihai Gafița, *Memorialistica - formă a conștiinței active,* în *Luceafărul*, 1975, nr. 37, p. 1-6.

19. Constantin Ciopraga, *Confesiunea între document şi ficţiune,* în *Revista de istorie şi teorie literară*, nr. 1, 1984, p. 13.

20. Silvian Iosifescu, *op. cit.*., p. 75.

21. Cf. *Literatura mărturisirilor. De la Cellini la Malraux.* Antologic, prefaţă şi prezentări de Silvian Iosifescu, vol. I, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 5.

22. Eugen Lovinescu, o*p. cit.*, p. 31.

23. Eugen Lovinescu, *Memorii*, 1900-1916, Editura Cugetarea, 1930, p. 7-8.

24. Iorgu Iordan, *Memorii,* vol. I, Editura Eminescu, Bucureşti, 1977, p. 6.

25. Cf. Tudor Vianu, *Opere*, X, Editura Minerva, Bucureşti, 1982, p. 128.

26. Silvian Iosifescu, o*p. cit.*, p. 69.

27. *Ibidem,* p. 101.

28. Eugen Lovinescu, *idem*, p. 12.

II. *„ACOLO SEDZUM ŞI PLÂNSEM"*

„Socotim că întreaga literatură a cronicarilor, aşa de bogată, de diversă, de pitorească şi de perspectivă, trebuie socotită ca început sumptuos al literaturii noastre memorialistice".
(PERPESSICIUS, 1931)

Lansată într-un context polemic (şi voindu-se o replică la afirmaţia lui Lovinescu, după care „memorialistica şi-a făcut o apariţie sporadică şi târzie în cadrele generale ale publicisticii româneşti"[1], constatarea de mai sus a lui Perpessicius ni se pare cât se poate de justă, ea fiind confirmată şi de opiniile altor cercetători. O lucrare de sinteză apărută după patru decenii, datorată lui G. C. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*[2], va extrage din opera cronicarilor noştri tocmai filonul memorialistic, pe care autorul îl va găsi chiar preponderent, atât ca întindere, cât şi ca valoare artistică. Nu este, de altfel, singura opinie care susţine aspectul în discuţie.

Astfel, P. P. Panaitescu spunea despre *Istoria Imperiului Otoman* a lui Dimitrie Cantemir că este „valoroasă mai ales prin memoriile otomane ale unui principe crescut în mijlocul turcilor" [3], în timp ce istoricul literar George Ivaşcu vedea în cronica lui Neculce „cele

dintâi autentice *memorii* ale literaturii române. Ca mare scriitor şi cel dintâi mare *memorialist* al literaturii române (egalat numai de Ion Ghica), (...) el deţine în literatura română locul lui Saint-Simon în literatura franceză"[4]. Chiar şi faimoasa *Istorie ieroglifică* a aceluiaşi Cantemir era considerată de către Iorga „o carte de memorii, îmbrăcată în zăbrănicul glumeţ al unei fantezii alegorice[5].

Am lăsat la urmă lucrările lui Nicolae Stoica de Haţeg, acest autentic „Ion Neculce al Banatului", a cărui operă nu este inclusă, în mod inexplicabil, în circuitul literaturii noastre crănicăreşti, deşi, cum vom arăta mai jos, valoarea sa nu este cu nimic mai prejos de cea a cronicarilor moldoveni sau munteni. Trei dintre lucrările sale (*Cronica de la Corni, Cronica Banatului* şi *Cronica Mehadiei*) sunt considerate însă de *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900* drept „cele dintâi memorii de război din literatura română"[6].

În conformitate cu principiile enunţate în preambulul acestei lucrări, vom accepta ideea că „sfera memorialistică nu conţine compilaţia din alţi autori, fără experienţă directă, gen cronica lui Grigore Ureche, nici informaţia din tradiţia populară învăluită în miraculos". Aşadar, Grigore Ureche, deşi având marele dar al scrutării morale (calitate absolut necesară unui memoralialist), iese din sfera demersului nostru, deoarece *Letopiseţul* său nu are caracter memorialistic, în accepţiunea enunţată deja. „Din 1594 – scrie Nicolae Iorga – trebuia să înceapă bogata povestire a lui Grigore Vornicul despre lucrurile de care-şi aduce aminte tatăl său, Nistor, sau la care el însuşi

fusese de față"[7]. Din păcate, Ureche a comunicat extrem de puțin din aducerile aminte ale tatălui său și nimic din experiența sa directă. În felul acesta, avem siguranța că în cronicile care corespund exigențelor expuse ficțiunea operează cu mai mare prudență, ceea ce conduce la o viziune mai exactă, în conformitate cu adevărul evenimentelor narate. Nu întâmplător ține să ne asigure Ion Neculce, cel mai ... memorialist dintre cronicarii noștri: „Să nu gândiți că doară pre voia cuiva sau în pizma cuiva, ce, precum s-au întâmplat, cu adevăr s-au scris[8]".

Oprindu-ne la trei din marii noștri cronicari (Nicolae Stoica de Hațeg, Miron Costin și Ion Neculce), ne-au interesat exclusiv fragmentele care trădează experiența nemijlocită a frontului, a câmpului de luptă. Dincolo de particularitățile de viziune, limbă, stil, analizate la locul potrivit, memoriile celor trei autori relevă nenumărate trăsături convergente.

Una dintre aceste trăsături este *subiectivitatea* autorilor. Cu toții au fost și personalități politice, încât au evocat evenimentele în funcție de anumite sentimente (sau resentimente), de interese familiale, de clasă ori de politica lor personală. Nici unul dintre cei trei nu a fost cronicarul oficial al Curții, prin urmare cronicile sunt independente de oficialități, spre deosebile de cronicile slavone din secolul XV și XVI. Ca atare ei nu dispuneau totdeauna de informații oficiale, dar, ca o compensație, nici nu erau obligați să facă tot felul de concesii diverselor comandamente politice ale zilei. Pentru un scriitor, aceasta echivalează cu un adevărat exercițiu al libertății.

Mari filozofi, eruditi, buni patrioți, cronicarii au demascat caracterul pustiitor al războaielor, vocația de pace a românilor, calitățile acestora dovedite pe câmpul de luptă. Transpare, din paginile lor, omenia și capacitatea de jertfă a oamenilor simpli, care, îndurând aceleași suferințe și privațiuni, devin solidari unii cu alții. Sunt pilduitoare, în acest sens, amănuntele relatate de Stoica de Hațeg privind tratamentul uman de care se bucurau prizonierii turci din Banat sau cele reținute de Neculce cu prilejul campaniei de pe Prut: după încercuirea de la Stănilești a armatelor creștine și înfometarea rușilor de către turci, „venie turcii aproape de obuz și le arunca pită". E adevărat, însă, că gestul respectiv e singular, adepții lui Mahomed fiind, în genere, prezentați ca foarte cruzi, dedându-se la atrocități de neînchipuit, imagine care va apare și în memorialistica Războiului de Independență și chiar în cea a războaielor balcanice.

Toleranți față de multe nedreptăți și suferințe ale veacului în care au trăit, încrezători în destinul neamului românesc, cronicarii știau „că nu este omul peste vremi, ci bietul om supt vremuri", cum ar fi spus Miron Costin. Și restul e tăcere...

*

* *

Întemeietor al istoriografiei bănățene, scriind în total 11 lucrări diverse ca tematică, NICOLAE STOICA DE HAȚEG (1751-1833) s-a impus în conștiința istoriei

literare foarte târziu, unele titluri pierzându-se (*Scurtă istorie a Banatului*, 1815; *Sârbii în Banat*, 1816; *Viaţa lui Alexandru cel Mare*, 1825, şi *Faptele lui Hercule*), iar cele care s-au păstrat netipărindu-se decât accidental. Abia în 1969 se va edita integral *Cronica Banatului*[9], opera de căpetenie a cronicarului, la redactarea căreia s-a servit de lucrările sale anterioare, în special de însemnările făcute în timpul războiului din 1788-1791, considerate a fi „cele dintâi memorii de război din literatura română" (A. Simota).

Scrisă, după propria sa mărturisire, între 1825-1829, cu scopul de a fi folosită ca „scurtă istorie universală pentru tineretul şcolar român", *Cronica* are, dincolo de această menire pragmatică, o finalitate de durată, cu profunde implicaţii patriotice, în maniera cronicarilor moldoveni: „Eu am dorit a vedea înscris rumâneşte despre răzmiriţa din urmă turcească, cu patima românilor noştri de-aicea, precum şi de începutul militării de graniţă, ci în deşert". Începând cu o descriere geografică a continentelor (unde menţionează că „pre Europa noastră de-a o ţine minte mai uşor iaste ca pre o fată şezând a o închipui") şi a „naţioanelor" din jur, lucrarea continuă cu prezentarea principalelor „împărăţii" sau a unor imperii (roman, bizantin), consemnând apoi invazia „limbilor neauzite" în Dacia, venirea ungurilor în Polonia şi a turcilor în Europa, căderea Constantinopolului, lupta popoarelor balcanice (inclusiv a celor trei ţări române, cu un accent pus pe Transilvania) împotriva otomanilor.

Partea cea mai întinsă a scrierii se ocupă de istoria Banatului în sec. XVIII, ajungând cu cronologia până în 1825, fără a neglija unele evenimente europene de răsunet, cum ar fi revoluţia franceză, războaiele lui Napoleon etc.

Deşi n-a avut pregătirea ştiinţifică a reprezentanţilor Şcolii Ardelene (de aici unele contradicţii şi inexactităţi, etimologii fanteziste), lui Stoica de Haţeg i se recunosc multe opinii valabile şi astăzi, referitoare la originea latină a românilor şi a limbii române, la continuitatea lor în spaţiul carpato - danubiano - pontic. Dincolo de importanţa sa ca document istoric – relevată de specialişti în domeniu –, de valoarea lingvistică a scrierii (Stoica de Haţeg fiind singurul reprezentant al Banatului în literatura „cronicărească"), memorialul are şi netăgăduite calităţii literare. Conştient că relatarea seacă a evenimentelor poate plictisi cititorul, cronicarul inserează, încă din primele pagini (unde contribuţia sa este neglijabilă, totuşi, ca originalitate) unele „poeticeşti fabule" (a lui Romulus şi Remus, a calului troian), fiind convins că „subt fabule ascunsul adevăr vârât se află".

Partea a treia a *Cronicii* este cea mai vastă şi cea mai valoroasă din punct de vedere literar. Autorul prelucrează aici amintirile unor bătrâni localnici, dar mai ales propriile sale însemnări din timpul războiului ruso-turc din 1788-1791, la care a participat direct. Nefiind filozof precum Miron Costin sau Cantemir, Stoica de Haţeg se apropie, în schimb, de spiritul cronicii lui Neculce, prin plăcerea de a povesti, prin stilul oral („cum am spus mai înainte", „eu vă spuşii"), sfătoşenia

țărănească, umorul afișat în cele mai grele împrejurări, simpatia față de oamenii simpli etc. Tipică pentru filozofia condensată în expresia „a face haz de necaz" ni se pare scena pedepsirii unor lotri, judecați și omorâți sau mutilați: într-un vacarm de țipete și vaiere, într-o atmosferă dantescă, unul dintre cei pedepsiți se roagă să-i fie lăsată măcar o mână „să leg nădragii celor cinci" rămași în viață și mutilați deja.

În 1789, scriitorul lucrează la un spital din Buzovici, înțesat de bolnavi, dintre cei aduși de pe front. Holera și tifosul făceau ravagii prin sate, dar mai ales prin oaste. Descrierea naturalistă a atmosferei din spital este impresionantă; „Eu la Bozovici cu bolnavii în spital mult lucru aveam – 5 sobe – foișoare – mari, pline de bolnavi îmbrăcați, unu lângă altul jos culcați, făr de așternute, neaflând nici paie, nici fân, de-a le așterne. Boala dizentrii (cursură grea), păduchii albi negrisă piept, fața de păduchi nu mă vedea. În toate zilele doi, trei morți, apoi cu grosu, câte 10 și 12 cu caru duceam și-i odihneam".

La fel de sugestive pentru talentul descriptiv al cronicarului sunt paginile care prezintă atmosfera de pe front, regiunile pustiite de război. Imaginile conturate în tușe tari devin adevărate incriminări ale forței distructive a războiului: „De să întâmpla vr-un mort n-afla sape de a-l îngropa. Pomeăne, praznice și nunțile de tot încetaseră. Sape, săcuri făcea...".

Deși mai slab reprezentată, portretistica nu lipsește totuși. Într-un veac al tiraniei, al morții și brutalității, omenia este calitatea supremă și eroii lui Stoica de Hațeg

sunt apreciaţi în funcţie de această virtute. Cutare împărat este „om bun, foarte milostiv", altul stârneşte repulsie, „nefiind de omenie". Portretele sunt cel mai adesea caricaturale şi corosive, cum se întâmplă în cazul prelatului Visarion Sarai sau al multor comandaţi militari, otomani mai ales.

Multe pagini ale *Cronicii* sunt înviorate de dialogul alert, trădând vervă şi imaginaţie, de exclamaţii („ce prăzi, ce peire de om, ce spaime şi pustiiri au răsfirat şi-au lăţit!") şi interogaţii retorice („Unde-s acuma Ioan Huniad Corvinu cu fiu său, craiul Matiaş, unde-i Paul Chinezu, ce le-au zis români, să vină să vază?"), de proverbe şi zicători („Fuga e ruşinoasă, dar e sănătoasă", „ La plăcinte, nainte, la război, napoi"), expresii plastice şi metaforice („Cu strajă gurii şi cheăe buzelor am fost", „în loc de-auzi cocoşi cântând, auzia lupi urlând", „a le coace turta" ş. a.).

Convins că săvârşeşte operă de pionerat, în vremuri total neprielnice pentru scris, Nicolae Stoica de Haţeg afirmă, în finalul *Cronicii* sale: „Eu adunai această hronică în scurt, că altfel n-am putut. Dădei strămături rudiţe cu urzeală, alţii să o ţeăsă, să deă mânzală. Şi de-ar fi pre poftă lucrată, ar potea fi şi în tipariu dată... Pe aicea scriitori buni nu s-au născut, nici că s-au cerut, nici nu s-au putut. De-ar zice vrunu că nu-i place, eu n-am ce-i face". Găsim aici, întocmai ca la Naculce, aceeaşi „ingenuitate şireată" (G. Călinescu), de extracţie ţărănească, în care modestia se îmbină cu orgoliul, iar bunul-simţ cu sentimentul valorii, al durabilităţii.

Din 82 de ani de istorie al Moldovei cuprinşi în cronica lui ION NECULCE (1672-1745), intitulată *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Dabija-Vodă până la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*[10], peste 50 conţin întâmplări la care a asistat sau a participat cronicarul însuşi. De fapt, unii cercetători au împărţit cronica în trei părţi; prima, la ale cărei întâmplări cronicarul nu a participat; a doua, a aşa-zisului Neculce-martor şi a treia, care capătă aspectul unor *însemnări zilnice*[11].

În calitate de hatman al oştirii moldoveneşti, Neculce a trăit, nu o dată, realitatea crudă a câmpului de luptă. Astfel, în bătălia de la Stănileşti, s-a aflat în preajma lui Petru cel Mare, căruia îi şi face, cu acest prilej, un portret pe cât de viu, pe atât de obiectiv. Cronicarul îl urmăreşte atent în timpul pregătirii şi desfăşurării luptei dintre ruşi şi turci. Unele detalii relatate sunt uşor comice. Astfel, între două lupte, împăratul a auzit mari zgomote în tabăra duşmană şi s-a speriat crezând că turcii dau năvală. Un bun cunoscător al obiceiurilor turceşti i-a spus „că fac turcii rugă la Dumnezeu, iar împăratul s-au zâmbit a râde şi au dzis: Măcar că sintu păgâni, dar să roagă şi ei tare lui Dumnezeu". Alte detalii, din timpul luptei propriu-zise, evidenţiază grija ţarului pentru viaţa soldaţilor săi. Cronicarul descrie cum, într-o ofensivă rusească, „împăratul, încă, de multă vărsare de sânge ce vede atunce, au ameţit de milă şi s-au dus la cortu, de l-au udat împărăteasa cu nişte apă şi s-au trezit".

Grăitoare pentru importanța acordată în acea vreme onoarei și demnității celor ce conduceau destinele unei țări este și scena tratativelor de pace. Vizirul insista să-i fie predat „ghiaurul" Dimitrie Cantemir, pentru a fi pedepsit în mod exemplar. „Atunce împăratul – consemnează cu admirație cronicarul – au luat pre Dumitrașcu Vodă și l-au ascunsu într-o botcă a lui, de cele cu două roate, de nu-l știe nici unu moldovan, fără numai Ion Neculce hatman și vro doi copii den casă îl știe". În *Istoria Imperiului Otoman*, Cantemir însuși va relata acest episod, reproducând și răspunsul plin de demnitate al țarului: „Aș putea să dau turcilor toată țara până la Kursk, pentru că-mi rămâne nădejdea de a o cuceri, dar nu-mi pot călca credința și să predau pe-un principe care și-a lăsat domnia pentru mine, căci este cu neputință a repara onoarea, care s-a pierdut, o dată".

Neculce este de părere (ca și Cantemir, de altfel) că lupta de la Stănilești a fost pierdută din cauza lui Constantin Brâncoveanu, care, deși făgăduise ajutoare în oaste, nu se ținuse de cuvânt. Descrierea „obuzului" (a taberei) de la Stănilești îi oferă memorialistului posibilitatea de a folosi multe comparații plastice: „Și așe cădie turcii, ca când ar căde niște pere coapte dintr-un păr, cându-l scutură oamenii" sau „Și așe au oborât pe turci, ca cum i-ar mătura cu o mătură". Imaginea canonadei este evocată în stil țărănesc: „... și și-au așezat toate puștele cele mari, și au început a se batere pre vrăjmaș, cât nu se vedeau razele soarelui și se întunecase lumea de nu se vedea om de om, ce numai se vedea para cum eșia din

puşte ca cum ar arde nişte stuh mare, trestie, pe nişte vânt mare, aşa se vedea focul eşind din puşte". Cum remarca şi G. Călinescu, „fără să se încurce în detalii, scutit de acea prolixitate caracteristică cronicarilor în general, obscuri fiindcă nu nimeresc adevăratul raport dintre lucruri, Neculce e viu pretutindeni, intuind generalul în particular..."[12].

Pe de altă parte, paginile dedicate războiului propriu-zis sunt mult mai numeroase în cronica lui Neculce decât în a lui Costin, de pildă. Explicabil, dacă ţinem cont că Neculce a fost contemporan cu una din cele mai dramatice etape din istoria Moldovei – epoca de prăbuşire a domnilor pământeni şi începutul domniilor fanarioate. Războaiele erau crâncene şi dese, spre nenorocirea „săracei ţări a Moldovei".

Episodul luptei de la Stănileşti, unul din cele mai comentate episoade ale cronicii, ne apare de un mare dramatism. Scenele sunt vii, sugestive, mişcările şi zarva luptei derulându-se cu repeziciune în faţa ochilor noştri. Cronicarul notează toate amănuntele ce i se par a fi importante: dispozitivul de luptă al ambelor oşti, erorile de strategie ale condamnaţilor, viclenia lui Lupu Costachi, trădătorul de neam, desfăşurarea atacului, încercuirea armatei ruse şi înfometarea ei de către turci, încheierea păcii în condiţii grele pentru învingători, exilul lui Dimitrie Cantemir etc. În ceea ce priveşte desfăşurarea luptei, observa criticul Valeriu Cristea, Neculce „insistă asupra diferitelor manevre, ciocniri, operaţii cu caracter izolat şi bătălia – al cărei ansamblu ne scapă – se încheie

mai înainte de a înţelege dacă ea a început cu adevărat şi fără să ni-l desemneze în mod evident pe învingător" [13].

Dacă Neculce a avut privilegiul de a trăi „pe viu" faptele consemnate în cronica sa, nu acelaşi lucru s-a întâmplat în cazul lui MIRON COSTIN (1633-1691). Cum *Letopiseţul Ţării Moldovei de la Aaron Vodă încoace*[14] cuprinde istoria Moldovei din perioada 1595-1661, rezultă că faptele trăite şi relatate de el sunt totuşi puţine, comparativ cu cele auzite de la alţii (contemporani sau înaintaşi). Memorialistului îi vine mult mai uşor să relateze evenimente trăite, decât episoade rezumate de alţii, fapt pe care Costin îl şi recunoaşte. Contemporan cu domnia lui Vasile Lupu, scriitorul surprinde vremurile cu uşurinţă recunoscută: „Aşea şi noao, iubite cetitoriule, cu multu mai pre lesne (este) a ne scrie de aceste vremi, în care mai la toate ne-am prilejit singuri...". Mai trebuie apoi subliniat că, nefiind cronicar al Curţii, Costin oferă o cronică independentă de oficialitate, nefăcând concesii comandamentelor politice ale zilei.

Experienţa războiului a cunoscut-o în mai multe rânduri. Ca nobil polon, Costin ia parte la lupta de la Berestecico, împotriva cazacilor şi tătarilor (în 1651), despre care ne lasă o mărturie zguduitoare: „După izbânda de la Berestecico, aşea au perit de rău oastea leşească de cazaci şi de tătari, lăsaţi leşii în nădejdea păcii ce se făcuse la Bela Ţercov, cât nici hatman, nici un cap, nici un sufletu oi dzice, de 8000 de oaste pedestră ce era n-au hălăduit. Şi den oastea călăreaţă ce era până la 12000 de oameni foarte puţini de cei de gios, încă de ar hi scăpat cineva,

încungiurați de toate părțile de tătari. Iară ce era frunte, tot supt sabie au mărsu, că aşea aşedzase Hmil cu soltanii, cum la cela războiu un rob să nu ia tătarii, ce tot supt sabie".

În timpul asediului Sucevei (1653), el îi serveşte ca interpret lui Gheorghe Ştefan-Vodă, traducându-i cuvintele lui Condrațchii, comandantul polon, venit cu oaste în ajutorul său împotriva cazacilor. Descrierea asediului cetății îi oferă cronicarului ocazia de a sublinia barbaria cazacilor asediatori, care au jefuit mănăstirile, au închis negustorii, au „ruşânat" fete şi femei, „şi nu ca creştinii, ce mai multu decât păgânii s-au purtat cu aceia mănăstire (Dragomirna – n. ns.). Şi să hia mai avut vreme cevaşi Timus (conducătorul cazacilor – n. ns.), nici o mănăstire n-ar hi hălăduit neprădată, odoacă". Autorul relatează apoi despre sfatul de taină, dinaintea luptei, al celor trei comandanți: Ştefan Vodă, Petchii Iştioan, comandantul secuilor, şi Candrațchii, primii doi dorind să-i ofere comanda celui din urmă, ca mai experimentat în lupta împotriva cazacilor („ca unui vestitu slujitoriu şi ştiutoriu obiciaiul şi hirei acelui feliu de oaste a căzacilor"). Cronicarul reproduce întocmai cuvântul de răspuns al polcovnicului leşesc, neomițând să adauge, pentru a-şi convinge cititorul de autenticitatea relatării: „Eu, carile scriu acestea, m-am prilejitu la acestu tălmăcitu şi la altele mai pre urmă". Apoi Costin foloseşte persoana I („acestea dacă am spus..."), atât de specifică şi de firească literaturii memorialistice. Acceptând, în cele din urmă, să preia comanda celor trei oşti, Condrațchii dezvoltă un plan

tactic, presărându-şi expunerea cu vorbe de duh: „La noi este o poveste că cine piere de glonţu de tun era de fulger să moară". Sau, anticipând posibile reproşuri la propunerea de a ataca duşmanul rapid, prin surprindere, răspunde: „Graba pierde, adevărat, de multe ori, iară de multe ori izbândeşte". Deoarece planul propus de Condraţchii nu a fost respectat de ceilalţi doi, spre marea lor dezonoare, cronicarul, pentru a nu fi acuzat de subiectivitate de către virtualul său cititor, (având în vedere legăturile sale spirituale şi de altă natură cu ţara leşească), vrea să depună încă o mărturie de sinceritate şi bună-credinţă: „Şi aceste toate nu-ţi scriu lăudându vreo parte, ce tocma cum au fostu, nu să fac laudă oştii leşeşti, am prea mulţi de ţară martori".

Neputându-i învinge pe cazaci, care îşi fortificaseră tabăra cu şanţuri de apărare, aliaţii adoptă tactica încercuirii şi înfometării, asediaţii trebuind să recurgă la soluţii extreme, care amintesc de comportarea oştilor chineze din timpul Marşului cel Lung, ostaşii hrănindu-se cu rădăcini şi scoarţa arborilor sau mâncând curelele armelor. Aşadar, cazacii „amu fiind la mare strânsoare de hrană, închişi den toate părţile, amu pieile de pre cai morţi luau şi le herbea, şi opincile, rădăcini mânca, obosâţi de străji totdeauna şi strâbătuţi, de puşci". În cele din urmă, cazacii îi predau cetatea lui Ştefan -Vodă, mai ales că între timp murise şi comandantul lui, Timuş, „perit de glonţu de tun, cum dormiia supt cortul său, macară că era în pământu întins".

Sfârşitul acestui episod îi oferă cronicarului prilejul de a face un admirabil portret lui Condrăţchii, uşor apoteozat, care aminteşte de portretul lui Ştefan cel Mare, datorat lui Ureche: „Tăcut, îţi părea că nu ştiia nemică, rară unde trebuia să sfătuiască, izvor şi toate cu mare inemă şi pre cale, treaz, neînspăimântat la războaie, cap oştenilor deplin, singur, unde trebuiia, în frunte, cu deplină tocmală învăţătoriu. De multe ori cu 1000 de oameni, care avea supt mâna lui, pre trei mii de tătari au bătut, şi pre căzăci, cu miile, oriunde-şi să tâmpina, îi înfrângea".

Ca simplu soldat, Costin participă şi la luptele contingentelor moldoveneşti din oastea turcească împotriva lui Gheorghe Rakoczi II, în Transilvania (1659-1660), ajungând şi la „*Cliujvaru*". Un episod amuzant al acestei campanii se consumă într-un târg, unde ostaşii, lăsaţi liberi, ajung „pen pivniţe slobode cu vinuri", devenind, în cele din urmă, „morţi beţi pre uliţe, pen toate pivniţele", spre disperarea căpitanilor, care luau cele mai drasnice măsuri împotriva lor, dar fără folos, căci „care batu ascultă la grabă ca aceea?".

Această campanie devine, pentru memorialist, prilej de a studia „hirea" în luptă a diferitelor seminţii, elogiind curajul şi capacitatea de jertfă ale ostaşilor, indiferent din ce tabără făceau parte. Nu lipsesc nici unele amănunte de natură religioasă, cum ar fi acela că, într-o zi de vineri, „tătarâi război să facă n-au vrut, ferindu vinerea, care dzi la dânşii se ţine, cum ţineam noi dumineca din dzilele săptămânii".

Pagini memorialistice de mare valoare sunt prilejuite de participarea cronicarului, în Moldova, la războaiele civile împotriva pretendentului Constantin Şerban, care ocupă în două rânduri tronul Moldovei, iar în Ţara Românească, la lupta împotriva seimenilor răsculaţi. Cu această ocazie, putem deduce atitudinea cronicarului faţă de clasa boierească, din care el însuşi făcea parte. După opinia sa, boierul trebuie să fie temut de către cei mici, fiindcă el deţine nu numai o autoritate de fapt, ci şi una morală, lăsată de Dumnezeu, care trebuie respectată. Din această perspectivă, el condamnă răscoala seimenilor, pentru că aceştia „au abătut la casele boiereşti, cu arme fărâmându-o înaintea ochilor giupânesele lor şi cuconilor, făcând râs pre multe locuri de fămeile lor, jecuindu casele şi averea". Autorul este, în acelaşi timp, bucuros că „n-au răbdatu Dumnedzău aceia faptă îndelungă urmând să-şi primească pedeapsa". Într-adevăr, lipsiţi de organizare şi fără o căpetenie cu autoritate, seimenii vor fi în curând măcelăriţi de ungurii lui Rakoczi, spre satisfacţia autorului: „Nu era altă, fără direaptă osânda pentru faptele lor, şi nu războiul sau vreo apărare, ce direaptă meserniţă" (= măcel, n. ns.). Atât de mare a fost această răzbunare împotriva seimenilor, încât, afirmă cronicarul, câmpurile din jurul Bucureştiului erau pline de trupurile lor trase în ţeapă. Mai mult, cel care prindea vreun răsculat era recompensat, iar bietul ostatec tras în ţeapă fără judecată. În aceste vremuri cumplite (pe care, din păcate, omenirea le va cunoaşte şi în secolul XX!), calomnia era la mare

preț. „Până într-atâta să suise certarea lor, cât den pizmă unul pre altul giura c-au fostu dărăbanțu și în loc pieriia".

După această convulsie socială, în Moldova lui Ștefan-Vodă s-a instaurat o pace relativă, căci, se exprimă plastic cornicarul, „au fostu în pace, de să poate dzice că are casa aceia pace, lângă carei alta lipită de părete arde". Aluzia este la Țara Leșească și la cazaci, care făceau dese incursiuni de pradă, teritoriul Moldovei fiind un permanent teatru de război.

Deși relativ puține, în ansamblul cronicii, paginile de război ale lui Costin relevă, poate mai mult decât restul operei, câteva trăsături dominante ale epocii surprinse: provizoratul vieții („oamenii toți îmblă în tot ceas cu dzilele a mână"), nesiguranța, sentimentul copleșitor al amărăciunii, într-o lume în care individul se întâlnește, la fiecare pas, cu „blestemata problemă insolubilă".

CAPITOLUL II
NOTE

1. Eugen Lovinescu, *Problema memorialisticii la noi*, în *Memorii*, vol. II, Craiova, 1931, p. 5.

2. G. C. Ursu, *Memorialistica în opera cronicarilor*, Editura Minerva, Bucureşti, 1972, p. 9.

3. P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Bucureşti, 1958, p. 7.

4. George Ivaşcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Bucureşti, 1969, p. 56.

5. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii româneşti (Introducere sintetică)*, Bucureşti, 1929, p. 319.

6. *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Bucureşti, 1979, p. 817.

7. Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 321.

8. Ion Neculce, *Opere*, ediţia Iorgu Iordan, Bucureşti, 1955, p. 104.

9. Nicolae Stoica de Haţeg, *Scrieri. Cronica Mehadiei şi a Băilor Herculane. Poveşti moşăşti, Varia*, Editura Facla, Timişoara, 1984.

10. Ion Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei* şi *O samă de cuvinte*, Ediţie îngrijită, cu gloasar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan, E.S.P.L.A., Bucureşti, 1955.

11. Doina Curticăpeanu, *Orizonturile vieții în literatura veche românească*, Editura Minerva, București, 1975, p. 114.

12. George Călinescu, în *Istoria literaturii române de la originipână în prezent*, Fundația pentru Literatură și Artă, București, 1941, p. 29.

13. Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce,* Editura Minerva, București, 1974, p. 165.

14. Miron Costin, *Opere alese. Letopisețul Țării Moldovei. De neamul moldovenilor. Viața lumii,* texte stabilite, studiu introductiv, note și glosar de Liviu Onu, București, 1967.

III. *„DE LA PLEVNA MAI LA VALE"*

> „Memoriile dedicate războiului de independenţă au aparţinut militarilor, iar unele dintre ele – cum era şi firesc – aveau un caracter predominant istoric (...). Chiar dacă aceste memorii n-au constituit o revelaţie şi nu s-au înscris ca opere majore în istoria literaturii române, unele n-au trecut totuşi neobservate. Caragiale, Delavrancea, Mihail Dragomirescu le-au prefaţat sau au scris despre ele".
>
> *(VALERIU RÂPEANU, 1977)*

Războiul de Independenţă din 1877, despre care filosoful Constantin Noica spunea că „a fost singurul război numai al nostru", a avut şi continuă să aibă un larg ecou în literatura română. În plan literar, evenimentul a oferit, cum se exprima Timotei Cipariu, „materie mănoasă pentru grăit, de ajunge să povestească nepoţii şi să nu li se urască la strănepoţi". E suficient să amintim aici numele unor scriitori diferiţi ca factură şi valoare, începând cu Vasile Alecsandri şi George Coşbuc, continuând cu Duiliu Zamfirescu, Emil Gârleanu, Mihail Sadoveanu şi terminând cu Paul Anghel, autorul recentului ciclu romanesc – *Zăpezile de acum un veac.*

În altă ordine de idei, secolul care a trecut de la încheierea războiului neatârnării româneşti a oferit perspectiva necesară pentru elaborarea unor lucrări (monografii mai mult sau mai puţin complete, culegeri masive de documente ale epocii, studii şi articole), încât se poate spune că, din punct de vedere ştiinţific, s-a procedat (dar oare s-a reuşit?) la un efort de restituire integrală a complexului de evenimente în care a avut loc eroica străduinţă românească de obţinere a independenţei în 1877-1878, efort care a încorporat, cum era şi firesc, toate sursele şi izvoarele, inclusiv corespondenţa şi memoriile participanţilor în mod nemijlocit la război. În perioada interbelică remarcăm efortul amplu de publicare a mărturiilor rămase inedite ale participanţilor la război, datorate generalului Radu Rosetti.

Memorialistica Războiului de Independenţă este foarte amplă. Şi-au aşternut impresiile pe hârtie şi, de cele mai multe ori, le-au publicat numeroşi participanţi la evenimente (de la anonimul voluntar bucovinean ori sergentul unei baterii de artilerie, continuând cu şeful Statului Major al Corpului Român de Operaţii şi culminând cu prinţul Carol I, comandantul oştirii române). Mulţi dintre aceşti memorialişti şi-au notat zilnic, în chiar cursul evenimentelor, diverse fapte, întâmplări sugestive, stări de spirit, alcătuind astfel autentice jurnale de front, care, fie că au fost tipărite tale quale, fie au folosit drept material documentar pentru redactarea ulterioară a memoriilor.

Tipărirea unor atari scrieri se constată imediat după terminarea Războiului de Independenţă. Încă din iunie 1878, ziarul „Războiul" publică, sub titluri precum „Pregătiri de atac", „Atacul", „Pomenirea celor morţi" sau „Vizitarea câmpului de luptă", amintiri ale participanţilor la crâncena bătălie de la Plevna. An de an, producţia memorialistică va cunoaşte o sporire accentuată, anii de vârf în publicarea lor fiind cei jubiliari: la 10 ani (1888), 20 (1898), 25 (1093), 35 (1912), 50 (1927). În mod surprinzător, însă, cărţile de memorii propriu-zise nu au fost în relaţie directă cu aceste momente aniversare. Interesant este, totuşi, faptul că nici un alt eveniment istoric românesc al veacului trecut nu s-a bucurat de atâta atenţie din partea contemporanilor cum s-a întâmplat cu Războiul de Independenţă. Şi aceasta ţinând cont de faptul că nu cu mult înainte avusese loc revoluţia de la 1848 sau unirea de la 1859. Care ar fi, atunci, cauzele acestei proliferări neobişnuite a memorialisticii româneşti consacrate războiului de la 1877? Din multitudinea de ipoteze, două ne par mai verosimile.

Aceast eveniment, care i-a adus României atât de mult aşteptata şi dorita independenţă, a fost considerat de contemporani drept una din cele mai importante făptuiri ale neamului românesc, adevărat jalon al devenirii noastre naţionale. Edificatorii lui, mândri de rolul pe care l-au jucat în istoria românească şi mondială, au cedat tentaţiei de a redacta impresiile strict personale sau de a da o versiune originală a evenimentelor.

Al doilea posibil motiv îl găsim în standardele culturale ale acelei perioade. Acum se înregistrează mai mulți ştiutori de carte, efervescența politică şi culturală cunoaşte temperaturi mai ridicate decât la 1848 sau 1859, etape de altfel pregătitoare evenimentului de la 1877. Nu trebuie ignorat nici faptul că înseşi oficialitățile aveau să încurajeze apariția unei memorialistici atât de bogat inspirate de Războiul de Independență.

Cei mai mulți memorialişti au fost militari de carieră, combatanți direcți pe câmpul de luptă. De aici provin anumite repetiții sau alternări cronologice ambigue, dar şi modalități diferite de redare a evenimentelor, filtrate în funcție de personalitatea autorului. Totuşi, câteva idei apar în toate scrierile.

Fiecare dintre aceste memorii subliniază puternic faptele de vitejie înregistrate pe câmpul de luptă, însemnătatea istorică a proclamării independenței de stat la 9 mai 1877, ecourile ulterioare. Memoriile degajă imaginea unei unanimități de voință şi acțiune pentru obținerea independenței României (de la soldat la general, de la cetățeanul de rând la prințul Carol I), precum şi mândria autorilor de a fi fost participanți nemijlociți la evenimentele glorioase ale lui 1877. Sentimentul tonic de a fi făuritorii independenței naționale, convingerea autorilor că posteritatea va primi cu emoție şi mândrie legitimă faptele lor, înscriindu-le între marile realizări naționale, au animat întreaga generație a neatârnării României. Acestor idei şi sentimente le-au dat expresie fierească, diferită ca formă, dar unanimă în conținut,

memorialiştii vremii. Scrierile lor oglindesc un război pe care România l-a purtat în virtutea dreptului ei sacru de a fi ea însăşi, de a-şi croi destinele proprii, prin bunăvoinţa şi acţiunea ei proprie. Frecvent subliniat este şi faptul că intrarea armatei române în campanie la sud de Dunăre a avut loc la cererea expresă a Rusiei, după ce anterior cobeligeranţa românească fusese refuzată în repetate rânduri, precum şi faptul că armata română şi-a păstrat în întregime individualitatea.

Memoriile cuprind, de fapt, întreaga evoluţie a campaniei militare româneşti: de la operaţie strategică de acoperire a tronsonului dunărean românesc, continuând cu trecerea Dunării, marşul unităţilor româneşti spre Plevna, victoria de la Griviţa, Smârdan ori Rahova, capitularea inamicului la Vidin, până la primirea triumfală rezervată trupelor, încununate de laurii victoriei, la întoarcerea în ţară. Efortul militar generalizat al întregii naţiuni române pentru dobândirea independenţei, starea de spirit a maselor largi, sprijinul material dat de acestea luptei antiotomane sunt alte aspecte specifice războiului de neatârnare ce pot fi surprinse, în cele mai diverse moduri, în memorii. Notaţii fugare sau pagini dense ne dau posibilitatea să înţelegem ce a însemnat efortul participativ al maselor la război, nu atât în privinţa cuantificării lui, cât, mai ales, ca expresie emoţională, de mentalitate colectivă. Memorialiştii au consemnat realitatea indiscutabilă a solidarităţii întregului popor într-unul din momentele de cumpănă ale istoriei naţionale: „Mulţime de tineri – notează N. Gane – s-au înrolat de bună voie şi au alergat pe câmpul de bătaie,

iar cei nedestoinici pentru luptă au dat cu amândouă mâinile tot ce au putut, cai, boi, oi, producte, merinde, bani pentru înzestrarea oştirei. Femeile şi fiicele noastre au străjuit zi şi noapte prin spitale (...)"[1].

Memoriile depun mărturie şi despre cunoscuta solidaritate românească, depăşind atunci graniţele nefireşti trasate de interese străine în trupul ţării, unitatea în gând şi faptă fiind un element definitoriu de conştiinţă naţională a tuturor românilor. În acea vreme – îşi reamintea, jumătate de veac mai târziu, un contemporan al evenimentelor – „au trecut o mulţime de ardeleni, mânaţi de dorul să ajute şi ei la mântuirea Românieie scumpe de sub jugul Semilunei"[2]. Un fenomen asemănător – adevărat exod al tinerilor – s-a înregistrat şi în celelalte provincii româneşti, aflate sub dominaţia străină. Cu peste patru decenii înainte de realizarea Marii Uniri a tuturor românilor într-un singur stat, conştiinţa naţională se manifesta plenar, unamin, într-un sens unic, indiferent de piedicile impuse vremelnic de presiuni străine: independenţa patriei.

Alte pagini scot în evidenţă, cu mijloace specifice genului, solidaritatea românilor cu alte popoare în lupta lor pentru neatârnare, relaţiile prieteneşti stabilite între combatanţii români şi populaţia de la sud de Dunăre, cooperarea în luptă a armatei noastre cu armatele aliate, omenia care i-a caracterizat pe români, în ansamblu, atitudinea faţă de inamicul înfrânt etc.

Concomitent cu prezentarea operaţiilor militare, memoriile descriu scene de pe câmpul de luptă, din care nu lipsesc aspectele dramatice ale luptei propriu-zise,

remarcându-se, de asemenea, atmosfera „neo-realistă" a spitalelor, precum şi relatarea plastică a fiorului primului atac la baionetă.

Dincolo de realitatea dură a războiului, se degajă, din demersul memorialiştilor, starea de spirit a luptătorilor, dominată de credinţa în justeţea cauzei pentru care luptă, de speranţele puse în victoria finală.

O altă dominantă a literaturii memorialistice inspirată din acest eveniment o contituie conturarea profilului moral al oştirii române, văzută ca o entitate omogenă. Predominantă este vitejia combatanţilor, completată de abnegaţia şi dăruirea lor în momentele cele mai grele. Aceste calităţi sunt reliefate fie de relatările privind acţiunile de masă (cum este cazul atacurilor coloanelor de asalt româneşti), fie de prezentarea unor fapte de arme individuale.

Pagini de mare sugestivitate oferă memorialistica şi atunci când, folosind tehnici cinematografice, descriu avântul şi iureşul atacurilor sau îşi îndreaptă atenţia asupra clipei de linişte ori asupra ceasurilor grele de veghe ale avanposturilor româneşti. Motivaţiile generale – starea de spirit entuziast-patriotică, încrederea în justeţea cauzei lor şi în victoria luptei duse, suportul permanent al tuturor românilor simţit ca un imbold nepreţuit, dorinţa de a îndreptăţi speranţele ţării şi de a demonstra Europei capacitatea naţiunii de a-şi promova şi apăra ea însăşi drepturile – li se adaugă altele particulare, cu o mai mică implicaţie pozitivă asupra performanţelor luptătorilor români. Memoriile fac să răzbată impulsurile de moment

ale diverselor acţiuni şi care ulterior sunt estompate, mai mult sau mai puţin, în istoriile „oficiale" ale evenimentului respectiv. Memoriile stăruie, nu o dată, asupra caldei omenii a ţăranilor ostaşi. Bunătatea lor funciară, sentimentul dreptăţii şi al milei, o anume ingenuă condescendenţă convieţuitoare, astfel, cu puterea de sacrificiu (inclusiv suprem), luminându-ni-se, prin cazuri oarecum ieşite din comun, un colţ de umanitate peren, în ciuda celor mai vitrege condiţii.

Multe momente evocate de autori se interferează, fără îndoială. „Memorialiştii – scriau Valeriu Râpeanu – au participat la acelaşi evniment, la aceeaşi bătălie, dar *au vazut*-o şi *au simţit*-o din unghiuri sufleteşti deosebite, care nu contrazic imaginea de ansamblu asupra războiului, ci o luminează prin reacţia individuală, o fac să capete dimensiunea umană care confirmă sensurile şi marile adevăruri ale istoriei"[2].

Ca documente istorice şi umane de o valoare incontestabilă, memoriile depun mărturie pentru străduinţa acerbă a poporului român, în anii 1877-1878, de a realiza o năzuinţă multiseculară: independenţa naţională.

*

* *

Prefaţate de criticul Mihail Dragomirescu, ce le găsea trei sensuri esenţiale (naturaleţea, sinceritatea şi simplitatea), conchizând că „sunt cele mai izbutite memorii militare din câte s-au scris până acum în

românește", *Amintirile din război (1877-1878)*[4] ale lui CONTANTIN C"PLESCU (1847 - ?) ilustrau, în realitate, nivelul mediu la care ajunsese acest gen de scriei.

Redactate la mulți ani de la terminarea războiului, fără a beneficia, ca alți memorialiști, de carnete de însemnări (precum Gh. Sabin), memoriile lui Constantin Căplescu nu abundă în detalii tehnice. Totuși, ele surprind foarte bine atmosfera generală a momentului. Însuși autorul mărturisea în „scrisoarea" adresată unui prieten, adevărat preambul al memoriilor: „Îți voi spune numai câteva întâmplări, episoade din acest război, îți voi povesti viața trăită atuncea, cu toate suferințele, cu toate deziluziile, cu toate licăririle ei de speranță".

Fără a oferi imaginea unui „război vesel", autorul descrie și numeroase clipe de destindere, de care oamenii aveau atâta nevoie după tensiunea și suferințele produse de încleștarea cu inamicul. Nota predominată a lucrării nu este, însă, aceasta.

Reduse ca întindere, memoriile lui Constantin Căplescu recompun istoria campaniei militare a armatei române la sud de Dunăre. Accentul este pus, ca și în cazul altor memorialiști, pe evenimentele în care autorul a fost direct implicat. Cele mai importante din punct de vedere stilistic sunt capitolele „Recunoașterea Rahovei" și „Bătălia de la Rahova". Iată cum este descrisă, de pildă, o zi de iarnă: „Țin minte, parcă ar fi ieri: era un frig ce te pătrundea până la oase și o negură grozavă, de nu zăreai înainte la câțiva pași – parcă era un giulgiu ce învăluia cerul și pământul. Pâcla aci se îngroșa mai tare, aci parcă

se mai subția nițel, cupă cum o răscolea mai slab sau mai furtunos vântul înghețat ce venea despre Dunăre".

Memorialul se impune și prin descrierea detaliată a câmpului de luptă, cu atrocitățile și cruzimile lui inevitabile: „Turcii, ascunși după căpițe de fân, după garduri, trăgeau în carne vie în ai noștri, care cădeau, care morți, care răniți, dar vai și de turcul prins când ochea, că vreunul de ai noștri, cu o cruce și cu un arhanghel, îi vâra baioneta în pântece până la brățară.(...). Morții noștri toți erau căzuți cu fețele înainte, arma încleștată în mâini, unii întinși de-a lungul, alții mai îngrămădiți, mai strânși, cum îi apucase zvârcoleala morții".

Istorisirea lui Constantin Căplescu e obiectivă. Confesiunea, așa cum arăta autorul în prefață, spune numai atât cât s-a trăit, fără viziunea de sus, a ansamblului, modalitate care, deși veche, se va dovedi, în proza interbelică, inclusiv în cea dedicată războiului, deosebit de modernă.

Un alt autor care s-a bucurat, la vremea respectivă, de aprecieri elogioase din partea unei personalități literare (I. L. Caragiale) este MIHAIL DUMITRESCU (? - ?). *Amintirile militare*[5] ale căpitanului veteran Mihail Dumitrescu au apărut pentru prima dată în 1893, cu o prefață a camaradului său de arme, I. Nenițescu, purtând titlul *Amintiri și episoade din resbelul pentru independență cu o privire retrospectivă asupra dezvoltării armatei române de la 1859*. A doua Editura a apărut în 1897, cu titlul *Amintiri militare*, având prefața semnată de

I. L. Caragiale, la îndemnul căruia, se pare, au şi fost scrise memoriile respective.

Valoarea cărţii constă în primul rând în înfăţişarea veridică, plină de culoare, a împrejurărilor campaniei din 1877-1878, cărora autorul le-a fost martor ocular. Memorialistul încearcă o privire retrospectivă asupra dezvoltării armatei române până la Războiul de Independenţă, însă, din păcate, nu se bazează pe o informaţie largă, ci doar pe experienţa personală a autorului. Caragiale însuşi aprecia că memorialul lui Mihail Dumitrescu „este o povestire simplă şi plină de interes a evenimentelor eroice de peste Dunăre, o povestire pe care ne-o face nu un artist prin închipuire, ci un părtaş de fapte. Nu avem prin urmare a face cu o operă de artă, ci cu relaţia exactă a unuia dintre făptuitori. Astfel, tot aparatul artistic lipseşte; el e înlocuit, în această dare de seamă, prin bogăţia episoadelor şi prin simplicitatea expunerii. Felul natural şi simplu de expunere a faptelor vitejeşti, fără încărcături retorice, fără declamaţiuni, mai mult sau mai puţin artificiale, este cu deosebire interesant"[6].

Memorialul surprinde foarte bine starea de spirit a soldaţilor, care „ardeau de dorinţa de a trece Dunărea mai curând", spre a da piept cu turcii.

Interesante sunt şi paginile în care autorul descrie zilele premergătoare atacului redutei Griviţa, intercalând mărturii ale altor participanţi în propriile sale amintiri. O notă aparte face descrierea propriu-zisă a atacului redutei, în cursul căruia autorul a fost rănit. Extrem de captivant

apare capitolul „Capitularea lui Osman Paşa", în care este prezentată ceremonia unui asemenea moment. Comandantul turc îi spune colonelului Cerchez în momentul solemn al predării sabiei sale: „Capitulez cu armata mea, predându-mă în mâinile junei şi bravei armate române". Răzbate, de asemenea, din lucrare proverbiala omenie românească, manifestată în relaţiile cu prizonierii otomani: în spitalele din ţară, aceştia „erau foarte bine trataţi, ca şi noi", afirmă autorul.

Sunt tot atâtea motive pentru care Caragiale îşi republica parţial[7] prefaţa de care aminteam şi în finalul căreia exigentul autor al *Năpastei* afirma: „*Amintirile militare*, prin exactitatea faptelor, prin simplitatea expunerii, prin lipsa de pretenţie personală şi de meşteşugire a autorului şi prin frumoasele sentimente patriotice, sunt astfel vrednice de recomandat cititorilor ca o carte în adevăr bună"[8].

Acelaşi gir, al lui Caragiale, l-a căpătat şi volumul lui ŞTEFAN GEORGESCU-SERGENT (1861-?), intitulat *Memorii din timpul războiului pentru independenţă*[9]. Memorialul, datat „28 noiembrie 1889", a fost publicat în 1891. Autorul a încercat să scrie o istorie a Războiului de Independenţă „prin cei mici", inserând relatări ale unor luptători din linia întâia, publicând, în acest sens, „Memoriile caporalului Dumitru Truşculescu" (un pocedeu similar va încerca Aurel Mihale în cele trei masive volume ale *Cronicii de război*).

Consemnările lui Ştefan Georgescu-Sergent nu au exactitatea altor scrieri similare, deşi, coroborate cu ştiri

din alte surse, unele fapte relatate pot fi datate, confirmate. Într-o manieră personală, autorul redă relaţiile statornicite între soldaţii români şi populaţia bulgară de la sudul Dunării sau cu combatanţii ruşi, aliaţi. Ataşată unei mari unităţi de cavalerie româno-rusă, bateria din care a făcut parte memorialistul s-a confruntat cu inamicul în stânga râului Vid, cu misiunea de a împiedica afluirea de rezerve otomane spre Plevna.

Amintirile surprind, cu precădere, viaţa de companie, cu privaţiunile şi suferinţele ei, depăşite de entuziasmul patriotic al ostaşilor români: „Ar crede cineva că din cauza acestui trai mizerabil soldaţii erau poate trişti sau descurajaţi?! Aş! Pe vreme bună sau rea şi chiar sub focurile duşmanilor, soldaţii veşnic glumeau". În perioada convalescenţei, peregrinând prin spitalele din ţară, memorialistul a fost martor direct al efortului material al poporului pentru susţinerea războiului, consemnând fapte semnificative pentru starea de spirit generală din spatele frontului. Adesea pot fi detaşate accente de critică socială. Astfel, lucrarea lui Ştefan Georgescu-Sergent este singura de acest fel în care este denunţată starea degradantă în care fuseseră lăsaţi unii din foştii combatanţi ai războiului neatârnării. Nu numai că au fost daţi repede uitării, dar unii din cei care se remarcaseră prin fapte de vitejie aceau să fie împuşcaţi în timpul răscoalelor din 1888 şi 1907. Aceste accente critice lipsesc din celelalte lucrări memorialistice, deoarece marea majoritate a autorilor au fost comandanţi cu funcţii importante în ierarhia oficială a vremii. .Fiindcă, altfel, literatura cultă a surprins energic

nepăsarea oficialităților față de situația cutremurătoare a ostașilor români întorși biruitori de pe câmpul de luptă și lăsați pradă lipsurilor și suferințelor. Ne gândim, de pildă, la cunoscuta poezie a lui Vasile Alecsandri, *Eroii de la Plevna* (scrisă în 1878), la *Veteranul* lui Șt. O. Iosif, la schița *Bădița Gâlcă* și nuvela *Datorii uitate* ale lui Jean Bart sau la intervențiile publicistice ale lui Eminescu, Macedonski, Constantin Mille, Tudor Arghezi și alții.

Se remarcă, în lucrare, unele accente umoristice, consemnându-se scene în care oamenii fac haz de necaz, în buna tradiție a românilor: „Când vijâia câte o ghiulea pe deasupra nostră sau se spărgea prin apropiere vreuna, își striga (sergentul Constantin Popescu – n. ns.): Prinde-o, voluntarule! Vezi câtu-i de grea?! (...) Soldații și ofițerii râdeau de se prăpădeau. Autorul însuși recunoaște undeva: „Războiul era o jucărie pentru noi. Mai târziu, la Plevna, am putut judeca grozăviile și greutățile lui". Una din grozăviile trăite și consemnate este aceea în care unui călăreț îi este retezat capul de o ghiulea, iar calul, nestrunit, fuge besmetic cu corpul decapitat. Picioarele, rămase fixe în scări, băteau calul în coaste, îndemnându-l și mai mult la fugă. Animalul străbate, așa, tot frontul, luând, în cele din urmă, drumul spre pădure. Scena i-a îngrozit pe soldați mai mult decât alte grozăvii ale războiului cu care deja se obișnuiseră.

Alte pagini consemnează clipele de răgaz, între două lupte, scrise cu sinceritate și naturalețe, degajând calde trăiri patriotice. Sunt motivele pentru care Caragiale scria în *Moftul român*: „Cartea este scrisă într-un stil

natural, absolut lipstit de pretenţie şi de artificialitate falsă, o carte care merită citită de oricine, şi mai ales de amatorii de scrieri alese şi născute, iar nu făcute. Are pagine pline de entuziasm neforţat şi de umor în adevăr românesc. Sunt cu deosebire preţioase descrierile despre viaţa soldaţilor în timpul rzboiului" [10].

Una dintre cele mai cunoscute scrieri ale genului, răsplătit cu Premiul Acedemiei Române şi tradus în germană de Mite Kremnitz, este memorialul lui TEODOR VĂCĂRESCU, *Luptele românilor în resbelul din 1877-1878*[11]. Autorul încearcă să realizeze un tablou, pe cât de obiectiv, pe atât de viu, al evenimentelor la care a participat, conturând portrete ale unor personalităţi marcante ale vremii şi evenimentului. După cum remarca şi criticul Dan Mănucă, memorialistul „ştie să selecteze elementele semnificative, pentru a căror reliefare întrerupe frecvent cursul povestirii, creionând un caracter, stăruind asupra semnificaţiei unor întâmplări. Limba este precisă şi adesea elegantă, cu imagini sobre"[12]. La rândul său, Valeriu Râpeanu aprecia „acele detalii de atmosferă, acele elemente de culoare locală care încălzesc pagina de istorie, o fac să aibă fiorul pe care numai cel ce a participat nemijlocit la desfăşurarea faptelor îl poate transmite" [13].

Lucrarea lui Văcărescu trebuia să umple un gol în istoriografia noastră dedicată Războiului de Independenţă, autorul regretând, că, dând prioritate acestui comandament social, nu a putut descrie „nenumărate acte individuale de vitejie şi de devotament săvârşite de ofiţeri şi de soldaţi". *Luptele românilor...* a fost, de fapt, şi singura lucrare de

istorie folosită de Duiliu Zamfirescu pentru redactarea romanului său, *În război*. Pare curios faptul că, deşi i-a folosit ca material documentar, lucrarea lui Văcărescu l-a dezamăgit, comparând-o, oarecum nejustificat, tocmai cu *De bello Galico* a lui Cezar: „Când treci la istoricul român, cu tot interesul imediat al lucrului în sine şi cu toată distanţa de care eşti conştient dintre Cezar şi d-l Văcărescu (lt. colonel în rezervă), simţi că intri într-o pâclă groasă, într-o luptă de efecte oratorice care e grozavă" [14]. La 5/17 septembrie 1896 îi scrie din nou lui Maiorescu, rugându-l să-i spună „ce valoarea intrinsecă are cartea d-lui T. Văcărescu, pe care aţi premiat-o la Academie (...)". Replica lui Maiorescu este seacă şi tăioasă: „...altă carte decât a lui Văcărescu asupra războiului de la 1877 nu cunosc" [15].

Memorialul lui Teodor Văcărescu mai prezintă interes şi datorită portretelor aproape antologice pe care le face unor eroi cunoscuţi ai Independenţei. Aşa este în cazul căpitanului Valter Mărăcineanu (colleg de şcoală cu autorul) şi al maiorului Gh. Şonţu, a căror moarte eroică este adesea subliniată: „Aceasta (oastea română – n. ns.) îşi va aminti pururea de ofiţerul inteligent şi frumos bărbat, de tânărul maior Şonţu, iubit de saloane, ca în cazarmă, pentru firea sa plăcută şi eleganta lui prestanţă ostăşească. Ea va vorbi întotdeauna de ofiţerul modest şi laborios, de căpitanul Valter Mărăcineanu, care, de mic, arăta nobilele şi vitezele lui înclinări, punctual şi exemplar în îndeplinirtea datoriilor sale milităreşti şi, ca toţi eroii, cu

înduioşată inimă şi fierbinte iubire firească pentru bătrâna lui mamă, care n-avea decât pe acest copil".

Dacă nu atât valoarea literară a memorialului lui Văcărescu primează, cât valoarea sa documentară, aceasta din urmă îl va determina şi pe Sadoveanu să-i recunoacă unele merite. Avea să folosească lucrarea memorialistică drept material documentar principal pentru *Povestiri din război*. Într-o carte poştală din „27 iunie 1902", viitorul prozator îl ruga pe prietenul său Enric Furtună: „Te rog caută *Istoria războiului 1877-1878* de Văcărescu, poate vei găsi-o la vreun anticar"[16].

Un memoralist care a avut şi unele valeităţi literare este „revoluţionarul poet" (G.Călinescu), AL.CANDIANO -POPESCU. Numele său nu poate fi despărţit de imaginea pe care I. L. Caragiale i-a conturat-o, la cota cea mai înaltă a incisivităţii sale satirice, în schiţa *Baborul*, pentru activitatea sa ca preşedinte al efemerei Republici ploieştene de la 8 august 1970.

Poet mediocru, diletant (a se vedea volumele *Când n-avem ce face*, 1966, şi *Ţara,* 1891), protejat al domnitorului Al. I Cuza, apoi conspirator împotriva acestuia, editor de reviste, primit printre caloboratorii *Literatorului* şi chemat să citească la „Junimea", Al. Candiano-Popescu nu este un necunoascut, numele lui fiind legat, cum observa Şerban Cioculescu[17], de două evenimente: „republica" de la Ploieşti (8 august 1870) şi asaltul Griviţei (30 august 1877).

Într-adevăr, în 1877 demisionează din avocatură şi se înrolează în armată, în acelaşi an conducând spre

biruință Batalionul II de Vânători, după ce maiorul Șonțu și căpitanul Valter Mărăcineanu căzuseră eroic. Experiența sa ca ofițer se va oglindi în memorialul *Războiul neatârnării. Asaltul și luarea Griviței*[18]. Vocația de memorialist rezultă și din volumul *Amintiri din viața-mi*, apărut postum, în 1944, și care cuprinde anii de tinerețe, de la naștere, până la lovitura de stat de la 11 februarie (1841-1866). Aceste pagini „au un interes mai mult documentar și psihologic, decât unul literar"[19].

Războiul neatârnării are o personalitate aparte. În cuprinsul său sunt înfierate acțiunile unor camarazi de arme, care, mai târziu, aveau să-i devină adversari politici. Patima politică străbate lucrarea de la un capăt la altul. Adversarii sunt acuzați de comportări ezitante pe câmpul de luptă. Tonul polemic al cărții este indubitabil și dă stilului, nu lipsit de calități literare, o forță năvalnică.

Un capitol important este dedicat, în lucrare, cuceririi redutei Grivița. Sunt pagini străbătute de un vibrant sentiment patriotic. Vedem cum dorobanții și infanteriștii de linie străbat cu bărbăție și dispreț de moarte ploaia de foc a inamicului. Memorialul este, evident, inspirat de unele lecturi din domeniul istoriografic, ceea ce dă lucrării o precizie a relatării pe care alte memorii nu o au. Maniera retorică amintește, uneori, de B. Ștefănescu Delavrancea: „Voi ați murit, locotenent Niculescu și sublocotenent Mihăilescu, voi, neaoși moștenitori ai eroismului străbun, îndeplinindu-vă cu osârdie datoria. (...). Nu te voi uita nici pe tine, căpitan Cocoș, nici pe tine,

căpitan Maican, vrednici căpitani, prin semeaţa pildă ce aţi dat-o soldaţilor voştri, fiind răniţi în învăpăierea luptei!".

Un alt poet participant la Războiul de Independenţă a fost GHEORGHE BOTEANU (1837-1902). Colaborator al unor publicaţii precum *Românul*, *Curierul de Iaşi*, *România liberă* sau *Recreaţiuni literare*, membru în comitetul de redacţie al revistei *Asachi* (alături de Hogaş), Gh. Boteanu publică versuri în *Literatorul* şi *Lumina*, reviste conduse de Al. Macedonski. Acesta îi consacră chiar un elogios medalion în suplimentul literar al *Ligii ortodoxe*[20].

Deşi au cunoscut mai multe ediţii (dintre care una şi în limba franceză), fiind apreciată şi de Nicoale Iorga[21], *Amintirile din războiul de independenţă 1877-1878*[22], datorate lui Gh. Boteanu, nici măcar nu sunt amintite în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*. E adevărat că lucrarea lui Boteanu e redactată în manieră destul de sobră, lucru destul de surprinzător la un om cu preocupări poetice, literare. După propria sa mărturisire, scriindu-şi amintirile la 18 ani după consumarea evenimentului, nu a mai putut reţine cifre sau date exacte, mulţumindu-se să relateze ceea ce l-a impresionat mai mult, fapt care, din perspectiva literarităţii, poate fi un câştig.

Autorul vorbeşte, la modul cât se poate de elogios, despre soldaţii consideraţi „copii ai Botoşanilor şi Dorohoiului, împrăştiaţi pe câmp, care îţi înfăţişau o pădure de brazi, în care eram mândru şi fericit că mă găseam".

Înviorată de dialog, pagina conține adesea observații care depun mărturie despre marile sacrificii făcute pe câmpul de luptă: „A doua zi vizitai câmpul de bătaie, acoperit încă de cadavre, de arme și coifuri, de toate categoriile. Nu puteam călca de pălăriile vânătorilor noștri". Sau: „În fața mea aveam o sală-cort, pe ale cărui laturi erau înșirate, pe mai multe rânduri, numai brațe și picioare tăiate".

În ansamblu, paginile relevă lipsa efuziunilor lirice, interpretarea faptelor nefiind copleșită de retorica întâlnită în articolele sale. Amintirile se opresc asupra misiunilor în care autorul a fost angajat, reliefând detalii caracteristice, momente grăitoare, semnificative pentru viața de fiecare zi a frontului. Evocarea are unele accente patetice doar în scenele în care este descris avântul în luptă al oamenilor simpli, dominați de iubirea nețărmuită pentru libertatea țării lor, capabili de sacrificiul suprem.

Potrivit mărturiei proprii, memorialul lui ION COTRUȚ (1834-1903), *Memoriu pentru a servi la istoria războiului independenței*[23], „cuprinde numai ceea ce am văzut eu însumi, povestesc numai evenimentele la care eu însumi am luat parte" și „partea gloriasă" luată de Regimentul 6 de Linie la campania neatârnării. Narațiunea este complet lipsită de efuziunile sentimentale care abundă la alți memorialiști. Ceea ce frapează este patima cu care autorul judecă – incriminând – pe mulți dintre șefii militari ai campaniei. Această caracteristică scade, din păcate, în paginiile respective, valoarea documentară, altfel remarcabilă, a lucrării.

Portretele de luptători sunt astfel creionate, încât rămân adânc întipărite în memorie. Iată cum este descris sergentul-major Marin Giurcă din Regimentul 6 de Linie: „Era mic de stat, dar robust ca un atlet, sprinten şi îndrăzneţ ca un demon, de altminterlea afabil şi blând ca un copil".

Memoralistul excelează în surprinderea trupelor în mişcare, în sugestiva şi personala descriere a luptelor la care a participat. Recunoscut, în epocă, drept un ofiţei de mare curaj, plin de energie şi iniţiativă, colonelul Ion Cotruţ îşi face cititorii părtaşi la luptele de stradă de la Smârdan ori la respingerea contraatacului turc de la Capitanovcea. Acestea constituie şi cele mai valoroase şi mai veridice pagini ale memoriilor. În descrierea luptelor de la Smârdan sunt surprinse, în imagini alternate inteligent, toate fazele încleştării, încheiată cu victoria trupelor noastre. Sunt evidenţiate iniţiativele şi energia comandanţilor (uneori şi greşelile lor de comandă), spiritul ofensiv puternic al românilor. Îndârjirea încleştării este sugerată prin verbe de mişcare, subliniindu-se rapiditatea schimbării direcţiei de acţiune, fapt care solicita comandanţilor decizii rapide şi le impunea un alt grad de adaptabilitate decât până atunci. Ciocnirile de stradă desfăşurarea în satul Smârdan reprezintă o premieră în ansamblul operaţiilor militare ale războiului de la 1877. Este, poate, şi cea mai bună relatare a unui martor ocular privind luptele de la Smârdan şi în acelaşi timp printre cele mai realizate pagini memorialistice ale întregului război al independenţei României.

Vii şi captivante, consemnările lui Ion Cotruţ sunt un exemplu de redare fidelă a „istoriei trăite" la cea mai înaltă tensiune. Scene de o mare cruzime se detaşează frecvent: „În câteva minute am ajuns în tranşeele turcilor, abordând reduta din dreapta. Turcii, înspăimântaţi, nu mai căutau a se apăra şi soldaţii noştri îi ucid cu baioneta şi descarcă puştile de aproape într-înşii. (...). Turcii din redută, refugiaţi într-un colţ, în gramadă, aruncă puştile şi îngenuncheaţi cu fesurile în mână strigau: „Aman! Soldaţii noştri, înfuriaţi, îi ucideau cu baioneta". Scene asemănătoarea pot fi surprinse şi în timpul luptelor de la Smârdan, când românii lovesc fără milă, pentru a-şi răzbuna fraţii ucişi.

O reconstituire monografică a drumului de luptă al Bateriei 3 din Regimentul 4 Artilerie se vrea memorialul lui CRISTACHE CR"INICEANU (1845-1920), *Impresiuni din război. 1877-878*[24].

Intenţia istoriografică a autorului a fost pe deplin realizată. Acestei împliniri i s-a adăugat, cum era şi firesc, o latură subiectivă, prin amintirile şi impresiile personale. Mai mult, poate, ca la alţi memorialişti, distingem efortul de a găsi explicaţii pentru faptele prezentate. Întâlnim adesea expresia „Cititorul să nu se mire", urmată de încercarea de a risipi eventualele nedumeriri: „Să nu prindă pe cineva prea mult mirarea, cum am mai zis, că acea redută (Griviţa 2, n. ns.), după atâtea silinţe, nu a putut fi luată. Trupele noastre au arătat destulă bravură, mergând la o moarte aproape sigură, probă marele număr de pierderi ce au avut. Dar, desimea gloanţelor aruncate

din puştile moderne, cutiile cu cartuşe deschise alăturea, obstacolul şanţului înţesat de baionete şi oarba tenacitate a turcului făceau reduta impenetrabilă".

Se remarcă o abundenţă a sfaturilor autorului pentru utilizarea artileriei în timp de campanie, memorialistul comunicând din experienţa sa ceea ce socotea a fi mai semnificativ. Alături de acestea, însă, coexistă „impresiile din război". Sunt, de pildă, semnalate curajul şi abnegaţia soldatului român, constatându-se că acesta, „în sinceritatea lui, era nedomirit că turcul nu ieşea din viziună să se bată la luptă dreaptă. El avea o altă concepţiune despre război şi considera ca o neomenie faptul de a lovi din ascuns".

În acelaşi timp, memorialistul surprinde unele momente de umanitate, consemnate pe câmpul de luptă, depăşirea reciprocă, în faţa morţii, a graniţei conflictuale, a resentimentelor, a urii. „În timpul acesta (adică în intervalul armistiţiului pentru îngroparea morţilor – n. ns.) – remarcă autorul –, soldaţii români şi turci, părăsind momentan şanţurile lor, se coborau în Valea Plângerii, se priveau, se măsurau, se mai apropiau, până ce se invitau la tutun. Deşi, la semnalul dat pentru încetarea armistiţiului, ei reintrară în şanţurile lor, totuşi mai prelungiră pacea, prin o înţelegere tacită, ca unii ce se văzuseră şi fumaseră împreună într-un plăcut moment de linişte, după atâta timp de împuşcături de zi şi de noapte".

Unele imagini ale câmpului de luptă sunt de-a dreptul apocaliptice: „Telegrafistul fu rău impresionat la vederea resturilor de cadavre de la 30 august (când a avut

loc asaltul redutei Griviţa – n. ns.), ce rămăseseră încă neînhumate, atacate de rozătoarele câmpului. Mai ales când ne urcarăm pe râpă, spre Reduta Nr. 2, pământul era putred şi coptorit (frământat, muşcat – n. ns.) de numeroase leşuri, încât caii se scufundau până aproape la genunchi". Sau, mai departe: „Pe marginea lui (a drumului -n. ns.), pe lângă redută, pe ici pe colo, apăreau din pământuri câte un membru omenesc şi ţeste cu profilul feţei descoperit de ţărână şi tixit, pe cari se citea încă, la unele, durerea morţii, prin deschiderea imensă a gurii, prin strângerea pumnului şi dilataţiunea ochiului (...). Peste tot tină, paie pulberizate, zdrenţe imunde şi fetiditate. Pe alocurea, câte o hârcă albă, spălată de apele ploilor, cu dinţii cunună, rânjind trecătorului ce, înfiorat, se depărtează". Sunt imagini terifiante, conturate în manieră suprarealistă, care atestă valoarea literară a memoriilor lui Crăiniceanu, depăşind-o pe cea strict documentară.

Admirabile sunt şi paginile prilejuite de descrierea taberei de prizonieri turci, situată pe locul unde, cu câteva zile înainte, avuseseră loc lupte sângeroase: „Ajungând la desbucarea văii, am dat şi aci de trăsuri de artilerie răsturnate, căruţe cu cadâne şi copii morţi de frig pe lângă ele, tave mari de aramă pentru orez împrăştiate, pachete de potcoave noi turceşti, cutiuţe cu focoase de şrapnele neatinse, înfăşurate în hârtie fină, târnăcoape, cazmale, proiectile şi, mai departe, printre cadavre, de un frumos nizan (= soldat în termen, otoman, din care se compunea armata regulată – n. ns.), brun, tânăr, cu musteaţă lungă frizată, cu capken curat pe el, dar fără manta, cu capul gol,

având ambele picioare grav rănite şi înfăşurate în trenţe, ce sta ridicat în genunchie".

Aceaşi motivaţie, în primul rând istoriografică, ca la Cristache Crăiniceanu, o întâlnim şi în scrierile memorialistice ale lui ALEXANDRU M. FĂLCOIANU (1837-1910), intitulate *Amintiri din războiul ruso-româno-turc din 1877-1878.*25 Volumul a fost scris în semn de „pioasă datorie de recunoştinţă", prezentând o cronică foarte amănunţită şi exactă a drumului de luptă în campania neatârnării, fiind punctate principalele bătălii: Plevna, Smârdan, Belogradcik.

Relatările sunt memorabile prin veridicitatea lor, fiind, de asemenea, foarte utile pentru reconstituirea istoriografică a acţiunilor artileriei româneşti, în timpul atacului acesteia asupra redutei Griviţa 2 sau a Smârdanului.

După propria sa mărturisire, din 17/19 aprilie 1877, „încep amintirile mele, descriind totul ce am văzut şi faptele la care am luat parte şi acoperă întreaga perioadă a războiului, până la plecarea spre garnizoana de pre Focşani a întregului regiment".

Un loc aparte în memoriile de război inspirate de cucerirea independenţei de stat a României îl ocupă *Amintirile unui voluntar din armata română (Plevna, 1877)*[26], de JEAN LAHOVARY (1848-1915). Cu o prefaţă a fiicei memorialistului – celebra scriitoare de limbă franceză, Martha Bibescu –, volumul a văzut lumina tiparului în 1925, în limba franceză. De ce tocmai în aceste condiţii? O mărturiseşte însăşi prefaţatoarea: „Un fel de

presentiment emoționant i-a inspirat, la 36 de ani de la această bătălie, ideea de a rememora, în ajunul războiului din 1914, virtuțiile războinice ale neamului său, cum acesta s-a plămădit în libertate și pentru ce merită un destin măreț. El și-a reamintit adresându-se nu doar lui, ci tuturor, într-o limbă universală".

Spre deosebire de alte lucrări ale confraților săi, scrierile memorialistice ale lui Jean Lahovary abundă în referințe la cultura universală sau la experiența proprie anterioară anului 1877. Purtând amprenta vastei culturi a autorului său, reconstituirea evenimentelor acelor ani fierbinți din istoria românească este mai puțin o descriere în detaliu a bătăliilor, cât o sugerare a mentalității generației războiului pentru independență, precum și a stării de spirit nutrită de păturile culte, conducătoare de generație. Nu o dată observațiile memorialistului asupra evenimentelor ating problematici de larg interes: istorice, sociologice, filozofice, economice sau politice.

Frontul îi relevă lui Lahovary o realitate sufletească necunoscută: psihologia omului simplu. Calitățile dovedite de aceștia în clipele grele îl determină pe autor să-i compare cu figuri celebre din Antichitate. O femeie îndurerată și istovită, care a venit să-și vadă soțul, poate pentru ultima dată, îi stârnește scriitorului o reflecție amară: „Aceeași suferință, în decursul zbuciumatei istorii a omenirii, au îndurat-o în toate vremurile, în toate țările, atâtea inimi de femei, bogate sau sărace, nobile sau țărănci".

Colonelului GHERGHE EM. LUPAŞCU (1845-1929) i se datorează un foarte documentat memorial, care a cunoscut trei ediţii, într-un interval relativ scurt – 1915-1927: este vorba despre *Amintiri din războiul independenţei. 1877-1878*[27]. Lucrarea se bazează pe o serioasă bază informativă, dată de numeroasele scrieri de specialitate apărute după război. Autorul a procedat la o documentare amănunţită pentru a oferi cadrul general al desfăşurării luptelor în care s-au evidenţiat artileriştii pe care i-a comandat. Dând dovadă de multă probitate, autorul mărturisea: „Mă mărginesc să precizez numai cele petrecute în jurul comandamentului meu". Demersul istoriografic, impregnat cu amintiri proprii, fac din memorialul colonelului Lupaşcu o lectură plăcută şi, în acelaşi timp, instructivă.

Realităţile crude ale războiului sunt prezentate fără patetism. Trecând Dunărea, bateria sa ajunge într-un loc unde, cu trei zile înainte, avusese loc bătălia cea mai crâncenă dintre ruşi şi turci. „Pe acest loc – relatează memorialistul –, unde ni se înfăţişa un îngrozitor tablou, morţi rămaşi pe câmp din ambele tabere, unii îngropaţi pe jumătate, alţii dezgropaţi şi în putrefacţie, răspândind un aer infect, a trebuit să bivoacăm şi să rămânem peste noapte".

O notă aparte a amintirilor lui Gh. Lupaşcu o constituie sobrietatea redactării, lipsa patosului grandilocvent întâlnit la majoritatea memorialiştilor. Relatarea precisă a anumitor detalii de pe câmpul de luptă presupune ipoteza redactării pe baza unor notiţe făcute în timpul

campaniei, motiv pentru care memorialul său constituie o importantă sursă de documentare pentru istorici.

Bazându-se, de asemenea, pe un carnet de însemnări zilnice, în care autorul a notat „faptele mai însemnate, împrejurările mai de seamă şi chiar detaliile mici", *Amintirile din războiul independenţei*[28], datorate medicului militar GHEORGHE SABIN (1853-1928), se înscriu într-o linie ce-şi găseşte ascendenţa în Teodor Văcărescu şi Gh. Lupaşcu.

Doctorul Gh. Sabin îşi însoţea memoriile (apărute în 1912) cu o patetică „scrisoare către autor din partea lui Barbu Delavrancea", datată *10 mai 1912*, din care notăm următoarele aprecierii: „Sunt pagini plătite cu vârf de vioiciunea şi firescul faptelor văzute şi pătimite în zilele de crâncenă suferinţă şi de eroică redeşteptare a românilor.

Tablourile pe cari ni le treci pe dinaintea ochilor au asprimea realităţii. Se cunoaşte de cât colo că suntem în faţa unui martor credincios al celor petrecute"[29].

Nota dominantă o constituie faptul că nu poate fi depistat un fir conducător al naraţiunii faptelor, care să permită o reconstituire precisă a evenimentelor. Sunt punctate, însă, câteva momente esenţiale ale războiului, de un veritabil dramatism, relevându-se, cu precădere, eroismul, nu totdeauna spectaculos, al sanitarilor de pe front. Autorul arată indignarea studenţilor medicinişti la insultele diplomatice proferate de Constantinopol la adresa ţării noastre (Constituţia otomană din 1876 prevăzând că România „face parte integrantă" din imperiu, fiind doar o provincie privilegiată a acestuia). Drept urmare, ei s-au

hotărât să facă instrucție militară pentru ca, în caz de nevoie, să poată apăra și ei drepturile și demnitatea patriei, pe câmpul de luptă.

Spre deosebire de majoritatea memoriilor (datorate militarilor de carieră), care abundă în date tehnice, amintirile lui Gh. Sabin se remarcă prin relevarea dimensiunii umane a suferinței, a avatarurilor sufletului omenesc în atare împrejurări dramatice, lucru explicabil la un slujitor al lui Hypocrat. Însuși autorul ține să evidențieze acest aspect, la începutul însemnărilor sale: „Se înțelege că în aceste *Amintiri* nu mă voi ocupa de chestiuni tehnice militare, neavând competență pentru aceasta, ci voi nara ceea ce s-a petrecut în jurul meu, ceea ce am văzut și simțit".

De asemenea, dintre memoriile acestui război, cele datorate lui Gh. Sabin reușesc să dea o imagine concludentă (chiar dacă, uneori, patetică) a participării omului simplu la război. „Gh. Sabin – remarca Valeriu Râpeanu – depune o mărturie simplă, firească despre eroismul ostașilor pe care el, în calitate de viitor medic, îi cunoaște în momentele critice, când aceștia priveau cu demnitate moartea în față sau, răniți fiind, cereau să meargă din nou în prima linie a frontului. Deși n-a vrut și n-a putut face literatură, cartea lui Gh. Sabin se citește și azi cu interes și emoție" [30].

Utilizarea frecventă a dialogului, notația psihologică, detaliile cromatice sporesc interesul litear al amintirilor lui Gh. Sabin: „Parcă îi văd și acum cu căciulile lor cu pene lungi de curcan, cu corpul înclinat

înainte, cu arma în cumpănă, alergând spre şanţurile turceşti ca un singur om. Nu era unul care să meargă mai încet sau să şovăiască în dreapta sau în stânga, doar acei care cădeau, străpunşi de gloanţele turceşti, rămâneau în loc".

Cu un aspect particular ne familiarizează memorialul lui PARTENIE SIRETEANU (1861-1932), *Amintiri din războiul pentru independenţă şi altele din trecutul meu. 1877-1927*[31]. După cum se ştie, la acea dată se aflau, în afara hotarelor statului român, sub dominaţie opresivă străină, porţiuni însemnate ale teritoriului naţional. Declanşarea războiului a determinat, însă, un entuziasm patriotic general, în toate ţinuturile locuite de români. Transilvănenii şi bunovinenii, bănăţenii şi maramureşenii şi-au manifestat, sub cele mai diverse chipuri, solidaritatea cu lupta de eliberare a României de sub dominaţia turcească. Au fost strânse fonduri, s-au înrolat voluntari, au avut loc manifestări de simpatie etc. Dorinţa cea mai fierbinte a tinerilor din ţinuturile ocupate era de a lupta cu arma în mână, alături de fraţii de peste munţi. Ea s-a lovit, însă, de numeroase oprelişti. Autorităţile austro-ungare au recurs la un adevărat „război" diplomatic cu capitala României pentru împiedicarea afluxului românilor peste Carpaţi. Aceleaşi mişcări de solidarizare existau şi în Bucovina, îndeosebi la Cernăuţi. Studenţii membri ai Societăţii „Arboroasa" au strâns fonduri băneşti pentru a uşura plecarea voluntarilor pe frontul de la Dunăre. Printre tinerii porniţi de aici s-a aflat şi Partenie Sireteanu. Deşi nu a participat efectiv la ostilităţile din sudul Dunării,

memorialistul a apărat la Calafat frontiera dunăreană a patriei, făcând parte dontr-o baterie de artilerie.

Memoriile sale, scrise într-un stil sec, de raport oficial, nu sunt lipsite, totuşi, de o anumită căldură emanată de entuziasmul ce caracterizează momentul, „respirând printre fraze greoaie şi unele scene de notabilă autenticitate[32].

Impresionează, de asemenea, acurateţea reconstituirii, autorul reţinând în paginiile cornicii sale împrejurări şi fapte care dovedeau unitatea de voinţă şi acţiune a românilor de pretutindeni, frăţia ce nu recunoştea artificialele bariere străine.

Autorul surprinde atât momente de mare tensiune, cât şi clipe de relaxare, cu nelipsiţii lăutari, „cari ne ziceau în fiecare seară câte o horodincă din cele sculăţele, încât noi, tineri cum eram, jucam de se cutremura pământul...". În culori la fel de pitoreşti sunt descrise rândurile de cai ce aşteptau să transporte bateriile: „Ceea ce mai ales bătea la ochi era culoare lor, fiecare baterie având cai de câte o singură culoare. Bateria I-a avea cai murgi, a II-a roibi, a III-a negri, a IV-a albi şi aşa mai departe".

Oameni viguroşi, soldaţii păreau să aibă în suflet o singură părere de rău, şi anume că „nu încape odată dantul (= lupta – n. ns.)" şi că timpul trece zadarnic. „De aceea o bucurie nespusă ne prindea totdeauna pe toţi când venea schimbul şi rândul ca bateria noastră să steie de pază la malul Dunării".

Sentimente asemănătoare îi domină şi pe ostaşii descrişi de GHEORGHE NICOLA STOIAN-

OGRINEANU (1855-1912) în *Cronica din Bechet*[33], memorial deosebit de impresionant. Avea, prin el, o mărturie directă, zămislită din simţirea şi capacitatea de înţelegere a omului simplu, despre unul din marile evenimente ale devenirii noastre naţionale. Nimic nu este mai probant pentru caracterul popular al războiului neatârnării, pentru justeţea lui, pentru entuziasmul şi simţirea patriotică nutrite de o generaţie întreagă de înaintaşi, chemată să modeleze destinul patriei, decât aceste confesiuni ale dunăreanului de la Bechet. Scrise într-un veritabil stil oral, ce aminteşte de acela al sfătoşilor cronicari moldoveni (Neculce, mai cu seamă), în care realul nu este niciodată invadat de fabulos, memoriile trădează un ascuţit spirit de observaţie şi o înaltă capacitate de înţelegere a mersului evenimentelor. *Cronica din Bechet* este un document autentic privind mentalitatea maselor populare în 1877-1878. Caracteristica ei principală a fost înaltul grad de înţelegere a imperativelor momentului istoric respectiv.

Memorialul are incontestabile calităţi literare. Nu întâmplător ea şi-a găsit locul în cunoscuta colecţie „Restituiri" a Editurii „Dacia". Edificatoare este, din acest punct de vedere, scena, de un dramatism impresionant, în care ostaşilor li se împart nişte bileţele pe care să le poarte asupra lor şi pe care să noteze numele, comuna, plasa şi judeţul, „în semn că dacă s-a întâmplă să cadă în bătaie şi nefiind cine să-l cunoască sau transfigurându-se din cauza amputării şi a forţei majore, să-l poată dovedi pe acest bilet. Amară fuse inima celor însuraţi, cu copii, căci decât

că merg la măcelărie întocmai ca vitele la zohana, cu puțină deosebire că printre ei este probabil că poate să fie vreun care să poată a-şi mai vedea casa şi copiii".

Trebuie remarcată, la acest scriitor, o anume filosofie populară, care se strecoară în paginile *Cronicii...* Oamenii poartă cu stoicism crucea răbdării şi a neajunsurilor, peste care se înalţa, de unde nu te aşteptai, pilde de curaj şi de omenie, de înţelegere profundă a raporturilor dintre oameni. Nu lipsesc anecdotele şi parabolele cu substrat moral, şi nici încercări de analiză psihologică a marilor „dureri înăbuşite" ale celor rămaşi acasă, în satele lor.

Evenimetul din 1877-1878 constituie tema memorialului generalului NICOLAE STOIKA (1845 -?). *Amintiri din războiul independenţei*[34] se încheie cu o profesiune de credinţă, mişcătoare în sincetitatea ei: „Amintirile din războiul Independenţei sunt cele mai scumpe din cel mai frumos timp al vieţii noastre. Am păstrat cu scumpătate notiţele ce am putu face aproape zi cu zi, când aveam un moment de rapaus, mai cu seamă seara, când nu eram prea obosiţi".

Lucrarea cuprinde mai ales sfaturi adresate ofiţerilor de artilerie privind viaţa unei baterii în vreme de campanie. Notaţiile sale, scurte şi reci, reuşesc, totuşi, să însufleţească tabloul evenimetului istoric de acum un secol. Viaţa dură şi eroică de pe front se constituie într-un fundal sugestiv pentru cele câteva portrete. Astfel, printre cele mai reuşite, se detaşează eroii Gheorghe Şonţu şi Valter Mărăcineanu: „Amândoi aceşti mândri eroi ştiuseră

să comunice bravura şi entuziasmul în trupa ce comandau. Amândoi, gătiţi ca de paradă (cu haine şi fireturi noi şi curate), au plecat surânzând la atac, după ce ne-am îmbrăţişat. I-am zărit prin fum pe amândoi înaintea batalioanelor lor desfăşurare în tiraliori".

Ca şi alţi memorialişti, Nicolae Stoika nu pierde prilejul de a sublinia, în repetate rânduri, că războiul, cu toate atrocităţile sale, nu-i dezumanizează pe combatanţi. „La finele lunei octombrie – notează Stoika –, într-o dimineaţă, fiind ger tare, am mers cu colonelul Racoviţă, comandantul Regimentului XII Dorobanţi, pe linia avanposturilor regimentului său spre Opanez şi Bucov. Am rămas surprins văzând santinelele noastre grupate şi încălzindu-se la focuri, ca în bivuac. Întrebaţi de colonel, ei au răspuns că s-au înţeles cu turcii că până se va ridica soarele să nu tragă nici unul nici alţii, să facă focuri să se încălzească; în adevăr, santinelele turcilor se încălzeau la fel".

Păstrat la Biblioteca Academiei Române, manuscrisul lucrării lui GHEORGHE ANGHELESCU (1830-1911) se intitulează, simplu, *Amintiri din viaţă. Memorii.* Cea mai mare parte a manuscrisului este dedicată prezentării Războiului de Independenţă, autorul fiind generalul care conducea divizia a III-a.

Scrise în 1909, memoriile sunt şi în prezent inedite. Câteva extrase din aceste scrieri a publicat Valeriu Râpeanu în antologia sa, *Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptătorii.* Din prezentarea făcută de autorul antologiei reiese că generalul Gheorghe

Anghelescu oferă numeroase elemente privind campania militară, organizarea armatei, modul de viață al soldaților etc., ceea ce face ca aceste însemnări să fie „cele mai complete memorii ale vieții unui militar din secolul al XIX-lea, care nu privește doar simpla sa sarcină, ci ne oferă o întreagă imagine asupra armatei ca factor al vieții sociale și politice din acea vreme" [35]. Cu o rigurozitate se stă bine unui militar de carieră, gneralul Gh. Anghelescu descrie marșul diviziei a III-a activă și a diviziei de rezervă către Islaz, stabilirea punctului de trecere pentru Dunăre, atacul din ziua de 12 ianuarie 1878, atacul Smârdanului etc. Autorul semnalează unele greșeli de comandă și își colorează relatările cu întâmplările personale (ca aceea în care era să-și piardă viața în urna exploziei unui obuz), amănunte picante (avansat recent la gradul de general, urmează să se prezinte în fața primului ministru, Ion Brătianu, dar, neavând încă uniforma corespunzătoare, schimbă doar ...galoanele tunicei și ale chipiului).

Exemple de adevărat eroism se întâlnesc nu o dată în paginiile memorialului. Astfel, autorul relatează moartea unui ofițer (Șerbănescu) „brav și cu inimă, care s-a dovedit și din ultimele cuvinte pe care le-a mai putut pronunța ca grav rănit, acelea de „Să trăiască România!", cuvinte solemne, care, în mod firesc îmi amintesc și în momentul când scriu aceste rânduri, ne-a făcut o impresiune dureroasă; încât, fără voia noastră, ne-a provocat lacrimile cele mai fierbinți". Fără îndoială că astfel de fapte și gesturi umane se învecinează mai degrabă cu literatura, decât cu istoria.

Apărute în 1927, *Episoadele din campania războiului 1877-78 după amintirile şi povestirile mai multor eroi aflători în viaţă* datorate lui GHEROGHE CALMUŢCHI (? - ?) surprind momente semnificative ale campaniei neatârnării. Într-un astfel de episod, memorialistul relatează împrejurările în care a fost ucis caporalul voluntar Ioan D. Pastia (cu care ne-am mai întâlnit în memorialul dr. Gheorghe Sabin), sub privirile fratelui său, doctor în armată. Alte momente îl familiarizează pe cititor cu atmosfera câmpului de luptă, cu starea de spirit care domnea între ostaşi. Când, bunăoară, se anunţă că a doua zi va avea loc atacul, „ordinul se răspândi îndată printre soldaţi şi toţi, *plini de bucurie* (subl. ns.), aşteptau cu nerăbdare să socotească ceasul când or să-şi arate şi ei vitejia ce le-o lăsase moştenire părinţii din părinţi". Asemenea patetism, ca şi altele întâlnite de-a lungul lucrării, frizează acel eroism de manual, împotriva căruia se revoltase Camil Petrescu. „Vedeau ei, băieţii, că merg la moarte sigură, dar dragostea de moşie şi setea de luptă, acea sete sălbatecă de a-şi arăta şi ei vitejia, de a arăta lumei întregi că-ntr-adevăr sunt strănepoţi de-a(i) lui Ştefan şi Mihai, era mai presus de toate".

Lucrarea mai cuprinde aspecte privind trecerea ruşilor prin România („fără să aştepte autorizaţia României şi a marilor puteri"), luptele Regimentului XIII Dorobanţi, un episod privind procurarea apei potabile, o scenă în care un ofiţer îşi întreabă superiorul unde să se retragă în caz că năvălesc turcii, la care acesta îi răspunde

„Acolo, arătând cu mâna spre locul unde se credea că sunt turcii". Pentru a sublinia eroismul dintotdeauna al românilor, autorul introduce un capitol privind „românii în război cu Napoleon cel Mare" (în anul 1796-1797), precum şi unul despre războiul românilor cu sârbii în Bosnia şi Herţegovina (1878).

Circumscrise aceluiaşi mare eveniment, al câştigării independenţei de stat a României, scrierile lui ALEXANDRU CERNAT (1828-1893), intitulate *Memorii. Campania 77-78,* sunt deosebit de preţioase. Deşi de mică întindere, memorialul conţine o serie de informaţii valoroase din punct de vedere istoric, începând cu perioada imediat premergătoare intrării efective a României în război şi până la căderea Plevnei. Editorul mai recent sublinia că memoriile trebuie folosite de către cercetători cu un anumit discernământ, deoarece în text s-au strecurat unele inexactităţi. Se pare că aceasta se datorează faptului că memoriile au fost redactate după încheierea campaniei, când o serie de amănunte s-au estompat, prin trecerea timpului.

Înşiruirea faptelor se face sobru, fără efuziuni sentimentale, naratorul devenind mai explicit în relatarea celor la care a participat direct. Răzbate, din paginile jurnalului, o aleasă ţinută militară, sentimentul de înaltă răspundere faţă de destinele armatei pe care o comanda, precum şi mândria justificată pentru glorioasele ei fapte de arme.

Mai trebuie semnalat că frecvenţa publicării acestor memoriale în presa vremii devine mai ridicată în

special în perioada când, la Berlin, marile puteri pecetluiau definitiv rezultatele războiului româno-ruso-turc din 1877-1878 şi când demnitarilor români nu li s-a permis participarea directă la negocieri.

CAPITOLUL III
NOTE

1. N. Gane, *Zile trăite*, Iaşi, 1901, p. 212.
2. *** *Războiul neatârnării.* Conferinţe ţinute la Ateneul Român, Bucureşti, 1927, p. 205.
3. *Societatea românească la 1877. Memorii ale unor luptători.* Antologie, studiu introductiv, note şi comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Militară, Bucureşti, p. 20.
4. Constantin Căplescu, *Amintiri din război (1877-1878),* Bucureşti, 1918.
5. Mihail Dimitrescu, *Amintiri militare,* Bucureşti, 1897.
6. Cf. I. L. Caragiale, *Opere*, IV. Ediţie critică îngrijită de Al. Rosetti, Şerban Cioculescu, Liviu Călin, Bucureşti, 1965.
7. *Epoca*, 7 dec. 1896, p. 2.
8. I. L. Caragiale, *op. cit.*, p. 272.
9. Ştefan Georgescu-Sergent, *Memorii din timpul războiului pentru independenţă 1877-1878*, ediţia a V-a, Bucureşti, f. a.

10. I. L. Caragiale, în *Moftul român,* nr. 40/1893, p. 6, reprodus şi în I. L. Caragiale, ed. cit., p. 196.

11. Teodor Văcărescu, *Luptele românilor în resbelul din 1877-1878,* vol. I, Bucureşti, 1886, reeditare în 1888.

12. Dan Mănucă, în *Dicţionarul literaturii române de la origini până la 1900*, Editura Academiei R. S. R., Bucureşti, 1979, p. 897.

13. Valeriu Râpeanu, în *Societatea românească ...*, p. 99.

14. Duiliu Zamfirescu, *Scrisori inedite*. Ediţie îngrijită cu note şi studiu introductiv de Al. Săndulescu, Bucureşti, 1967, p. 172.

15. Cf. *Societatea românească ...*, p.100-101.

16. Cf. Mihail Sadoveanu, *Opere*, 3. Ediţie critică de Cornel Simionescu. Note şi comentarii de Cornel Simionescu şi Fănuş Băileşteanu, Editura Minerva, Bucureşti, 1986, p. 451.

17. Şerban Cioculescu, *Itinerar critic*, Editura Eminescu, Bucureşti, 1973, p. 73.

18. Alexandru Candiano-Popescu, *Războiul neatârnării. Asaltul şi luarea Griviţei*, Bucureşti, 1913.

19. Gabriel Drăgoi, în *Dicţionarul literaturii române ...*, p. 140.

20. Alexandru Macedonski, *Colonelul Gheorghe Boteanu,* în *Liga ortodoxă*, I. 1896, p. 2.

21. Nicolae Iorga, *Memorii din epoca renaşterii noastre politice,* în *Revista istorică,* XIX, Vălenii de Munte, 1933, p. 7-9.

22. Colonel G. Boteanu, *Amintiri din războiul de independență 1877-1879*, în *Cartea mea*, Editura „Revistei literare", București, 1897.

23. Ion Cotruț, *Memoriu pentru a servi la istoria războiului independenței*, București, 1895.

24. Cristache Crăiniceanu, *Impresiuni din război. 1877-1878*, București, f. a.

25. Alexandru M. Fălcoianu, *Amintiri din războiul ruso-româno-turc din 1877-1878*, București, 1912.

26. Jean Lahavary, *Souvenirs d`un volontaire de l`Armée Roumaine (Plevna, 1877)*, Editura Cultura Națională, București, 1925.

27. Colonelul Gheroghe Em. Lupașcu, *Amintiri din războiul independenței*, București, 1912.

29. CF. *Societatea românească* ..., p. 29.

30. Partenie Sireteanu, în *Societatea românească*..., p. 44.

31. Partenie Sireteanu, *Amintiri din războiul pentru independență și altele din trecutul meu. 1877-1927*, Cernăuți, 1911.

32. Gherghe Nicola Stoica Ogrineanu, *Cronica din Bechet. De neamul ogrinenilor*, prefață Emilia Șt. Milicescu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1974.

33. *Ibidem*, p. 278.

34. General N. Stoica, *Amintiri din războiul independenței*, București, 1911.

35. Valeriu Râpeanu, *Societatea românească* ..., p. 23.

IV. AMINTIRI DIN RĂZBOIUL BALCANIC

„Poți citi, iubite prietene, cu interes și simpatie impresiile mele. Oșteanul țării tale n-a prădat și n-a violat. A răbdat, ca cerbul rănit lângă izvoare, pe când oștenii celorlalte neamuri se tăvăleau în sânge și lacrimi de nevinovați. N-a întins mână să fure și să taie. Într-o disciplină aspră a trecut Balcanii și s-a întors având înainte-i și-n spate și pretutindeni un grozav flagel. Prin suferințele și prin răbdarea lui s-a ridicat la eorismul unei națiuni civilizate".

(MIHAIL SADOVEANU, 1916)

Consultarea memorialisticii prilejuite de cel de-al doilea război balcanic duce la concluzia că expediția românească în Balcani a fost, cum spunea Mihail Sadoveanu, „un mare fapt ostășesc". Această opinie contrastează puternic cu viziunea istoriografiei române din ultima jumătare de secol asupra războaielor balcanice. Lăsând impresia că a urmărit o anexare teritorială (chiar dacă justificată din punct de vedere etnolingvistic), campania română din Bulgaria, problematica celor două războaie balcanice în general a fost considerată un subiect

tabu şi omisă cu premeditate din istoria oficială a României. Literatura acelui eveniment a avut o soartă asemănătoare. Când s-au făcut totuşi unele comentarii critice, acestea au fost tendenţioase şi restrictive, denaturând unele pasaje, omiţând altelel şi pedalând pe tradiţionala prietenie româno-bulgară, cimentată în anii „epocii democratice şi socialiste de după 1944", cum se exprima un cercetător.

Pentru a putea judeca obiectiv, *sine ira et studio*, literatura produsă de cel de-al doilea război balcanic, se impune un foarte scurt istoric al evenimentelor.

În anul 1912, în luna septembrie, Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru (constituite în Alianţa Balcanică) atacă Turcia spre a dezrobi pe conaţionalii lor, care locuiau pe pământul acesteia. Aflată în apropierea teatrului de război, România se declară neutră, dar cu anumite rezerve. Războiul se va termina în mai 1913 cu victoria coaliţiei antiotomane. După biruinţă, însă, atunci când trebuiau împărţite teritoriile cucerite, izbucnesc unele neînţelegeri şi bulgarii, conduşi de Danev, întorc armele împotriva foştilor aliaţi. Mai mult, bulgarii se cred mari cuceritori şi, va scrie Sadoveanu, „mărirea tânărului regat bulgar trebuia să descopere ochilor lumii micimea României". Fiind atinse orgoliul şi demnitatea vecinului din stânga Dunării, acesta dă o ripostă Bulgariei. Armata română trece Dunărea, o parte înaintând spre Sofia, iar alta va acupa partea de la miazăzi de hotarul Dobrogei, cu oraşele Silistra, Turtucaia, Bazargic, Cavarna şi Balcic. De menţionat că nu au exitat ciocniri cu trupele bulgare.

Văzând că orice împotrivire ar fi inutilă, bulgarii cer pace. Ea s-a încheiat la Bucureşti, prim-ministru al României fiind Titu Maiorescu. Conform ratatului semnat, României i-a revenit partea din sudul Dobrogei (judeţele Durostor şi Caliacra, „Cadrilaterul"), teritoriu care va rămâne în componenţa României până la nefastul an 1940, când, în urma tratativelor de la Craiova, graniţa din Dobrogea revine la traseul fixat prin Congresul de la Berlin din 1878. Acestea au fost faptele.

Într-o lucrare memorialistică (General G. A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, 1936), citim că România era considerată, pentru intervenţia ei în războiul balcani, ca „salvatoarea păcii europene, iar marile puterii cu excepţia Antro-Ungariei, l-au felicitat pe ministrul Maiorescu pentru tactul şi abilitatea politică arătată în timpul crizei şi declaraseră că România a binemerita recunoştinţa Europei". Mai mult, arthitectul păcii de la Bucureşti a fost omagiat prin faptul că „bustul lui a fost aşezat în palatul Conferinţei de la Haga, aceasta ca un omagiu adus păcii europene" [1].

Ca un fapt interesant, să amintim că la conflagraţia balcanică au fost mobilizaţi, în afară de Topârceanu şi Sadoveanu, un mare număr de scriitori: I. Al. Brătescu-Voineşti, Emil Gârleanu, Al. Davila, I. A. Bassarabescu, C. Sandu-Aldea, N. N. Beldiceanu, N. Davidescu, Th. Râşcanu, P. Locusteanu, D. Nanu, L. Rebreanu. Radu D. Rosetti, Corneliu Moldovean, Ion Minulescu, Constantin Gane, aproape toţi locotenenţi în rezervă, dar şi istorici ca Nicolae Iorga, Vasile Pârvan ş. a. Unii dintre aceştia, mai

grăbiți, și-au publicat amintirile îndată după întoarcere (N. Davidescu, *Amintiri din Bulagia*, 1914; Th. Râșcanu, *Spre Sofia, cu Regimentul 8 Artilerie*, 1914; C. Gane, *Amintirile unui fost holeric* 1914). Fapt este că participarea scriitorilor la războiul balcanic n-a rămas fără urmări în opera lor, fie că e vorba de amintiri propriu-zise, fie de jurnale, scrisori sau opere de ficțiune.

Cu toate acestea, literatura războiului balcanic (care ar merita un studiu special) este foarte puțin cunoscută și interpretată. Faptul are cel puțin două explicații: în primul rând, cum am arătat mai sus, linia politică oficială de după 1944, care a condamnat acest război, nu a permis studierea și valorificarea, eventual antologarea acestei literaturi, așa cum s-a întâmplat în cazul memorialisticii produse de celelalte războaie.

Al doilea motiv, și cel mai important, este că amintirile combatanților n-apucaseră încă să se cristalizeze, când un nou război, care avea să devină mondial și nimicitor, se anunța la orizont. Pe lângă încleștarea care va urma, și în care România va plăti un greu tribut de sânge, campania din Balcani va părea ca un simplu exercițiu de poligon.

Nu trebuie să deducem de aici că literatura de care vorbim nu este valoroasă. Să amintim doar faptul că pentru *Amintirile unui fost holeric*, Constantin Gane obținea, în 1914, un premiu la Academiei Române. Ca filiație, cartea amintește, prin nota de pitoresc și insolit, de faimoaselor reportaje ale lui Geo Bogza (*Lumea petrolului, Tăbăcarii*) sau Brunea-Fox (*Cinci zile printre*

leproşi). De asemenea, *Junalul* lui George Topârceanu trădează un spirit modern, o conştiinţă măcinată de îndoieli, motiv pentru care comentatorii l-au apropiat de *Însemnările zilnice* ale lui Camil Petrescu. Dacă mai adăugăm şi faptul că mulţi dintre cei mobilzaţi pe front aveau să devină nume de primă mărime în literatura română, vom înţelege că literatura războiului balcanic trebuie apreciată la adevărata ei valoare.

*

* *

Vom începe investigaţia noastră cu volumul lui MIHAIL SADOVEANU (1881-1961), *44 de zile în Bulgaria* (1916)[2], care constituie o evocare a împrejurărilor dramatice din vara anului 1913, la care Sadoveanu a participat în calitate de locotenent al Regimentului 15 Infanterie. După opinia unui cercetător, Pavel Ţugui, cartea reprezintă „*primul jurnal modern de front* din literatura română"[3].

În primul capitol, *Epilogul războiului balcanic*, autorul mărturisea, sub forma unei scrisori adresate unui prieten imaginar, că a scris „despre mobilizarea oştirilor româneşti, despre marşurile grele pe căldurile din iulie, despre trecerea Balcanilor, despre marea nenorocire a Bulgariei şi despre fantomele holerei care ni s-a ridicat deodată în faţă...". Cititorul nu întâlneşte „epopei homerice", nici „răsunătoare bătălii" sau „episoade eroice", ci o expediţie „destul de prozaică", în care însă

armata română a îndurat multe greutăţi, deoarece „populaţia regatului vecin a fost declarată sacră" de către autorităţile româneşti. Scriitorul elogiază disciplina şi eroismul ostaşilor noştri, care amintea de acela din campania anului 1877: „în ei se deşteaptă trecutele generaţii de ostaşi şi tot ce i-a legat pe cei duşi de mana pământului, de naşterea primăverii, de durerea şi bucuria morţii şi a vieţii care totdeauna au fost tainic legate de acelaşi colţ de cer şi de aceeaşi brazdă verde".

Confruntările dintre ostaşii români şi populaţia din Bulgaria sunt descrise nuanţat, fără înfrumuseţări şi spirit partizan, subliniind mereu comportamentul paşnic al soldatului român: „soldaţii, pe la porţi, făceau semne prieteneşti cu bani din România, întrebau de crâşmă, de paseri, de brânză şi de făină de păpuşoi. Nimeni nu tăia, nu înpuşca, nu spânzura. Ieşiră bărbaţii de prin poduri şi copile de prin pivniţe. Babele îndrăzniră să iasă şi în uliţi".

Populaţia bulgară, în general, respingea politica oficialităţii conducătoare, a premierului Danev, care „ca un nou Bismark al Balcanilor voia să impuie o voinţă unică şi nestrămutată, cerând partea leului pentru poporul bulgăresc". Această atitudine rezultă din discuţiile cu oamenii simpli, ţărani care suportau cu stoicism vicisitudinile conflictului. „Destul război – explamă bătrînul Andrei, dediul – şi destulă moarte. Ne-am săturat. Ne-a ajuns până-n gât ! Nu mai putem...", iar nevasta sa, Maria, blestema: „Mânca-l-ar câinii pe Danev şi viermii!".

Observator atent şi sensibil la oameni, aşezări şi natură, Sadoveanu suprinde nu o dată frumuseţea stranie a

peisajului bulgăresc: „Într-adevăr, *Stara Planina* e lipsită de brazi cu desăvârşire. Muntele e măreţ şi sălbatec. Piscuri deasupra noastră se ridicau până la înălţimi mari de 1500 metri; însă verdele sumbru al brădetului, cu tainicele şi severele lui adâncuri, cu poezia lui veşnică lipseau; şi mi se părea ciudat muntele cu codru verde deschis, gol vara, mai luminos iarna, mai vesel, însă mai scăzut şi mai puţin *etern.*

Drumul trecea printre prăpăstii în fundul cărora urlau torente spumoase. La o cotitură, o cascadă îşi repezea apele în adâncuri şi o rază pierdută de lumină fugea şi tremura pe jerbiile de apă. Trecurăm pe lângă ea, printr-un tunet înăbuşit, şi abia într-un târziu, urcând pieptiş o colină codru, rămase tăcut şi freamătul apelor se stinse", notează cel care va deveni inimitabilul poet al naturii, genialul creator al *Ţării de dincolo de negură, al Poveştilor de la Bradu-Strâmb* etc.

Ajungând într-un sat de turci (Ghighen), Sadoveanu este uimit nu numai de pitorescul şi exotismul aşezării, ci şi de cruzimea cu care trata armata bulgară populaţia turcă, băştinaşă. („Bulgarii cât sânge au vărsat în satele noastre turceşti... Ei intră, pradă tot, dau foc la sat şi batjocoresc femeile... Spânzură oameni de toţi copacii, spintecă femei şi zbrobesc de pereţi capetele copiilor"). Cu atât mai mult se evidenţiază comportarea ireproşabilă a armatei române. Un turc bătrân îşi dă seama că românii „au ceva în inimă – şi nu uită că au lăsat şi ei acasă neveste şi copii ş-o gospodărie... Şi-aici, când vin, găsesc

tot aşa, gospodăria şi copilul şi femeia unui oştean plecat la război".

În paginile cărţii sunt strecurate unele accente de critică privind lipsurile din armata română, birocraţia, slaba înzestrare cu armament, proasta aprovizionare cu alimente sau ironii la adresa celor din spatele frontului sau chiar de pe front, care umblă doar după „cocorăţii", ca boierii.

Ultimul capitol, intitulat *Holera,* descrie ravagiile făcute, în rândul militarilor şi civililor, de această cumplită boală, temă tratată şi de Topirceanu în proza sa memorialistică.

Lucrarea lui Sadoveanu e străbătută de înţelepciune şi umanism, fiecare pagină fiind o pledoarie pentru omenie şi pritenie, valori verificate în condiţii de aspre încercări. Ostaşii români vorbesc cu ţăranii bulgari despre viaţă şi moarte, despre prezent şi viitor, iar idealurilor lor converg spre o existenţă firească şi sustrasă fatalităţii oarbe şi conjuncturilor politice efemere. În acest spirit se înscrie şi memorabilul mesaj al jurnalului sadovenian: poposind în localitatea Lovcea, obsevă un roi de albine într-o salcie pletoasă, pe care autorul, vechi prisăcar, îl amenajează şi-l lasă ca amintire localnicilor, ca simbol al omeniei şi solidarităţii umane, dar şi ca un avertisment adresat Bulgariei, care putea lua exemplu de la acel stup ce „nu râvneşte la strânsura altui roi şi păstrează ácele răzbunătoare numai pentru adevăraţii duşmani din afară".

Judecată în ansamblul monumentalei opere sadoveniene, lucrarea *44 de zile în Bulgaria* îşi păstrează

valoarea de document uman şi istoriografic, anticipând marile capodopere sadoveniene.

Participant şi el la expediţia din Bulgaria, GEORGE TOPÎRCEANU (1886-1937) ne-a lăsat un interesant *Jurnal de campanie*. Însemnările cuprind, din păcate, doar perioada 25 iulie – 17 august, pagini extrem de puţine, dar sugestive pentru psihologia combatantului. Jurnalul a fost redactat, după cum ne încredinţează editorul său, Al. Săndulescu, chiar în timpul campaniei din 1913. Cu excepţia unor pasaje excerptate de Constantin Ciopraga în monografia sa din 1966, dedicată lui Topârceanu, *Jurnalul* a rămas inedit până în 1969, când Al. Săndulescu l-a publicat în *Luceafărul*[4].

Spre deosebire de *Amintiri din luptele de la Turtucaia* (1918) şi *Pirin-Planina* (1936), „de astă dată ne găsim în faţa unor însemnări nude, care n-au suportat nici un fel de literaturizare"[5].

Cu multă obiectivitate, fără să nutrească vreun sentiment de ură faţă de poporul vecin, chiar dacă acum aceasta apărea în ipostaza de inamic, autorul relatează retragerea dramatică a trupelor române contaminate de holeră, episod descris şi de Sadoveanu în volumul analizat mai sus. Este o retragere chinuitoare şi pentru autor, obsedat de ameninţările bolii şi ale morţii. Jurnalul cuprinde şi scurte descrieri ale peisajului bulgăresc (nici nu se putea să lipsească paleta peisagistică la un colaborator al *Vieţii Româneşti*): „Spre hotarul turcesc, munţi mari în negura dimineţii. Când răsare o margine de soare din dosul munţilor, razele împung tot văzduhul la

BIBLIOTECA JUDEȚEANĂ
„OCTAVIAN GOGA"
CLUJ

colțul firmamentului. Pare o pecete de foc deasupra căreia se vede o linie frântă ciudată și ca și cum ar fi inscălitura lui Alah pe cer".

Eroismul întâlnit în memorialistica războiului de independență este cu desăvârșire absent, paginile amintind de angoasele lui Camil Petrescu din *Versuri pentru ziua de atac*. Zvonurile despre holeră ajung la urechile sale („se spune că ieri în marș a murit un pluton întreg cu ofițerii lui"), spaima bolii revine în aproape fiecare notație zilnică, asociată cu întrebarea „Pentru ce nu suntem trimiși imediat în țară? Ușurința cu care cei mari dispun de viața a mii de oameni!".

Drama poporului bulgar nu este ignorată. Ajungând în satul Novcea, el constată: „Lipsă de flăcăi în sat. Au murit în război numai de aici (Beglez) 42... Jale pretutindeni. Nefericită Bulgarie! Satele sunt pustii de voinici!". Aproape în același limbaj, un tânăr locotenent de artilerie de altădată, Lev Tolstoi, își exprima în timpul războiului din Cremeea compătimirea față de ostașii români[6].

Scriitorul nu are nici o clipă sentimentul că se află într-un război adevărat. Observând incapacitatea unui superior, el constată cu amărăciune: „Ce ar fi fost *în timp de război* cu asemenea comandanți? Am impresia că am fost contaminați dinadins, ca să se spună că țara a făcut sacrificii și ca să aibă mai multă însemnătate această *campanie albă* (subl. ns.) și deci mai multă importanță pentru istorie generalii carii au condus-o". Se vede imediat că autorul nu este un militar de carieră, pentru care

815665

zăngănitul armelor face parte din cadrele normale ale profesiei, ci o conştiinţă chinută, a cărui dramă este potenţată de sensibilitatea sa de poet, pentru care moartea în asemenea condiţii nu prezenta nimic eroic. Avea dreptate Al. Săndulescu când afirma că „fără să vrea, artizanul G. Topârceanu făcea literatură autenticistă, antoscopică şi anticalofilă, care nu cred că i-ar fi displăcut adversarului său literar, Camil Petrescu"[7].

Deoarece lucrările semnate de NICOLAE DAVIDESCU (*Amintiri din Bulgaria,* 1914) şi TEODOR R_ŞCANU (*Spre Sofia, cu Regimentul 8 Artilerie*, 1914) nu ne-au fost accesibile, ne vom opri asupra volumului semnat de CONSTANTIN GANE, *Amintirile unui fost holeric* (1914). La apariţia cărţii, confratele său de război şi suferinţă, George Topîrceanu, scria că *Amintirile* lui Gane oferă cititorului „pagini scrise cu toată căldura şi stângăcia unui om nedeprins cu meşteşugul scrisului" [8]. Era, desigur, impresia asupra unui debutant, fiindcă autorul „nedeprins cu meşteşugul scrisului" va deveni un cunoscut scriitor. El va scrie, între altele, *Trecute vieţi de doamne şi domniţe* (1937), precum şi o biografie a lui P. P. Carp (*P. P. Carp şi locul său în istoria politică a ţării*, vol. I-II, 1937) sau volumul memorialistic inspirat din primul război mondial, *Prin viroage şi coclauri 1916-1917* (1922).

Revenind la *Amintirile unui fost holeric*, să spunem că volumul este un document uman extrem de interesant, în care autorul, voluntar pe front, povesteşte „cu o naivă sinceritate" (G.Topîrceanu) trăirile şi întâmplările sale din

campania balcanică. Deşi era protejat pe front (în calitate de nepot al unui general), după cum însuşi recunoaşte, autorul nu a fost scutit de întâlnirea cu suferinţa şi teama de moarte. Holera, care a decimat armata română în egală măsură cu populaţia civilă (şi ale cărei ravagii au fost descrise, cum am văzut, şi de alţi autori), constituie „personajul" principal al cărţii. Boala este descrisă amplu şi foarte sugestiv, rezultatul fiind o adevărată anatomie a suferinţei. Aflăm amănunte dramatice despre viaţă din lazaret (un subiect asemănător, dar altfel tratat din punct de vedere literar, îl vom întâlni şi în cartea lui Gheorghe Barnea, *Zile de lazaret*), despre purtarea medicilor, devotamentul surorilor de caritate etc. Nu lipsesc unele episoade în care oamenii fac „haz de necaz", ca acela în care un oştean moldovean, bolnav de holeră, fuge de două ori de pe patul de moarte, ascuzându-se „să moară în păpuşoi".

Marea calitate a acestei cărţi este autenticitatea şi „sinceritatea liminară", cum ar fi spus Camil Petrescu. Autorul a notat numai ceea ce a trăit („Câtă viaţă, atâta literatură!"), ceea ce a văzut şi a simţit. În fiecare pagină pulsează viu adevărul vieţii, al vieţii dramatice de pe front sau din spital, vibrează adânc destăinuirea obiectivă. Autorul izbuteşte să se menţină permanent la nivelul unei literaturi memorialistice de cea mai bună calitate, în care se armonizează aproape desăvârşit patetismul liric reţinut, durerea discretă, înăbuşită, dramatismul, adesea drapat în glumă disimulată. Rezultă nu o dată compasiunea sinceră, simplitatea ca esenţă a condiţiei umane a ostaşilor. Notaţia

e realizată cu economie de mijloace. În fraze scurte, lucrate atent, străbătute de fior dramatic, presărate cu expresii pline de putere de sugestie, autorul izbuteşte să rostească mari adevăruri, să emoţioneze, să ţină mereu treze atenţia şi sensibilitatea cititorului, să-l invite la reflecţie.

Amintirile unui fost holeric constituie o tulburătoare cronică de război, o carte de notaţii şi mărturisiri, scrisă la persoana I, aparţinând unui om care s-a aflat permanent în vecinătatea morţii. Ea nu apelează aproape deloc la ficţiune, nu conţine nimic epicizant. Toate faptele şi evenimentele sunt cunoscute de scriitor printr-o trăire nemijlocită, fiind consemnate în concreteţea, nuditatea şi autenticitatea lor. Sunt imagini de accentuat realism, pline de răscolitoare şi dureroase adevăruri.

Constituidu-se într-o oglindă fidelă a războiului balcanic, cartea evocă vicisitudinile care au încercat greu armata ţării, jertfele umane date de poporul român, suferinţele îndurate pe front sau în spatele acestuia.

Premiată de Academia Română, lucrarea lui Constantin Gane îşi păstrează şi azi actualitatea, meritând o reeditare care să-l aducă pe autor în atenţia cititorilor.

CAPITOLUL IV
NOTE

1. General G. A. Dabija, *Amintirile unui ataşat militar român în Bulgaria, 1910-1913*, Editura ziarului „Universul", Bucureşti, 1936, p. 344-345.

2. Mihail Sadoveanu, *44 de zile în Bulgaria*, Bucureşti, 1916.

3. Pavel Ţugui, *Aspecte ale vieţii şi naturii bulgare în literatura română din secolul al XX-lea,* în *Analele Universităţii Bucureşti.* Limbi şi literaturi străine, I, an XXIX, nr. 1/1980, p. 136.

4. Al. Săndulescu, *George Topîrceanu - Jurnal de campanie* (pagini inedite), în *Luceafărul*, nr. 28/1969, p. 45.

5. Al. Săndulescu, în George Topîrceanu, *Scrieri*, vol. II. Ediţie îngrijită, prefaţă, note, comentarii, tabel cronologic şi bibliografie de Al. Săndulescu, Editura Minerva, Bucureşti, 1983, p. 638.

6. Cf. Constantin Ciopraga, *G. Topîrceanu,* Editura pentru Literatură, Bucureşti, 1966, p. 143.

7. Al. Săndulescu, *op. cit.*, p. 638.

V. „PE-AICI NU SE TRECE!"

„...Când se vor scrie primele opere ale acestui război al libertății și muceniciei neamului nostru – generațiile viitoare se vor cutremura".

(MIHAIL SADOVEANU, 1917)

„Amintirile despre primul război mondial sunt numeraose, dar ele n-au stârnit ecou în epocă și nu s-au înscris ca valori artistice. Importanța lor documentară e însă reală și oferă o imagine a vieții cotidiene în timpul marii conflagrații".

(VALERIU RÂPEANU, 1976)

Ca și luptele pentru obținerea independenței, primul război mondial a beneficiat în istoria românească de lucrări fundamentale, chiar dacă ar fi să amintim doar *Istoria războiului pentru reîntregirea României* (3 volume), devenită deja clasică, datorată lui Constantin Kirițescu, sau *România în primul război mondial* (București, 1979), lucrare colectivă care sintetizează stadiul actual al cercetărilor privind această problemă fundamentală a istoriei naționale. Din perspectiva

demersului nostru, trebuie să observăm că memorialistica primului război mondial o depăşeşte atât calitativ, cât şi cantitativ, pe cea a evenimenelor anterioare (războiul neatârnării şi cel balcanic) sau a celor care vor urma (războiului antisovietic şi apoi antihitlerist). Încât o constatare a unui contemporan (făcută, ce-i drept, în 1919), anume că „în jurul războiului s-au scris şi la noi câteva pagini interesante. Ele nu pot alcătui decât un slab început, pe care cronicarul e dator să-l sublinieze totuşi" [1], nu se putea susţine peste un deceniu, când multe din cărţile la care ne refeream erau deja publicare. Realizarea idealului de veacuri al unităţii naţionale şi dezvoltarea fără precedent a culturii române în perioada dintre cele două războaie mondiale au dus la o explozie benefică în toate domeniile.

Această memorialistică oferă, în general, o imagine a tuturor nivelurilor social-politice ale comunităţii româneşti. Imaginea războiului se conturează, astfel, prin perspectiva tuturor celor care l-au trăit, fie că e vorba de înalte personalităţi politice şi militare (I. G. Duca, generalul Al. Averescu), „de modeşti slujbaşi" (Gala Galaction) ori chiar simpli luptători (Mircea Văgănescu, Carol Spingler, Alex. Raţiu, George Cornea, I. M. Dumitrescu etc.). Alte memorii redau războiul văzut de ochiul militarului transilvănean, basarabean sau bucovinean, venit în oştirea română din cea austro-ungară, altele filtrate de retina unor copii, „prea mici pentru un război atât de mare".

Tematic vorbind, memoriile prilejuite de primul război mondial surprind câteva momente cheie ale acestuia: intensificarea mişcării pentru realizarea unităţii naţionale a tuturor românilor, în anii neutralităţii, intrarea României în război, luptele pentru eliberarea Transilvaniei şi cele din Dobrogea, acţiunile armatei române în campania anului 1916, retragerea şi refugiul în Moldova, refacerea armatei şi renaşterea speranţelor poporului român în înfăptuirea năzuinţelor sale de libertate şi unitate naţională, bătăliile de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz, anii de samavolnică ocupaţie (1916-1918), efectele armistiţiului de la Focşani şi ale „păcii" de la Bucureşti şi, în final, făurirea statului naţional unitar român. Sunt tot atâtea prilejuri de a sublinia eroismul ostaşilor români şi al ofiţerilor, înaltul lor spirit de jertfă, demonstrarea faptului că cei care luptau pe front erau conduşi de idealuri nobile, cum sunt cele ale unităţii naţionale, ale apărării gliei şi hotarelor strămoşeşti.

Pe de altă parte, unele pagini blamează, cu luciditate critică, lipsa de grijă a unor oficialităţi faţă de pregătirea şi înzestrarea armatei cu echipamentul de luptă necesar, acuzându-i pe demagogi, pe laşi, pe trădătorii de patrie. Ele dezaprobă sever huzurul celor ce stăteau departe de câmpul de bătaie sau nepăsarea guvernanţilor faţă de cei întorşi din luptă.

Dacă în cazul războiului neatârnării autorii memoriilor erau mai ales militari, acum multe memoriale sunt semante de oameni politici şi – ceea ce este un câştig pentru literatură – de scriitori (E. Lovinescu, M.

Sadoveanu, Iorgu Iordan, G. Topîrceanu, Demostene Botez, N. Iorga, Ioan Constantin Bacalbaşa, Gala Galaction etc.). Un fapt care trebuie consemnat este că, dacă în cazul războiului din 1877 în afara romanului lui Duiliu Zamfirescu şi a povestirilor lui M. Sadoveanu, proza nu a fost investită cu atribute estetice superioare, în ce priveşte primul război mondial, balanţa s-a înclinat încet în favoarea belestristicii, datorită, în primul rând, valorii acesteia. E suficient să amintim aici numele unor autori precum Liviu Rebreanu, Camil şi Cezar Petrescu, H. Papadat-Bengescu, Vasile Voiculescu, Mihail Sorbul, Perpessicius ş. a..

În fine, o altă trăsătură specifică acestor memorii este că prin ele se conturează „una din cele mai vii şi mai elocvente imagini ale vieţii cotidiente din ţara noastră în această epocă"[2]. Ceea ce uneşte toate mărturiile este dragoste de ţară şi de neam a autorilor. În stiluri diferite, exprimând specificul personalităţii fiecăruia, răzbate acelaşi profund sentiment al iubirii gliei strămoşeşti, sentiment ce-i uneşte pe toţi într-o familie spirituală, aceea ce simţire şi cuget românesc. Amintirile arată că Marea Unire din 1918 a fost voită şi realizată prin lupta şi jertfa întregului popor român, răsplătit cu realizarea unuia din visele sale seculare.

*

* *

Dacă participarea lui GEORGE TOPÎRCEANU la expediţia română din Balcani s-a soldat doar cu acele răzleţe file de jurnal, analizate în capitolul anterior, amintirile din primul război monadial vor avea reflexe mult mai bogate în creaţia popularului poet.

Cum se ştie, George Topîrceanu, care fusese mobilizat ca sergent de artilerie, pe frontul din Dobrogea, a căzut prizonier în august 1916. Trecând prin diverse lagăre, poetul rămâne în captivitatea bulgară până la 1 ianurie 1918, când este eliberat în urma intervenţiei lui Constantin Stere pe lângă comandamentul german din Bucureşti.

Reluându-şi activitatea literară, Topîrceanu publică în ziarul *Lumina,* care apărea la Bucureşti, sub conducerea salvatorului său, C. Stere, primele foiletoane, purtând titlul general *Amintiri din campanie* şi care vor forma sumarul volumului *Amintiri din luptele de la Turtucaia*[3]. Volumul a apărut chiar în acelaşi an, 1918, bucurându-se de aprecieri elogioase din partea criticii (între cei care l-au recenzat favorabil se numără Liviu Rebreanu[4], Al Terziman[5] ş. a.). Garabet Ibrăileanu, primind cartea la Iaşi, aprecia în paginile de memorialistică de război ale prietenului şi colaboratorului său „discreţia, lipsa de subiectivism şi de sentimentalism" [6]. Cu toate acestea, un contemporan observa că „s-a făcut prea puţin zgomot în jurul acestei cărţi, care cuprinde o minuţioasă descriere a celei dintâi înfrângeri a noastre. Lipsa de pregătire, lipsa armamentului, a hranei şi a comandei ies în evidenţă, în chipul cel mai firesc, chiar din relatarea obiectivă a

faptelor, fără tirade ieftine. Şi în cadrul acesta, tragedia atâtor vieţi, completa dispariţe a omului civilizat şi trezirea inconştietă a bestiei" [7].

Volumul include treisprezece „povestiri", din care doar opt titluri cuprind efectiv pagini memorialistice, restul având o tematică diversă. Nedeprins încă, pe deplin, cu grozăviile războiului, cu atrocităţile care vor urma, autorul nu poate înţelege încă realităţile crude ale frontului. Când trebuie să i se dea foc unui sat, el îşi închipuie, în fiecare casă, în jurul măsuţei rotunde, câteva feţe de copii cuminţi, un bătrân făcându-şi cruce domol, o gospodină care rânduieşte ce trebuie la masă". În curând satul va fi transformat în scrum, iar durerea spectatorului e şi mai mare: „Iar jos, în vale, satul, unde atâţia din cei care pleacă şi-au petrecut copilăria, au crescut şi au iubit, satul cu ideile lui, cu casa părintească, cu amintirile arzând, cu datinile şi trecutul lui rămâne în urmă, prăpădit poate pentru vecie" [8].

Paginile, pe lângă fapte de eroism, vorbesc şi despre situaţii limită, când oamenii, ca să-şi salveze viaţa, calcă şi pe cadavrele fraţilor şi ale părinţilor. Este pentru prima dată în memorialistica noastră de război când un autor recunoaşte că „au fost ofiţeri care şi-au părăsit oamenii sub diferite pretexte şi soldaţi destui care şi-au lăsat artileria singură în faţa duşmanului".

Aşa cum observa Tudor Vianu, în *Arta prozatorilor români*, în episoadele de la Turtacaia, „autorul se salvează interior prin aceeaşi sensibilitate în

fața naturii colorată de atitudinea (...) de a asocia sublimul cu trivialul"[9].

Cele mai realizate pagini de război ale lui George Topîrceanu le găsim în *Pirin-Planina. Episoduri tragice și comice din captivitate* (1936), ultima scriere terminată a autorului. După cum se poate deduce și din subtitlu, cartea este rezultatul unei experiențe autentice, și anume captivitatea din Bulgaria (1916-1918), după înfrângerea trupelor române în Turtucaia. La baza volumului stau o serie de „amintiri din Bulgaria", publicate mai întâi în *Însemnări literare* (1919), toate reproduse apoi în volumul *În ghiara lor. Amintiri din Bulgaria și schițe ușoare* (1920).

Traversând Bulgaria ca prizonier, Topîrceanu și-a notat impresiile asupra locurilor și oamenilor. Ostașii sunt primiți cu ostilitate de un pământ arid și indiferent, care nu le poate satisface nici setea și nici foamea. Suferința produce imagini de coșmar, în cadrul cărora individul e redus până la dezagregare. Jafurile și execuțiile sunt surprinse în tablouri sumbre, precum cel din gara Nadejda: „Nenorociții noștri țărani nu mai aveau nimic omenesc în ei. Îmbrăcați în niște zdrențe de culoare mohorâtă, fără nume, pe care vântul umed sau crivățul tăios le hărțuia în toate părțile, purtând în picioare cârpe învălătucite, legate de sfoară – slabi, murdari, cu fața pământie, cu ochii sticloși, cu mintea rătăcită de atâta mizerie, păreau niște cadavre care s-au sculat cu pământul în cap și-au ieșit la lumina zilei în hainele lor putrede, îmbibate de țărână."

Mai mult decât captivitatea fizică, pe autor îl mistuie tortuta spirituală, pe care crede că o poate atenua prin autosugestie: „Stând cu spatele spre tabără, puteam să-mi închipui că nu mai sunt prizonier, să am iluzia că sunt liber. Şi încercam să prelungesc clipele acestea de linişte şi singurătate".

Un capitol întreg este consacrat peregrinărilor prin diferite lagăre, fiecare lagăr având peripeţiile şi curiozităţile lui, prezentate cu o uşoară notă umoristică. Dacă prizonierii francezi, de pildă, căutau arici din care să-şi facă supa, italienii mâncau broaşte la fiecare masă, în timp ce românii urmăreau ... turmele de capre!

Descrierea naturii e prezentă în fiecare pagină. Avem o natură grandioasă, oarecum solemnă, care îndepărtează tristeţea. În contact cu această natură, pribeagul prizonier se simpte ca la el acasă, retrăind timpuri de altădată. Iată de ce, o dată cu transferarea sa la Sofia (ca interpret-sanitar la spiralul Clon Evropa), senzaţia este, în mod paradoxal, de singurătate mai puternică.

Cartea este un elogiu adus omenescului, în ceea ce acesta are mai pur şi mai înălţător. Figurile de bulgari sunt privite nu cu ură, ci cu simpatie, făcându-se abstracţie de situaţia lor de inamici. Dintre toţi, de neuitat rămâne figura lui Stancio, soldatul care l-a escortat pe autor la întoarcerea în patrie şi în casa căruia a petrecut frumoasa noapte a Anului Nou. Este tocmai motivul pentru care au comentator bulgar aprecia, la apariţia cărţii, că autorul nu scrie „ca să sconteze un succes uşor, nici ca să fie pe placul unui anumit public şovin" [10]. E adevărat că întâlnim

uneori aluzii ironice la adresa autorităților bulgare sau mici răutăți puse pe seama prizonierilor de alte naționalități, dar peste tot planează omenia și respectul pentru oameni. „*Pirin-Planina*, nota Al. Săndulescu, nu e căutuși de puțin o scriere de investigație șovină sau războinică, ci una îndemnând la respectarea dreptului de libertate națională și a valorilor de cultură și civilizație" [11].

Pirin-Planina (titlul are evidente rezonanțe onomastice bulgărești) încununează activitatea de prozator a lui Topîrceanu, fiind „o sinteză a artei sale de prozator memorialist"[12]. Regăsim aici pe liricul grav și melancolic din *Balada morții*, pe stilistul rafinat, creatorul unor pagini de autentică proză artistică. Așa cum s-a mai spus în critica literară, prin limpezimea de cristal a imaginiilor și mai cu seamă prin limba curat românească în care e scrisă, *Pirin-Planina* se ridică până la valoarea și strălucirea *Baladei munților*, constituind, alături de aceasta, una dintre operele de marcă ale scriitorului.

Situat la granița dintre memorialistică și reportaj, volumul lui MIHAIL SADOVEANU (1880-1961), *File sângerate*, subintitulată, de altfel, „Povestiri și impresii de pe front", cuprinde relatările unor soldați și subofițeri (*Mandache Sacagiul*) sau consemnările unor vizite făcute pe front imediat după terminarea luptelor (*Bătălia de la Mărășești, Bătălia de la Mărăști*). Atât în registrul memorialistic, cât și în cel reportericesc, pana scriitorului este sensibilă deopotrivă la frumusețea naturii, ca și la atrocitățile războiului. „În ziua limpede și strălucită – scrie autorul –, mi se perindează răpede pe dinaintea privirilor,

din nou, locuri vechi şi cunoscute: dumbrava încântătoare de la Strunga, drumul lin spre Roman străjuit de arbori străvechi, apoi, ajunse în şoseaua naţională, valea Moldovei în dreapta, valea Siretului în stânga, supt uşoare pulberi argintii".

Imaginea frontului e una apocaliptică: „Morţii noştri erau căzuţi toţi avântaţi espre inamic, unii în poziţii ciudate. Unul asupra unei bavarez strivindu-l parcă, străpungându-l cu baioneta, încremenit şi el cu casca sfredelită prin frunte de un gloţ. Altul înmărmurise cu arma în cumpănire ca o stană, cu braţul stâng înainte, cu gura căscată, cu ochii fioroşi".

Alcătuind un amestec de ficţiune şi reportaj, volumul devine credibil prin sinceritatea lui debordantă. Totuşi, valoarea sa literară rămâne, în perspectiva timpului, relativă.

Elogios receptate de publicul cititor şi de critica literară (G. Călinescu, Eugen Lovinescu, Teodor Teodorescu Braniştе, I. A. Bassarabescu, Sterie Diamandi, Constantin Xeni etc.), *Portretele şi amintirile*[13] lui I. GH. Duca (2879-1933), împreună cu *Memoriile* sale, publicate doar fragmentar, conferă autorului un lor de frunte în memorialistica românească. Amintirile sale au valoarea unui autentic document de epocă, în primul rând pentru că sunt datorate unei personalităţi politice româneşti din perioada de dinaintea şi de după primul război mondial. În al doilea rând, pentru că aceste memorii poartă pecetea inconfundabilă a lui I. Gh. Duca, observator lucid şi atent al societăţii româneşti dintr-o perioadă pe cât de

zbuciumată, pe atât de hotărâroare pentru destinele României.

Fără a ne interesa, în cazul de față, valoarea de ansamblu a acestor memorii de excepție, ne vom opri doar asupra paginilor ce reconstituie atmosfera unora dintre zilele de grea compănă, când a fost hotărâtă poziția României față de primul război mondial. E vorba, în speță, despre desfășurarea celebrului consiliu de coroană din 3 august 1914, care a proclamat neutralitatea României.

Descrierea acestei scene istorice este antologică, prin capacitatea scriitorului de a sugera, cu o mare economie de mijlocace, solemnitatea și gravitatea momentului: „Consiliul s-a ținut la castelul Peleș, în sala de muzică, la ora 5 d.a. În mijlocul sălii, se așezase o masă mare, acoperită cu tradiționalul postav verde. Masa era mai mult pătrată decât dreptunghiulară. În mijlocul ei stăteau, suprapuse, legate în piele verde și în marochiu roșu, tratatele, vestitele și misterioasele tratate. Regele Carol își făcu intrarea, întovărășit de moștenitorul său, principele Ferdinand. Ne făcu semn să luăm loc. Principele Ferdinand se așeză în fața regelui. Regele, totdeauna preocupat de chestiunile de protocol, invită pe Theodor Rosetti, cel mai vechi dintre președinții lui de consiliu, la dreapta lui, pe Petre Carp la stânga lui. La dreapta principelui, Brătianu, la stânga, Marghiloman. Ceilalți ne-am așezat unde ne-am nimerit".

Într-un articol datat „14 ianuarie 1934" și intitulat *I.G. Duca, scriitor,* George Călinescu, fără tonul encomiastic obișnuit în astfel de împrejurări (în urmă cu câteva

săpămâni I. G. Duca fusese asasinat mişeleşte, în gara Sinaia, de membri ai organizaţiei fasciste „Garda de Fier"), făcea o primă apreciere globală asupra talentului literar al lui I. G. Duca, pe care îl compara cu Nicolae Iorga, „prin putinţa de a se desprinde în chiar focul acţiunii de prezent şi a se transforma în memorialist"[14]. Mai departe, criticul observa firea contemplativă a autorului, care contrasta flagrant cu activismul său politic: „Să fii om politic de categoria întâi şi să observi pe furiş mâna oamenilor cu care vii în contact, aceasta înseamnă o mare capacitate de a te rupe din înlănţuirea sentimetelor imediate, o mare putere de contemplaţie şi aici e literatură."

Ca o dovadă că I. G. Duca poate fi revendicat şi de literatura propriu-zisă este şi gestul lui E. Lovinescu de a-l include în *Antologia scriitorilor ocazionali*[15], unde, prezentând faimosul eseu al lui I. G. Duca, *Mâinile*, Lovinescu spunea că acesta „e cu totul remarcabil şi la înălţimea reputaţiei de care se bucură." În ce priveşte stilul memorialistului, tot E. Lovinescu observa că „eseul (dar observaţia se poate extinde asupra tuturor paginilor memorialistice) e stilizat cu nuanţe, cu subtilităţi de analize şi de ton, de care numai un adevărat scriitor putea fi în stare" [16].

Ca în orice scriere memorialistică, galeria de portrete este extrem de bogată. Deşi cele mai multe dintre portretele sale sunt creionate sub semnul admiraţiei (regele Carol, I. C. Brătianu, Ion I. C. Brătianu, Take Ionescu etc.), accentele critice nu lipsesc, autorul necruţându-şi

contemporanii (chiar dacă se întâmpla ca unii dintre aceştia să-i fie prieteni). Astfel, Ion Lahovary este „ultimul şi cel mai puţin strălucit din trinitatea fraţilor Lahovary", Ion Grădeşteanu îi apare memorialistului ca „un spirit de altfel mediocru şi profund reacţionar".

Anecdotica, cea care se consideră a fi sarea şi piperul lucrărilor memorialistice, lipseşte la I. G. Duca, ea fiind, de altfel, incompatibilă cu sobrietatea şi solemnitatea stilului. Iată, bunăoară, în ce termeni descrie autorul momentul protocolar al semnării tratatului de intrare a României în război: „Vintilă Brătianu pregătise în mijlocul mesei o călimară frumoasă şi un condei destinat a fi păstrat în amintirea acestei scene istorice. Poklewsky, emoţionat şi el, a iscălit cel dintâi, în mijlocul unei tăceri pline de solemnitate, rând pe rând, cele cinci exemplare. Brătianu, cel din urmă, a luat şi el tocul şi, prin iscălitura lui, a legat soarta neamului românesc de soarta aliaţilor, semnând astfel actul însuşi de naştere a unităţii noastre naţionale". Se remarcă, însă, de la prima frază, ceea ce Alexandru Philippide numea *puterea stilului*, care constă în capacitatea unui scriitor „de a-şi clădi cu atenţie perioadele şi de a şti să le dea de multe ori aparenţa, căpătată cu migală, a dezvoltării spontane. Osteneală cu care scriitorul îşi meşteşugeşte stilul nu lasă în frumuseţea acestuia nici o zgură"[17]. Articolele lui I. G. Duca, remarca Lovinescu în *Antologia...* sa, „ sunt scrise şi muncite".

Că memorialistul îşi şlefuia scrierile tot aşa cum îşi „potrivea" fiecare discurs este un fapt indubidabil. Ceea ce omul admiră, aceasta îl şi defineşte, spunea cineva. Aşa

încât nu ne mirăm că, apreciind intervenţia în Consiliul de coroană a lui Lahpvary, memorialistul constată: „Pe urmă alunecă însă în motivări şi în digresiuni care slăbiră tot efectul declaraţiunii sale".

Fraza are o limpezime de cristal, care mai poate fi întâlnită şi în eseurile lui Mircea Maliţa din *Aurul cenuşiu*. Iată, în câteva cuvinte, propagarea în rândul maselor a hotărârii Consiliului de Coroană: „Când am sosit în Sinaia, lumea şi gazetarii s-au năpustit asupra noastră. Când au aflat că rezultatul lungilor noastre deliberări e neutralitatea, a fost un strigăt general de bucurie şi de aprobare. Consiliul de Coroană luase hotărârea care corespundea dorinţei generale a ţării".

Dar de „puterea stilului" mai ţin şi alte elemente. Utilizarea anumitor termeni uşor arhaizaţi (*emoţiune, preciziune, prescripţiune, stipulaţiune* etc.), fără a crea senzaţia de desuetudine, conferă paginii, în subtext, parfumul cu totul aparte al epocii. Spre acelaşi ţel converge şi actualizarea unor sensuri vechi ale cuvintelor (*penibil* = greu) sau utilizarea unor forme verbale ieşine din uz (*trebuiesc*). Termenul neologic (*improductibil, infailibilitate, ne importa* – ne interesa), departe de a fi vecin cu preţiozitatea, pare anume convocat pentru a exprima concizia şi claritatea. Procedeul comparaţiei („întinse mâna cu gestul preotului care, în fine, desluşeşte tainele altarului"), epitetul caracterizator („ton sfătos şi melancolic", „documente nepăsătoare", „imagine credincioasă"), expresia plastică („să umplem cupa sărmanului

rege cu toate amărăciunile deodată") sunt tot atâția factori care conferă paginii memorialistice o pecete aparte.

Bogată în informații dintre cele mai autorizate, vădind același talent literar din mai toate discursurile sale, memorialistica lui I.G. Duca poartă amprenta viziunii politice și a puternicei personalități a autorului ei. Scrierile memorialistice datorate acestui mare om de stat au avut o soartă vitregă. Ele au fost lăsate în manuscris în două volume de *Memorii*, privind *Neutralitatea (1914-1916)* și *Războiul (1916-1919)*, din care revista *Magazin istoric* a publicat unele fragmente, în 1976. Fiul marelui om politic, George I. Duca, a publicat varianta primară a manuscrisului la Editura Ion Dumitru din München, în anii 1981-1982). Volumul *Portrete și amintiri* a fost reeditat recent la Editura Humanitas. Când opera va fi integral tipărită și receptată la noi, se va vedea că I. G. Duca trebuie așezat în constelația de aur a memoraliticii românești, acolo unde strălucesc cu putere Nicolae Iorga, Eugen Lovinescu și Iorgu Iordan.

Publicate în jurul vârstei de 90 de ani, *Memoriile*[18] lui IORGU IORDAN (1888-1986) au produs o mare supriză tuturor celor care îl cunoșteau pe omul „sever și discret". După cum mărturisește autorul, în prefață, hotărârea a fost determinată de „constiința unei datorii față de societatea în mijlocul căreia am trăit și care m-a ajutat, nu numai indirect, să-i fiu de folos după puterile mele". Constituind un adevărat Bildungsroman, memoriile sunt structurate în trei volume, divizate la rândul lor în capitole unitare, trădând spiritul metodic al omului de știință.

Primul volum cuprinde evocarea copilăriei, a adolescenței și a primei tinereți, al doilea – perindarea pe la diverse școli, studiile de specialitate, cariera universitară, viața politică sub dictatura regală și regimul fascist. În sfârșit, cel de-al treilea volum surprinde momentul actului de la 23 august, activitatea de ambasador la Moscova, participarea la congresele și reuniunile internaționale, încheindu-se cu un capitol despre „viața familială și personală".

Ultimul capitol al primului volum este intitulat *Războiul nostru* și surprinde atmosfera Iașului devenit brusc capitala țării, în anii dramatici ai primului război mondial. În alte pagini sunt înfățișate argumentele celor două grupări, în care fusese scindată opinia publică românească în legătură cu intrarea țării în război: tabăra „antantofililor", reprezentată doar de câțiva oameni politici (C. Stere, P. P. Carp, Al. Marghiloman). Autorul nu numai că arată explicit în ce grupare se includea el însuși, dar aduce și argumente. Astfel, se amintește, și nu tocmai întâmplător, de gravul act de trădare al colonelului Sturdza (caz surprins și în însemnările zilnice ale mareșalului Averescu), fiul fostului președinte al Partidului Național Liberal și ginere al lui P. P. Carp. „Această rudenie spune ceva", afirmă malițios memorialistul.

Trăsăturile generale ale *Memoriilor* se regăsesc, cum e și firesc, și în capitolul care ne interesează pe noi. În acest sens, vom observa că fiind vorba despre memoriile unui lingvist, deci ale unui om de știință care s-a ocupat

toată viața de cercetarea *faptelor*, era oarecum firesc ca accentul să nu cadă pe literaturizare, ci pe informația exactă. Ajutat de o memorie extraordinară, autorul face observații de ordin istoric, politic, militar etc., care pot interesa pe specialiști. Memorialistul este imparțial, dar nu impersonal, luând de fiecare dată atitudine față de oameni și evenimente. Uneori, în cazuri mai delicate și controversate, adevărul este spus prin omisiune. Anecdotica este aspru cenzurată, ca și la I. G. Duca. Iar când pătrunde, totuși, ea se menține în limitele decenței. Portretistica, bogată și diversă, se deosebește de a lui Iorga, bunăoară, care este polemică și pamfletară, sau de a lui Lovinescu și Cioculescu, apreciată pentru spiritul ei maliții, ironic. Iordan aplică personajelor sale judecata morală, dându-le „note" după faptele lor.

Vorbind despre alții, autorul nu uită să vorbească și despre sine. Nu dovedește nici orgoliu, dar nici falsă modestie. De o remarcabilă unitate stilistică, *Memoriile* au o trăsătură specifică tuturor scrierilor lui Iorgu Iordan, care le fac inconfundabile: claritatea impecabilă și desele paranteze și nuanțări, în care Tudor Vianu vedea „grija sa de a nu spune mai mult, dar nici mai puțin decât îl autorizează examenul cel mai conștiincios al faptelor, acea preocupare de exactitate și adevăr"[18]. Iată o secvență din Iașul anilor 1917-1918: „Mi se întâmpla să văd aproape zilnic, chiar pe stada Lăpușneanu, camioane enorme încărcare cu cadrave, care, fiind puse claie peste grămadă, se trădau, ca să zic așa, deși erau chipurile acoperite cu prelate, prin faptul că vreun picior sau vreo mână spânzura

peste marginea lăzii camionului. Aceste două boli (tifosul exantematic şi febra recurentă) nu făceau, bineînţeles, deosebiri între civili şi militari. Cred – simplă presupunere pesimistă – că numărul celor dintâi căzuţi victime nu era mult, poate chiar deloc, mai mic decât al celorlaţi".

În „lipsa de talent", pe care autorul o invocă în câteva rânduri, e imposibil să nu fie strecurată o anume ironie. Memorialistul nici n-a dorit „să literaturizeze", ci să prezinte fapte, întâmplări, realităţi, iar în aceste cazuri talentul provine din sinceritatea confesiunii, din forţa amănuntului şi densitatea concretului. Într-un domeniu atât de expus falsurilor şi mistificărilor de tot felul, *Memoriile* lui Iorgu Iordan fac o notă aparte, constituind o revanşă şi o biruinţă a ordinii şi adevărului asupra „literaturizării".

Intitulate sugestiv *File rupte din cartea războiului*,[20] memoriile lui GHEORGHE I. BRĂTIANU (1898-1953), voluntar în armata română în anii celei dintâi conflagraţii mondiale, cuprind câteva „file" din marea carte a războiului: mobilizarea, luptele de pe Coşna, armistiţiul, întoarcerea trupelor pe de front, sprijinul acordat oştirii de populaţia satelor. Intenţia autorului, mărturisită în „Cuvânt înainte", era de a oferi cititorului nu atât redarea frustă a faptelor, cât mai ales *atmosfera* acelor zile de răscruce pentru soarta neamului românesc. „Sunt păcatele tinereţelor, de carii nimeni nu scapă", spunea autorul, continuând: „Îndrăznesc a nădăjdui că în aceste însemnări, ce oglindesc vârsta de 19 ani ai voluntarului de atunci, în cari cititorul ar căuta zadarnic fapte şi împrejurări deosebite, va fi rămas ceva din atmosfera unor

vremuri de luptă şi de jertfă, o mărturie sinceră la judecarea viitorului".

Faţa tragică a războiului se reflectă în numeroase episoade: în tranşee, în timpul unui atac sau contraatac, în secvenţele din spital etc. O scenă din luptele purtate la Cireşoaia va fi parcă decupată de Liviu Rebreanu în romanul *Pădurea spânzuraţilor:* „Lângă Bacău, pe front, o campanie de honvezi, bine adăpostiţi, oprea în loc înaintarea românilor, făcând ravagii în rândul acestora. Cu mult curaj, un sergent român reuşeşte să-i neutralizeze pe inamici, care se prăbuşesc peste mitraliera înţepenită. Mai rămâne unul care, cu mâinile spre cer, strigă în vacarmul din jur: „Nu daţi, fraţilor, că şi eu mi-s român". Sergentul însă nu-şi mai stăpâneşte furia. - Acu ţi-ai adus aminte că eşti român! Şi grenada aruncată cu sete sfărâmă în bucăţi mitraliera şi pe apărătorul ei". Foarte reuşite sunt scenele revederii cu familia, atmosfera din zilele de Crăciun, trăit pe front, precum şi unele secvenţe de luptă. Prin toate locurile străbătute, autorul este interesat de urmele trecutului, anunţându-se astfel marele istoric de mai târziu. Emoţionante apar unele momente din zilele armistiţiului, când foştii adversari „pe viaţă şi pe moarte" se întâlneau în tranşee pentru a face schimb de ...ţigări şi ziare. Mai apropiate de literatură decât de istorie (lipsesc detaliile tehnico-tactice, întâlnite mai ales în memoriile militarilor), „filele" lui Brătianu reuşesc să fie exact ceea ce a dorit autorul – pagini de evocare a atmosferei din dramaticele zile de război.

Scrise frumos, într-o aleasă limbă românească, ce aminteşte de frazarea sadoveniană, memoriile marelui istoric constituie o pagină vie din epopeea războiului pentru întregirea neamului.

O personalitate cu totul aparte o au *Notiţele zilnice din război*[21] (două volume, 1937), datorate mareşalului ALEXANDRU AVERESCU (1859-1938). Acestea se constituie într-o cronică exactă a vieţii de campanie, din perspectiva marilor unităţi pe care le-a comandat Averescu şi a marilor responsabilităţi de comandă cu care a fost investit în anii 1916-1918. Redactate sub formă de jurnal de campanie, aceste insolite „notiţe zilnice" se aseamănă în multe privinţe cu însemnările zilnice maioresciene. Nu numai prin notaţia laconică şi expresia lapidară (în genul: „În toate părţile material de război în cantităţi foarte mari. M-am fotografiat la Vizantea în curtea unui fost depozit de muniţii de artilerie"), ci şi prin atitudinea orgolioasă, olimpiană, care nu admitea să fie contrazisă (a se vedea, de pildă, atitudinea sa faţă de misiunea militară franceză în România, despre care credea că, prin unele atribuţii, lezează prestigiul şi capacitatea comandamentului român).

Într-o prefaţă, autorul arată că scopul lucrării sale a fost ca aceste notiţe „să slujească studioşilor de mai târziu, să tragă învăţăminte din experienţa altora," menţionând şi exigenţele în spiritul cărora şi-a redactat lucrarea: „Redarea adevărului absolul nealterat; o sinceritate absolută, dar şi o neîntinată onestitate". Mareşalul reproduce ordine de zi, memorii, tabele, hărţi de specialitate. Nu lipsesc notele critice, incluiv la adresa regelui. Aşadar, pe lângă

consemnarea în stil maiorescian a faptelor nude, paginile conţin şi observaţii şi aprecieri foarte personale, expresie a originalităţii autorului. Militar de carieră, mareşalul afişează peste tot o notă de fermitate, care, să recunoaştem, stă bine unui oştean: „Din parte-mi pot numai spune că dacă le-am cerut, înseamnă că am nevoie şi asupra afirmaţiilor mele nu primesc nici o discuţiune".

Portretele, extrem de numeroase, sunt făcute în tuşe sigure, subliniind trăsăturile esenţiale ale personalităţilor. Fără excese de patriotism, autorul menţionează, nu o dată, eroismul soldaţilor români, puterea lor de sacrificiu. Faptele senzaţionale, întâmplările anecdotice sunt rare. Trădarea colonelului Sturza (un fapt mai puţin obişnuit pe front) este consemnată în termenii seci ai unui comunicat. Rareori mai scapă câte o ironie, ca în situaţia cu generalul rus care s-a opus unei iniţiative româneşti. Mareşalul îi cere explicaţii, notând în felul următor reacţia partenerului de dialog: „Neavând ce răspunde, cu o politeţă la înălţimea rangului ce are, a închis telefonul".

Notiţele zilnice nu alcătuiesc numai un jurnal de front. Prin încărcătura lor ştiinţifică, prin valoarea informaţională şi veridicitatea faptelor transmise, memoriile mareşalului Averescu rămân documente de o valoare unică. Ele nu conţin nici o urmă de „literaturizare", confirmând o observaţie călinesciană: „Înseamnă zilnic pe hârtie cine nu poate transforma experienţa în ficţiune artistică" [22].

Paleta atât de diversă a memorialisticii de război a fost recent îmbogăţită cu *Jurnalul de front*[23] al lui HORIA

LAZĂR (1888-1922). Descendent al marelul dascăl şi cărturar Gh. Lazăr, Horia Lazăr a moştenit calităţile literare ale tatălui său, care s-a afirmat ca poet în limba română şi germană, fiind elogiat de însuşi Vasile Alecsandri, în 1878. Redactat în perioada decembrie 1916 – mai 1917, în lagărele de prizonieri din Germania, jurnalul descrie zilele în care Regimentul 18 Infanterie a luat parte la încleştarea cu duşmanul. Fire deosebit de sensibilă, Horia Lazăr surprinde momentul ieşirii din Câmplung-Muscel spre Braşov, când coloanele pornite să elibereze Ardealul călcau pe covorul de flori aruncate în calea lor de o mulţime frenetică şi emoţionată. Scena, unică în memorialistica primului război mondial, merită a fi reţinută: „Pardoseala stradei dispărure sub un covor din cele mai frumoase flori ce am văzut. Din mii de mâini buchete de crizanteme, trandafirii, călţunaşi, zeci de alte flori de culori diferite fluturau într-o grindină necurmată. În câteva sute de metri de mers, oamenii abia se mai lămureau din ploaia de flori (...). Uralele zguduiau formidabil văzduhul de azur peste care razele de aer ale celei mai frumoase zile cădeau în trâmbe bogate". Aceste secvenţe alternează cu imagini de coşmar, cum ar fi acelea provocate de marşul infernal prin ploaia rece de toamnă, când ostaşii sunt nevoiţi să treacă Oltul cu apa până la gât, sub ploaia de gloanţe şi de schije de obuz.

Dacă valoarea documentară pentru istoria primului război mondial pe pământ românesc nu poate fi contestată, valoarea etică şi literară a jurnalului lui Horia Lazăr este la fel de relevantă. Paginile propun un veritabil talent

descriptiv, un fin analist al sufletului uman traumatizat de cataclismul războiului. Descrierile sale de natură se întâlnesc pe fiecare pagină, cu metafore plasticizante, cu personificări ce vin parcă din miturile străveche ale poporului român, cu comparaţii bazate pe cuvinte având un uşor iz arhaic, cu instantanee cinematografice şi imagini ce-şi impun reprezentarea plastică: „...o licărire puternică împurpurează cerul întunecat şi scormoniri de scântei se ridică din când în când în vârtejuri repezi". Alteori descrierea este o oază de linişte pentru sufletul torturat de neprevăzutul încleştării cu moartea: „Amurgul era admirabil, cerul senin şi liniştea deplină întregeau farmecul naturii. Luna se ridicase plină şi poleia într-un chenar de argint silueta de întuneric a pădurii din faţa noastră".

La fel de reuşite sunt multe din portretele făcute. Iat-o pe Zenovia, de o frumuseţe stranie, în port curat românesc, un simbol al românilor din Transilvania: „curată, falnică, cu făpturi nobile şi suflete deschise şi mari". Ea este „o tânără între 15 şi 17 ani, de o rară frumuseţe, cu chipul oval şi fruntea bombată lin, nasul drept şi fin, ochii mari, negri şi adânci, cu sclipiri de agată, proteguiţi de gene dese şi lungi sub sprâncenele subţiri şi artistic arcuite, pieliţa obrazului albă şi străvezie, prin care răsărea azurie, dar puternică, vina fruntei şi miile de capilare ce-i îmbujorau vesel obrajii cei mai netezi din lume".

Un jurnal datorat unui scriitor adevărat.

Apreciată de Camil Petrescu, chiar dacă, în comparaţie cu alte cărţi de profil, „accentul e mai puţin personal, ostentaţia literaturizantă e şi mai incomodă, iar caracterul fragmentar stânjenitor", [24] lucrarea *În vâltoarea războiului*[25] este singura apariţie editorială a generalului CONSTANTIN TURTUREANU. Recenzând-o în *Revista Fundaţiilor*, Camil Petrescu observa interesul cărţii în plan documentar, deoarece autorul s-a servit de note scrise la zi, ulterior verificare şi completate. Având ca temă de bază participarea voluntarilor bucovineni la războiul de întregire a neamului, nucleul cărţii îl formează capitolul *Prăpădul,* în care ni se oferă una din cele mai zguduitoare pagini de război. Iată descrierea unei canonade: „Obuzele de 305 milimetri scot copacii din rădăcini, sfarmă codrul. Stejarii groşi plesnesc în bucăţi. Fântâni arteziene se fac în secunde. Vezuviul se mută aici şi îşi deschide craterul, aruncând lavă din măruntaiele pământului. Ropote de sfărmături de stânci şi schije, căzute din cer, fac să duduie muntele. Pretutindeni se încrucişează fulgerele şi se aud cutremurele de pământ. Se desfundă mormintele ruseşti din apropiere. O duhoare de stârvuri omeneşti împuţeşte aerul. Fumul închide răsuflarea. Ochii lăcrămează. În vijelie firele tolefonice se rup (...). Nu mai ştiu ce se petrece. Peste tot frontul e un iad (...).

Valurile de trăgători s-au apropiat. Primim asaltul la baionetă. E o încăierare în tranşeu. Grenadele bufnesc. Baionetele străpung. Oamenii se sfâşie. Ţestele se sfarmă. Creierii zboară.".

Asemenea pagini, demne de mâna unui maestru, nu sunt puține în lucrarea lui Constantin Turtureanu și dacă autorul ar fi perseverat în direcția literată, putea să-și facă un nume în marea familie a prozatorilor de război.

Fiică a scriitorului Nicolae Gane, de la care a moștenit talentul literar, ELENA TH. EMANDI a primit o educație aleasă și a frecventat cercuri literare familiare tatălui său. Izbucnirea primului război mondial a surprins-o la Iași. O dată cu intrarea României în război, lucrează în cadrul Crucii Roșii, ca soră de caritate pe lângă spitalele din Bârlad și Iași. Impresiile acestor ani le-a împărtășit în volumul *Din anii de durere. Pagini trăite* (1919), care este și singura încercare literară a autoarei[26].

Fără preocupări de stil și fără să urmărească efecte literare, autoarea relatează eforturile făcute de personalul medical pentru vindecarea răniților, pentru alinarea bolilor, împotriva morții neiertătoare. Ea reînvie, cu sobrietate și exactitate, scene de un cutremurător dramatism, din care nu lipsește, totuși, o rază de speranță.

Dedicată „copiilor celor care și-au dat viața pentru țară", cartea, cum mărturisea autoarea într-o scurtă prefață, a fost scrisă „numai în scop de binefacere, fără nici o pretenție literară și mai puțin politică." Cu toate acestea, calitățile literare sunt de netăgăduit. Atmosfera care a precedat izbucnirea războiului, situația delicată în care se găsea România (legată prin tratate secrete de Austro-Ungaria, dar cu dorința mai vie de a realiza Unirea cea mare și eternă), moartea regelui Carol I, moartea propriului său tată sunt tot atâtea pagini de o mare

sinceritate, datorate unui condei care pare exersat. Secvenţe cu adevărat antologice găsim în capitolul care descrie exodul refugiaţilor, deîndată ce ţara a fost invadată de armata cotropitoare. Uimeşte aici precizia detaliului, care dă tablourilor culoare şi plasticitate: „Vagoanele de marfă deschise erau pline de lucrurile cele mai disparate: canapele de pluş alături de butoaie de vin, oglinzi de preţ, plite de bucătărie, cuşti de paseri, dulapuri, oale cu bucătărie, oale de flori erau de toate aruncate la voia întâmplării şi şedeau prin gări zile întregi în ploaie sau ninsoare, aşa că desigur nu se mai alegea nimic din ele". Scenele de un cutremurător dramatism (copiii morţi în trenurile supraaglomerate erau aruncaţi pe fereastră, alţii, decedaţi de frig pe drum, erau părăsiţi de mamele lor pe câmpurile îngheţate, căci „în goana nebună nu avuseseră nici timpul să-i îngroape şi să le însemne mormântul cu o cruce la căpătâi") conferă multor pagini caracter de elegie.

Intitulată *La porţile Moldovei*[27], jurnalul de război al locotentent-colonelului ŞTEFAN PARASCHIVESCU (1881 - ?) cuprinde impresiile adunate de autor între lunile iunie 1917 – mai 1918. Jurnalul este precedat de o scurtă scrisoare a lui Nicolae Iorga, în care se spune: „Notele d-tale sunt foarte interesante şi nu numai bine scrise, dar de o formă literară plăcută. Energia plină de încredere din ele face plăcere sufletului şi va creşte la cetitor simţul de naţie".

Memorialul lui Paraschivescu marchează drumul de luptă al unităţii comandate de autor. Însemnările surprind şi o întâlnire cu scriitorul I. Al. Brătescu-

Voineşti, care, aidoma altor oameni de litere, actori, muzicieni etc. s-au găsit, în acele momente de suferinţă, alături de viteaza armată română. Atent, ca toţi povestitorii moldoveni, la cromatica şi metamorfozele naturii, autorul cutreieră munţii Moldovei, ca Hogaş altădată, dar nu pentru a-i descifra muntelui tainele, ci cu misiunea de a mina toate podurile. Valorea literară a acestui jurnal este minimă.

Asemănătoare ca stil şi structură cu memoriile lui Gh. I. Brătianu sunt amintirile lui GEORGE CORNEA (1892-1925), numele literar al căpitanului Gh. I. N. Popa, care a participat la luptele din Dobrogea, apoi la cele de la Oituz. Experianţa sa de front a fost valorificată în *Simfonia morţii*[28], un fel de memorii deghizare, fără suflu epic şi fără calităţile literare ale romanului *Nebunia lumii* (1920), care l-a făcut oarecum cunoscut în perioada interbelică. Autorul a mai scris şi o piesă în trei acte, *Două forţe*, despre care nu ştim să se fi jucat pe scena vreunui teatru. În pagini dense, înviorate de dialog şi observaţii pătrunzătoare, *Simfonia morţii* cuprinde descrierea luptelor de la Jiu, de la Mărăseşti şi Mărăşti, ultimul copitol, *Tovarăşii*, selectând episoade privind dezordinea ce domnea în armata rusă rămasă fără comandament după Revoluţia din octombrie 1907. Memoriile includ şi episodul rănirii generalului Dragalina, în urma căreia acesta avea să moară. Sunt emoţinante episoadele prinvind abnegaţia populaţiei civile, care a luptat cot la cot cu unităţile armatei pentru învingerea duşmanului.

Redactate la mai bine de 50 de ani de la consumarea faptelor care fac obiectul lor, amintirile veteranului POLIHRON DUMITRESCU, *Ascultând chemarea*[29], nu abundă în date de specialitate, aşa cum se întâmplă cu memoriile militarilor. Dorinţa autorului, exprimată în cuvânt înainte, este de a înfăţişa cititorului „faptele autentice, aşa cum le-am trăit, auzit şi simţit eu atunci, în timpul războiului". Scrise într-un stil atractiv, spontan, cu o uşoară, dar firească nuanţă anecdotică, amintirile narează, imaginând foarte puţin, scene ale câmpului de luptă, fapte autentice, aşa cum autorul le-a păstrat în memorie. Sunt printre puţinele memorii care descriu atenţia acordată educaţiei militare şi patriotice a recruţilor. Sunt amintite concertele date de George Enescu, spectacolele lui Constantin Tănase şi ale altor artişti. Deşi dialogurile au vivacitate, iar portretele făcute tovarăşilor de arme denotă un fin observator al comportamentului uman, amintirile generalului Polihron Dumitrescu nu-şi regăsesc o notă distinctă în vasta literatură de război.

*
* *

Fără o avea o valoare literară deosebită, menţionăm totuşi şi alte lucrări memorialistice dedicate primului război mondial: Neli Cornea, *Însemnări din vremea războiului (Jurnal)*, Bucureşti, f. a.; Maior D. Zotta, *Clipe din învălmăşagul luptelor (din războiul pentru întregirea neamului)*, Chişinău, 1927; Camille Lohan, *Din timpul*

viforniței. Urme neșterse din sufleul unui fost ostaș. 1916-1918, București, 1928; I. M. Dumitrescu, *Jertfă și biruință (în război cu Regimentul 50 infanterie)*, Focșani, f. a.; Constantin Vlădescu, *Cu escadra de monitoare în acțiune pe Dunăre*, București, 1968; General Nicolae Tătaru, *Acum un sfert de veac. Amintiri din război*, București, 1940; Mihail Văgăonescu, *Viața în război. Însemnări zilnice de pe front*, București, 1925; Dr. Mihai Ștefănescu-Galați, *1916-1916. Amintiri din război*, Iași, 1921; General George N. Vrăbiescu, *Bune și rele. În război cu Regimentul 9 Artilerie 1916-1918*, București, 1929; Aureliu C. Locusteanu, *Sub aripa morții. Însemnări fugare din războiul de întregire*, Cluj, 1923; Emilian V. Ionescu, *Pe Neajlov într-o toamnă rece*, București, 1925; Cassian R. Munteanu, *Bătălia de la Mărășești. Zilele de glorie ale Armatei I-a Română (24 iulie-10 august v. 1917)*, București, 1919; Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic 13 august 1916-31 decembrie 1918*, vol. I, București, 1921; Dr. Vasile Bianu, *Însemnări din războiul României Mari*, Cluj, 1926; Romeo Vidrașcu, *Jurnal de campanie, 15 august 1916-18 iulie 1918*, București, 1920; Radu G. Constantinescu, *Din războiul nostru*, Ploiești, 1919; Ioan Missir, *Fata moartă*, București, 1977; Alexandru Rațiu, Carol Spingler, *Pagini de sânge (Amintiri de pe front 1916-1917)*, Iași, 1917; Alexandrina Fălcoianu, *Din zile grele. Un examen de conștiință și un răspuns*, București, 1937; Mihail Toma Maier, *Oameni mici în timpuri mari. Note din viața ceferiștilor în timp de război. 1916-1917*,

Bucureşti, f. a.; Radu Petre Pavel, *Amintiri din viaţa mea, cu expuneri de episoade din războiul 1916-1921 pentru întregirea neamului românesc*, Craiova, 1935; Anibal Stoienescu, *Din vremea ocupaţiei,* Bucureşti, 1927; Nicolae Rusu-Ardeleanu, *Prizonier în ţara ta. Opt luni în teritoriul ocupat. Povestirile locotenetului Florin M. Rădulescu*, Bucureşti, 1918; Virgil Drăghicescu, *707 zile subt cultura pumnului german*, Bucureşti, 1920; Vasile Savel, *Între reţele,* Bucureşti, 1919.

Pagini memorialistice de război conţin şi memoriile lui Constantin Bacalbaşa, *Bucureştiul de altădată*, patru volume, 1932, sau *Capitala sub ocupaţia duşmanului* (1921), Demostene Botez, *Memorii,* vol. I-II (1973), *Jurnaul* lui Gala Galaction (1977) etc. De asemenea, amintim volumul colectiv *Şi-au făcut datoria (Amintiri din primul război mondial)*, 1968, precum şi volumele generalului Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace şi război* (1989) şi medicului Dominic Stanca, *Între două fronturi* (1935).

CAPITOLOL V
NOTE

1 Andrei Branişte, *Literatura fontului: Topîrceanu, Millian Maximin, I. Dragu, Drăculea, Sandu Aldea, Sadoveanu*, în *Cuvântul liber*, I, nr. 9, 19 oct. 1919, p. 24.

2. Valeriu Râpeanu, *Societatea românească...*, p. 18.

3. George Topîrceanu, *Amintiri din luptele de la Turtacaia*, Bucureşti, 1919.

4. Liviu Rebreanu, în *Lumina*, anul I, nr. 308, 11 iulie 1918, p. 1.

5. Al Terziman, în *Scena*, II, nr. 194, 24 iulie 1918.

6. Cf. Constantin Ciopraga, *G. Ibrăileanu către G. Topîrceanu, în Viaţa Românească*, VII, 1954, nr. 11, p. 156.

7. Andrei Branişte, *Idem*, p. 25.

8. G. Topîrceanu, *Idem*, p. 34.

9. Tudor Vianu, *Opere*, V, studii de stilistică, II. Antologie, note şi postfaţă de Sorin Alexandrescu. Text stabilit de Cornelia Botez, Editura Minerva , Bucureşti, 1975, p. 249.

10. Dr. I. S. Penkoff, în *Adevărul literar şi artistic*, 1937, nr. din 10 octombrie.

11. Al. Săndulescu, *Bulgaria văzută de un scriitor român: George Topîrceanu,* în *Analelel Universităţii Bucureşti*, Limbi şi literaturi străine, anul XXIX, nr. 1, 1980, p. 113.

12. Al. Săndulescu, *George Topîrceanu. Viaţa şi opera*, E. S. P. L. A., Bucureşti, 1958, p. 136.

13. I. G. Duca, *Portrete şi amintiri,* Editura Humanitas, Bucureşti, 1990.

14. G. Călinescu, *I. G. Duca scriitor*, în I. G. Duca, *Portrete şi amintiri,* ediţia a V-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1990, p. 8.

15. E. Lovinescu, *Antologia scriitorilor ocazionali*, Bucureşti, 1943, p. 37.

16. *Ibidem,* p. 38.

17. Alexandru Philippide, *Scrieri*, vol. IV. Studii şi eseuri, Editura Minerva, Bucureşti, 1978, p. 331.

18. Iorgu Iordan, *Memorii*, vol. I,, Editura Eminescu, Bucureşti1977.

19. Tudor Vianu, *Iorgu Iordan*, în *Opere,* vol. IV, ed. cit., p. 146.

20. Gheroghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, Editura Cultura Naţională, Bucureşti, f. a..

21. Mareşalul Alexandru Averescu, *Notiţe zilnice din război (1916-1918).* Cu 62 ilustraţii în text, ediţia a III-a, Editura Cultura Naţională, Bucureşti, 1937.

22. G. Călinescu, *Gâlceava înţeleptului cu lumea.* Pseudojurnal de moralist, I. (1927-1939), Editura Minerva, Bucureşti, 1973.

23. Horia Lazăr, *Jurnal de front.* Prefață și ediție îngrijită de Emilia Șt. Milicescu, Editura Militară, București, 1980.

24. Camil Petrescu, *Cărțile luptătorilor*, în *Revista Fundațiilor,* nr. 11, 1938, p. 429.

25. Constantin Turtureanu, *În vâltoarea războiului*, București, 1938.

26. Elena Th. Emandi, *Din anii de durere. Pagini trăite,* Bârlad, 1919.

27. Ștefan Paraschivescu, *La porțile Moldovei. Jurnal de război*, Brăila, 1918.

28. George Cornea, *Simfonia morții*, Editura Cartea Românească, București, 1920.

29. Polihron Dumitrescu, *Ascultând chemarea* (Amintiri din primul război mondial), Editura Militară, București, 1968.

VI. AMINTIRI DIN RAZBOIUL ANTIHITLERIST

„Cel de-al doilea război mondial a introdus în domeniul memorialisticii de război, o inovație. Au apărut pentru prima dată sute și sute de culegeri aparținând soldaților simpli, celor care purtau în ranițele lor bastonul de mareșal... Alături de memoriile acestora, jurnalele, însemnările și comentariile celor care s-au aflat în eșaloanele de comandă, până la cele mai înalte, cifrează la câteva sute de mii de titluri memorialistica celui de-al doilea război mondial".

(CRISTIAN POPIȘTEANU, 1975)

Și al doilea război mondial a beneficiat de lucrări fundamentale în istoriografia românească, chiar dacă ar fi să amintim doar ultima contribuție, în trei volume, *România în anii celui de-al doilea război mondial* (Editura Militară, București, 1989).

Din punctul de vedere care ne interesează, am constat că și numărul lucrărilor memorialistice dedicate celei de-a doua conflagrații mondiale este destul de mare. Câteva considerații sunt absolut necesare.

Astfel, un mare număr de memorii, aparţinând unor personalităţi politice şi militare, care, în noile condiţii create de 23 august 1944, au fost nevoite să-şi părăsească ţara, au apărut în străinătate, motiv pentru care acestea sunt, în general, necunoscute publicului român. Amintim în acest sens memoriile semnate de Raoul Bossy, Armand Călinescu, Grigore Gafencu, Alexandru Cretzianu, Mihail Manoilescu, Radu Rosetti, George Duca, F. C. Nano, Mircea Ioaniţiu, Carol al II-lea etc.

Cele mai multe volume de memorii tipărite la noi au apărut în perioada de relativă „liberalizare", adică în intervalul 1965-1970, prin grija Editurii Militare, care a iniţiat chiar o colecţie – „Memorii de război". Toţi autorii publicaţi au fost, fără excepţie, comandanţi, militari pe frontul antihitlerist. Pentru a evita nota de ariditate, inevitabilă în cazul unor oameni preocupaţi de exactitate şi adevăr, aceştia şi-au luat câte un „colaborator literar", menţionat ca atare pe prima pagină de gardă şi care, probabil, a avut rolul de a stiliza textul, de a-l înviora cu dialoguri, portrete, descrieri de natură etc.

Am depistat peste douăzeci de astfel de volume care au câteva însuşiri comune, prin care devine dificilă operaţia de individualizare a lor. Astfel, toate memoriile se referă doar la cea de-a doua parte a războiului, respectiv 23 august 1944 - 9 mai 1945, trecând sub tăcere etapa războiului antisovietic (22 iunie 1941- 23 august 1944), care a fost o perioadă la fel de dramatică şi plină de eroism.

Memoriile publicate aduc fapte şi argumente în sprijinul cunoaşterii diferitelor aspecte ale războiului antihitlerist. Surprind atmosfera frontului, relevă capacitatea de comandă a ofiţerilor şi eroismul ostaşilor, ca şi trăirile celor care au fost direct implicaţi în încleştarea luptelor.

În acelaşi timp, memorialistica de faţă este cea mai poluată din punct de vedere ideologic, în sensul că exagerează unele aspecte (rolul covârşitor al P.C.R., frăţia de arme româno-sovietică), omiţând altele (marile vexaţiuni la care a fost supusă armata română de către sovietici, prin sfidarea hotărârilor Marelui Stat Major Român, prin faptul că, imediat după 23 august 1944, trupele sovietice continuau să dezarmeze unităţile româneşti sau instalau autorităţi de ocupaţie şi în zone în care nu se afla nici o forţă militară germană etc.).

Datorită acestor motive, memoriile n-au avut nici un ecou literar. Presa literară nu le-a consemnat apariţia, aşa cum s-a întâmplat în 1877, în 1913, 1916-1918.

La acest „insucces" au mai contribuit, desigur, şi alţi factori, între care amintim orizontul de cultură al cititorilor, concurenţa mijloacelor de informare în masă (în special televiziunea).

*

* *

În rândul memorialiştilor care s-au bucurat de un oarecare succes se numără AUREL MIHALE (n. 1922).

Combatant el însuşi pe frontul antihitlerist, Mihale aminteşte, prin intenţiile şi realizările sale epice, de eforturile grandioase ale unui Cezar Petrescu. Situată la graniţa dintre memorialistică şi reportaj, opera sa vrea să ofere o amplă frescă istorică, socială şi politică a societăţii româneşti din anii premergători actului de la 23 august 1944, dar, mai ales, de după acest eveniment. Ca şi în cazul lui Laurenţiu Fulga, experienţa sa de front s-a transformat într-o obsesie literară. Ampla trilogie, *Cronică de război* (1966), vizeaza participarea, poporului român la cea de-a doua conflagraţie mondială. Sub raportul construcţiei, tehnica trilogiei aminteşte de cea folosită de Sadoveanu în *Hanu-Ancuţei*, fiecare personaj povestindu-şi întâmplările trăite, rolul comisului Ioniţă avându-l aici naratorul omniprezent. În general, memorialitica de război a lui Mihale se remarcă prin timbrul de autenticitate a sitaţiilor şi detaliilor, prin spiritul penetrant de observaţie. Războiul nu mai apare oglindit în conştiinţa unor intelectuali, cum se întâmpla la Rebreanu, Cezar sau Camil Petrescu, ci în a tuturor categoriilor sociale, locul central ocupându-l soldatul simplu, muncitor sau ţăran. Atenţia nu este acordată individului, ci masei, observaţia psihologică fiind uneori schematică. Patetismul exterior, tendinţa de exagerare („munţii de oase şi valurile de sânge ale vitejilor") ar fi putut stârni proteste din partea lui Camil Petrescu. Comentate elogios de către criticii veneraţi şi temuţi ai epocii (Mihai Novicov, Ion Vitner, Ov. S. Crohmălniceanu, Paul Georgescu etc.), *Cronica de*

război a lui Aurel Mihale a intrat ulterior în conul de umbră al cititorului şi criticii literare.

Deosebindu-se de lucrările scrise „cu multă artă literară", care conţin întâmplări, uneori senzaţionale şi amuzante, mai mult sau mai puţin autentice, dar captivante, ne apar acele memorii „cu un aspect narativ mai puţin atractiv, dar care oglindesc veridic relitatea, urmărind, înainte de toate, o informare cât mai largă şi precisă", după cum se exprima unul dintre autori. Iată care sunt aceste volume: General-locotentent în rezervă Edgar Rădulescu, *Din jurnalul meu de front* (Editura Militară, Bucureşti, 1972); general-locotentnt (r.) Ion Botea, *Prin ploi, prin viscol, peste râuri şi munţi* (Editura Militară, Bucureşti, 1982); Idem, *Spre piscul victoriei* (Editura Militară, Bucureşti, 1973); G-ral-lt. (r.) Mihail Corbuleanu, *De pe Mureş pe Morava* (Editura Militară, Bucureşti, 1970); G-ral-col. (r.) Ilie Creţulescu, *Peste crestele Carpaţilor* (Editura Militară, 1968); col. Mihai Cucu, *Din Câmpia Dunării dincolo de munţii Cehoslovaciei (Drumul de luptă al Diviţiei 10 Infanterie în războiul antihitlerist)* (Editura Militară, 1972); G-ral-col. (r) Costin Ionaşcu, *Mărturia documentelor* (Editura Militară, 1968); Emilian Ionescu, *În uniformă pentru totdeauna* (Editura Militară, 1979); G-ral-col. (r) Marin Manafu, *Pe „pământul Băniei" (august-septembrie 1944)* (Editura Militară, 1969); Col. (r) Costachi Mândru, *Zi şi noapte* (Editura Militară, 1967); Idem, *Focuri în Bărăgan*, (Editura Militară, 1973); G-ral-lt. (r.) Leonard Miculescu, *Asaltul vânătorilor de munte* (Editura Militară, 1967); G-

ral-col. (r) Radu Niculescu-Cociu, *La comanda Corpului 7 Armată. Evocări* (Editura Militară, 1967); Ion Gh. Pană, *260 de zile în faţa morţii* (Editura Militară, 1970); G-ral-it. (r) Dumitru Popescu, *La porţile Timişoarei, Septembrie 1944* (Editura Militară, 1968); Marius (r) Ştefan Şovert, *Paraşutiştii în luptă* (Editura Militară, 1973); Col. (r) Nistor Teodorescu, *La Mălini în august `44* (Editura Militară, 1966); Dr. Gheorghe Ţugui, *Un artilerist în rândurile infaneriei* (Editura Militară, 1973); G-ral-marior (r) Toma Zotter, *Fragmente de epopee* (Editura Militară, 1966); Dr. Constantin Ucrain, Dumitru Criciu, *Zile de epopee.* Cu un cuvânt înainte de g-ral-col. dr. Iulian Topliceanu (Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985); Colectiv, *În primele linii de foc. Amintiri ale unor veterani participanţi la războiul antihitlerist* (Editura Militară, 1981); Colectiv, *Povestesc veteranii*, două vol. (Editura Militară, 1983); Colectiv, *În numele victoriei* (Editura Militară, 1976) Col.(r) Aurică Sitaru, *Cu Divizia 19 Infanterie pe frontul antihitlerist* (Editura Militară, 1981).

*

* *

Sperăm ca evenimentele din Decembrie 1989 să impună un reveriment şi în memorialistica ultimului război mondial, pentru ca aceasta, împreună cu lucrările similare prilejuite de celelalte războaie, să alcătuiască ceeea ce îşi dorea Eugen Lovinescu, în urmă cu aproape cinci decenii: „o ramură posibilă a literaturii naţionale".

CONCLUZII

„Cărţile foştilor luptători sunt totdeauna binevenite, căci ele sunt prilej de scrutări de conştiinţă, fiindcă ele alcătuiesc un adevărat capitol naţional, mai trecut cu vederea în vremuri de pace şi uitare de sine, dar mai aproape de sufletul tuturor în vremuri de nelinişte şi ameninţare".

(CAMIL PETRESCU, 1938)

Despre toate războaiele s-au scris (sau urmează să se scrie) lucrări ştiinţifice temeinice, menite să ofere o imagine obiectivă şi cât mai cuprinzătoare a evenimentelor, desprinsă de contingenţele fenomenului studiat. Cu trecerea anilor, se deschid arhivele, se descoperă noi documente, enigmele încep să se dezlege (o parte cel puţin), detaşarea de perioada respectivă aducând adevărul la lumina zilei. „Timpului înaintând îi place să rezolve totul" – obişnuia să spună Eschil.

Dar atmosfera marilor momente ale istoriei, tensiunile, emoţiile, aşteptările, deziluziile, satisfacţiile, toate aceste stări de spirit care dau viaţă şi culoare desfăşurărilor istorice, care conferă istoriei şi o dimensiune umană, toate acestea nu pot fi surprinse decât sporadic şi

incomplet în rezultatele unei analize reci şi distante, aşa cum trebuie să fie o analiză ştiinţifică. Rolul de a consemna aspectele intime, delicate, omeneşti ale actelor istorice revine, aşadar, memorialisticii (memoriilor, jurnalelor, scrisorilor etc.). Ele vor dezvălui faţa nevăzută a evenimentelor, fie imediat, sub impulsul faptelor trăite, fie mai târziu, când amintirile s-au sedimentat, s-au mai estompat, când orizontul cunoştinţelor s-a lărgit, prin aflarea altor experienţe umane sau prin lecturi despre întâmplări petrecute aievea, ori s-au diminuat prin omenească şi firească uitare.

„Literatura subiectivă", cum o denumea Tudor Vianu, surprinde freamătul şi vâltoarea evenimentelor, reînnoieşte trăirile la înaltă tensiune şi sfârşeşte prin a-l face pe cititor contemporan cu întâmplări de mult petrecute. Este ceea ce se numeşte, cu o expresie deja intrată în uz, „istoria trăită".

Chiar dacă memorialistica de război nu constituie (decât cu rare excepţii) pentru cititorul de azi o revelaţie, iar aceasta nu s-a înscris cu opere majore în istoria literaturii române, unele titluri n-au trecut, totuşi, neobservate. Caragiale, Barbu Ştefănescu Delavrancea, Mihail Dragomirescu, Nicolae Iorga, Camil Petrescu, Martha Bibescu, Ioan Neniţescu le-au prefaţat sau au scris despre ele, le-au reproşat lipsurile, dar le-au şi elogiat calităţile. Unele din aceste lucrări au fost traduse în limbi străine, au luat premii ale Academiei Române (T. Văcărescu, C. Gane), au cunoscut mai multe ediţii (T. Văcărescu, Şt. Georgescu-Sergent, I. G. Duca) sau

reeditări ulterioare, mai aproape de zilele noastre (Gh. Nicola Stoian Ogrineanu, Şt. Georgescu-Sergent, I. G. Duca).

Caragiale – ca să ne referim la un exemplu clasic –, prefaţând volumul căpitanului Mihail Dumitrescu, sublinia un fapt esenţial pentru înţelegerea specificului acestui gen de lucrări şi anume că „nu avem a face cu o operă de artă, ci cu relaţia exactă a unuia dintre făptuitori. Astfel, tot aparatul artistic lipseşte: el e înlocuit, în această dare de seamă, prin bogăţia episoadelor şi prin simplicitatea expunerilor". Tot Caragiale recomanda cu căldură cartea de amintiri a lui Şt. Gergescu-Sergent, deoarece era scrisă „într-un stil natural, absolut lipsit de pretenţii şi de artificialitate falsă". Aceste aprecieri ale autorului *Scrisorii pierdute* asupra celor două volume nu îşi putea avea sorgintea într-o amabilitate de circumstanţă, ce nu-i era proprie marelui nostru dramaturg, ci în constantul său refuz al literaturizării, al frazeologiei bombastice, în sensibilitatea sa faţă de tot ce era autentic.

Majoritatea lucrărilor memorialistice se referă la un *singur eveniment*, dar care angajase poporul român într-o luptă ce încununa o aspiraţie seculară (1877 – independenţa, 1918 – Unirea, 1944 – Libertatea). De aici rezultă şi dubla lor valoare: una de document, în accepţiunea strictă a cuvântului, care oferă istoriei propriu-zise informaţii de o inestimabilă valoare, menite să contureze profilul societăţii româneşti în momente cruciale ale existenţei sale. A doua dimensiune este aceea de document uman. Aproape toţi memorialiştii spun, de la început, că nu vor

face numai lucrări de istorie în sens strict, ci vor evoca şi ceea ce „au văzut", ceea ce a căzut sub incidenţa privirii lor, faptele trăite de ei şi de cei din jurul lor, bătăliile la care au participat. Descrierea propriu-zisă este însoţită întotdeauna de consideraţii personale, a căror varietate şi bogăţie diferă în funcţie de personalitatea autorului. Unii memorialişti (G. Boteanu, Al. Candido Popescu, T. Văcărescu) au avut veleităţi literare, au publicat volume de versuri, proză, piese de teatru, studii critice, au editat reviste şi ziare, au frecventat mediile literare ale epocii. Alţii au devenit clasici ai literaturii române (Sadoveanu, Lovinescu, Topîrceanu).

Memorialistica de război a servit ca bază documentară pentru opere literare. În lucrare am amintit două exemple notorii: *În război*, de Duiliu Zamfirescu, şi *Povestiri din război,* de Mihail Sadoveanu, ambele bazate pe memoriile lui Teodor Văcărescu, *Luptele românilor în rezbelul din 1877-1878.* (Să amintim că acest volum a fost încununat cu premiul „Eliade Rădulescu" al Academiei Române, fiind tradus în germană de însăşi Mite Kremnitz, apoi şi în italiană. Nu mai vorbim de faptul că el a fost, decenii de-a rândul, mijlocul cel mai eficient, datorită stilului plăcut şi valenţelor patriotice, de răspândire a adevărului privind războiul de independenţă, carte de căpătâi a multor generaţii de români). De asemenea, este de presupus că şi alte romane, mai aproape de zilele noastre (Paul Anghel, *Zăpezile de acum un veac,* Marin Preda, *Delirul*, Corneliu Leu, *Romanul unei zile mari* etc.)

„au topit" în substanța epică o parte din atmosfera și datele cuprinse în diverse lucrări memorialistice.

Nu vrem să ne erijăm în postură de istoric, dar trebuie să constatăm că multe scrieri memorialistice oferă, pe alocuri, o imagine mai obiectivă decât tratatele de specialitate, populate de imperative politice, ideologice sau de altă natură. Bunăoară, memoriile pun în evidență rolul lui Carol I și al lui Ferdinand, al partidelor istorice, al unor personalități marcante ale vieții noastre politice în edificarea României moderne.

Citind memoriile de război întâlnești „câte o nedreptate", cum ar spune Noica, făcută poporului român. Astfel, T. Văcărescu arată că la pacea de la San Stefano, din 3 martie 1878, delegația română nu a fost acceptată. Diplomații ruși au anunțat însă că cele trei județe din sudul Basarabiei vor fi încorporate Rusiei țariste, iar în fața protestelor românești, Petersburgul a amenințat că va ocupa România și va dezarma armata. Armata, care i-a salvat în luptele de la Grivița și Plevna, cu prețul atâtor jertfe!

Nedreptatea se va repeta și la Congresul de pace de la Berlin, când diplomaților români nu li s-a permis să participe la trative, ci li s-a admis doar expunerea punctului de vedere al României. Gheorghe Calmuțchi relatează în memoriile sale că Ioan Brătianu și Mihail Kogălniceanu au arătat că „țara nu poate fi răsluită tocmai de aliata ei, căreia îi făcuse servicii; că Rusia câștigase războiul cu ajutorul pe cât de sincer, pe atât de dezinteresat al românilor, că aceștia erau acum tratați, în loc de aliați,

ca popor cucerit". Acelaşi memorialist, referindu-se la anexarea teritorială, spunea, cu ironie, dar şi cu amărăciune, că „milostiva Rusie întotdeanuna ne-a voit binele şi la momentul greu şi oportun a avut să ne înghită, precum peştele cel mai mare înghite pe cel mic, aşa a fost aliatul nostru întotdeauna".

În memorialul lui Gh. Crăiniceanu citim despre aroganţa guvernului rus, care şi-a exprimat net poziţia faţă de o eventuală participare a armatei române la lupta împotriva Imperiului Otoman: „Rusia n-are trebuinţă de ajutorul armatei române. Forţele pe care ea le-a pus în mişcare spre a lupta contra Turciei sunt mai mult decât îndestulătoare ca să atingă scopul înalt pe care şi l-a propus împăratul când a început acest război".

Desigur, o analiză critică, lucidă şi pertinentă va avea multe de reproşat memorialisticii de război. Astfel, în cea dedicată războiului de independenţă, nu şi-a găsit expresie, cu o singură excepţie (datorată lui Şt. Georgescu-Sergent), acea stare de nemulţumire căreia i-a dat glas Vasile Alecsandri. În cunoscuta sa poezie, *Eroii de la Plevna,* Alecsandri deplânge soarta celor ce-au cucerit independenţa ţării şi care umblau apoi pe străzi „sărmani în haine sparte, prin care intră gerul". Erau stări reale, care au furnizat literaturii şi publicisticii noastre (inclusiv lui Eminescu) pagini de sinceră şi justificată indignare. Dar destinul veteranilor răniţi sau mutilaţi, sortiţi să ducă o viaţă de mizerie, adesea chiar să cerşească, nu i-a preocupat pe memorialişti, din motive arătate deja în lucrare.

În cazul primului război mondial, nici un memorialist nu vorbeşte despre ocuparea, absolut justificată, a oraşului Budapesta de către armata română.

Dar cea mai crasă omisiune o înregistrăm în cazul memorialisticii inspirate de al doilea război mondial, care nu vorbeşte despre războiul purtat în Răsărit, din 22 iunie 1941, până la 23 august 1944, relevând doar eroismul armatei române după întoarcerea armelor împotriva Germaniei hitleriste. În toate cele trei cazuri amintite e de la sine înţeles că un cuvânt greu de spus l-a avut cenzura, politica oficială a vremii. Mulţi autori, între a nu apărea nimic sau a apărea adevăruri parţiale, au preferat varianta a doua.

*
* *

Situate peste multe producţii literare ale unor scriitor „consacraţi", care ne apar azi convenţionale, lacrimogene şi teziste până peste limită, memoriile de război rămân în perimetrul literaturii de frontieră. Dar ele deschid calea regală a marii literaturi.

BIBLIOTECA JUDEŢEAN
„OCTAVIAN GOGA"
CLUJ

CUPRINS

Cuvânt înainte	5
I. Introducere	9
Note – Capitolul I	30
II. „Acolo sedzum şi plânsem"	33
Note – Capitolul II	50
III. „De la Plevna mai la vale"	52
Note – Capitolul III	89
IV. Amintiri din războiul balcanic	92
Note – Capitolul IV	105
V. „Pe-aici nu se trece!"	106
Note – Capitolul V	136
VI. Amintiri din războiul antihitlerist	139
Concluzii	145

Consilier editorial : ADRIAN DINU RACHIERU
Tehnoredactare : RODICA NICOLAE
Tipografia : **VATRAN ALLIANZ S.R.L.**
1900 Timişoara, str. Axente Sever nr. 9 A
Telefon : 19 06 64 ; tel./fax. : 19 06 63

ILIE RAD (n. 1955)

● Lector universitar la Catedra de Jurnalistică a Facultății de Științe Politice și Administrative din Cluj-Napoca ● Absolvent al Facultății de Filologie din Cluj-Napoca (1979). În studenție a fost redactor al revistei *Echinox* ● Cercetător la Institutul de Lingvistică și Istorie Literară "Sextil Pușcariu" din Cluj-Napoca (1995-1997) ● Doctor în științe filologice (1997) ● A publicat studii de critică și istorie literară, eseuri, recenzii, interviuri, reportaje, note de călătorie, pagini de jurnal etc. în reviste precum *Echinox, Tribuna, Steaua, Viața Românească, Orizont, România literară, Academica* etc. ● A îngrijit și prefațat ediția Horia Bottea, *Game și pendulări* (1980). Colaborator la monumentalul *Dicționar al scriitorilor români* (I-1995; II-1998), la *Dicționarul general al literaturii române* și la mai multe volume colective ● Coautor la *Manualul de jurnalism*, vol. II (1999) ● A tipărit următoarele cărți: *Peregrin prin Europa, File de jurnal: Viena, Praga, Varșovia, Budapesta.* Cuvânt înainte de acad. Constantin Ciopraga, București, 1998; *Stilistică și mass-media*. Cuvânt înainte de prof. univ. dr. G. Gruiță, Editura Excelsior, Cluj-Napoca, 1999 ● Membru al Societății de Științe Filologice și al Asociației de Literatură Comparată din România ● Fondator și redactor-șef al revistelor *Excelsior* (1992) și *Reporter* (1999) ● A publicat studii și articole despre literatura română și jurnalismul românesc în reviste din SUA *(Perspectives in Higher Education Reform),* Cehia *(Litteraria Pragensia)* etc.

*

* *

"Îmi plăcea, în primul rând, seriozitatea cu care apreciai sau judecai oamenii și lucrurile la care te refereai. Se adăuga la aceasta informația, surprinzător de bogată, dată fiind vârsta d-tale, și ca om și ca cercetător. Aș putea să adaug și alte calități. [...]

Admir — acesta-i termenul potrivit — spiritul critic al d-tale, atât de rar astăzi, și nu numai la tineri."

IORGU IORDAN